T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

HÜMANİZMDEN POSTHÜMANİZME SIRADAN İNSANIN REDDİ

NECLA FAKILI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. SEBİLE BAŞOK DİŞ

KONYA – 2021

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Necla FAKILI		
	Numarası	18810101017		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Sebile BAŞOK DİŞ		
	Tezin Adı	Hümanizmden Posthümanizme Sıradan İnsanın Reddi		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kuralla özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Necla FAKILI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Necla FAKILI		
	Numarası	18810101017		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Sebile BAŞOK DİŞ		
	Tezin Adı	Hümanizmden Posthümanizme Sıradan İnsanın Reddi		

Bu tezde, "Hümanizmden Posthümanizme Sıradan İnsanın Reddi" üzerine çalışılmıştır. Hümanizmin ortaya çıktığı Orta Çağ'ın sonu Rönesans'ın başı itibariyle başlayan tarihsel süreç insanın sonunun tartışıldığı posthümanist sürecin yaşandığı günümüze kadar, sıradan insanın reddi aşamasına nasıl gelindiği felsefi bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte konunun önemi, kavramsal çerçevesi, kapsamı ve sınırları ile konunun sunuluşu hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde hümanizmin tarihsel oluşum süreçleri ele alınmıştır. Bu süreçte insanın Tanrı, doğa ve kendisiyle olan ilişkisi ayrıntılı olarak incelenmiş, dönemin hümanist ve anti-hümanist filozofları olan Erasmus ve Luther'in tarihsel dönüşümdeki etkisi ortaya konmuştur.

Tezin ikinci bölümünde teknolojinin ve bilimin gelişimi ile transhümanist sürecin ortaya çıkması ve bu sürecin insan üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde transhümanist sürecin insana verdiği zararlara dur deme imkânı sunan posthümanizm kuramı incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise tezin sahip olduğu üç bölüm genel olarak değerlendirilmiş olup hümanizm, transhümanizm ve posthümanizm süreçlerinde insanın yaşadığı değişim ve dönüşüm özetlenmiştir.

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Çalışmada sürece dayalı bir dönüşüm öyküsü anlatılmaya çalışılmış olup her kuramın temel temsilcilerinin düşünceleri bütünsellikten ve konunun özü olan insanın dönüşümü odağından uzaklaşmadan incelenmiştir. Ele alınan süreçlerde düşünceleri ile etkin rol almış olan filozofların kendi kaynaklarından yola çıkılmış yardımcı ve ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Sonuç itibariyle insanın kendi eliyle kendi hayatını değiştirdiği, dönüştürdüğü hatta tasarımladığı dünyada, yaptığı tüm müdahalelerin kendine döndüğü görülmektedir. İnsanın kendisiyle, doğayla ve Tanrı ile olan ilişkisindeki dengenin bozulmasının insanı kendi doğasından da uzaklaştırdığı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hümanizm, Transhümanizm, Posthümanizm, Posthüman, Transhüman

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Necla FAKILI		
	Student Number	18810101017		
	Department	Philosophy / Philosophy		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Sebile BAŞOK DİŞ		
	Title of the Thesis/Dissertation	Ordinary People's Rejection from Humanism to Posthumanism		

In this thesis, "Rejection of the Ordinary Man from Humanism to Posthumanism" is studied. The historical process that began at the beginning of the Renaissance at the end of the Middle Ages, when humanism emerged, has been tried to be examined from a philosophical point of view of how ordinary people reached the rejection stage until the present day, when the end of man is discussed. The thesis consists of introduction, three main chapters and the conclusion. In the introduction, information about the importance of the subject, its conceptual framework, scope and limits and the presentation of the subject are given.

In the first chapter of the thesis, the historical formation processes of humanism are discussed. In this process, the relationship of man with God, nature and himself is examined in detail and the influence of Erasmus and Luther, the humanist and anti-humanist philosophers of the period, in the historical transformation is revealed.

In the second chapter of the thesis, the development of technology and science and the emergence of the transhumanist process and its effects on human beings are evaluated.

In the third chapter of the thesis, the theory of posthumanism, which offers the right to stop the harms caused to man by the transhumanist process, is examined.

In the conclusion chapter, the three chapters of the thesis are evaluated in general and the change and transformation experienced by man in the processes of humanism, transhumanism and posthumanism are summarized.

In the study, a story of transformation based on the process are tried to be told and the thoughts of the basic representatives of each theory are examined without straying from the holistic and the focus of the transformation of the human that is the essence of the subject. In the processes discussed, auxiliary and secondary sources were also used, starting from the own resources of the philosophers who took an active role with their thoughts.

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

As a result, it is seen that in the world where man changes, transforms or even designs his own life with his own hands, all the interventions he makes turn on himself. It is understood that the destabilization of man's relationship with himself, nature and God also takes man away from his own nature.

Keywords: Humanism, Transhumanism, Posthumanism, Posthuman, Transhuman

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TRANSHÜMANİZMDEN POSTHÜMANİZME

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Ed.	: Editör
çev.	: Çeviren
akt.	: Aktaran
s.	: Sayfa
s.s.	: Sayfa sayıları
YZ	: Yapay zekâ

ÖNSÖZ

İnsanın evrendeki yeri ve diğer varlıklarla ilişkilerine dair ilk sorgulamaların hümanizmin parladığı Orta Çağ'ın sonu Rönesans'ın başı gibi yapıldığı görülmektedir. Bu dönem sosyal, ekonomik, siyasi ve dini konularda büyük çalkantıların olduğu bir dönemdir. İnsan üzerine düşünmenin biçimi hangi açıdan ve hangi amaçla yapıldığına göre değişmektedir. İnsanı ontolojik konumu açısından değerlendirmek en temel felsefi konulardan biridir. Yaşanılan sosyolojik, psikolojik, dini vb. değişimler insanın diğer varlıklarla ilişkisinin ve onların arasındaki konumunun değişmesine neden olmuştur. Rönesans dönemiyle başlayan ve Aydınlanmayla devam eden dönemde, insan aklı ile ön plana çıkarılmış, kendi dışındakilere istediği gibi hükmeden ve hükmetmesi gereken egemen bir varlık olarak düşünülmüştür. Sekülerizmin etkisi ve katkısı ile sadece somut olan dünyaya yönelinmiştir. Bilimdeki ve teknolojideki ilerlemeler ile insanın hükümranlığı son hadde ulaşmış, kendine bile hükmeder olmuştur. İnsan artık sadece kendi dışındakilere değil, kendini bile tekrardan elden geçirmek, eksiklerini, kusurlarını yok etmek, hatta ölümsüzlüğe ulaşarak tanrılaşmak istemiştir. İnsan bu süreçte doğasından uzaklaşmaya yani sıradan insanı reddetmeye başlamıştır. Doğası bozulan insan bu şaşkınlık içinde kendini tekrar tanımlamak, ne olduğunu tekrar anlamak çabasına girmiş fakat bu anlama çabası onu tekrar, tanrılaştığı tahtından indirip kendi dışındaki tüm varlıklarla (ki bu varlıklar önceden sadece bitkiler, hayvanlar iken artık teknolojinin marifetiyle yaratılan her şeydir) aynı düzlemde gördüğü bir düzeye çekmiştir.

İnsanın hümanizmden posthümanizme kadar geçirdiği bu süreçler, insanın kendine bakışını, onu nereye veya hangi konuma getirdiğini bize göstermektedir. İnsanın gelecekte hangi konuma geleceğini anlamak için geçmişte geçirdiği süreçleri anlamanın büyük katkısı olacağı kesindir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısını zikretmem gerekir. Çalışmamın başından sonuna dek yardım ve desteğini eksik etmeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Sebile Başok Diş'e teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım boyunca maddi-manevî desteklerini gördüğüm canım anne ve babam ile hassaten uzun soluklu tez sürecinde hiçbir yardımı esirgemeyen oğlum ve eşime minnettarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca fikirlerinden istifade ettiğim ismini zikredemediğim hocalarıma ve tez çalışmam sırasında başlarını ağrıttığım arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Necla FAKILI
Ankara, 2021

GİRİŞ

Konunun Önemi

İnsanlık, tarih boyunca kendisi, Tanrı ve doğa (kültür, teknoloji) arasında bağ kurmuştur. Bu üçlü arasındaki ilişkisel dengenin bozulması insanlığın birçok problemle karşılaşmasına neden olmuştur. Batı düşüncesinin tarihsel sürecine bakıldığında (Orta Çağ, Rönesans ve Aydınlanma sürecinde) bu üçlü arasındaki denge bozulmuş; kilise, insanı ve dolaylı olarak doğayı baskı altına almaya başlamıştır. Hümanizm, insanı kilisenin baskısından kurtarıp Tanrı-doğa-insan üçlemesinde dengeyi insan lehine değiştirmek istemiştir. İnsanın merkeze alındığı süreç sonucunda sanayileşmenin de etkisiyle kapitalizm ve sekülerizm ortaya çıkmıştır. Tanrı, insan ve toplum hayatından çıkarılmış ve doğa kullanılmak için var olan bir malzemeye dönüştürülmüştür. 20. yüzyılda teknolojinin gelişimi bireysel ve toplumsal dönüşümü hızlandırmış, modernlikten postmodernliğe geçilmiştir. Postmodern süreç hümanizmi radikalleştirmiş ve transhümanizm sürecini doğurmuştur. Transhümanizm bir geçiş dönemi olup, bu dönemden sonra posthümanizme ulaşılmıştır. Teknolojinin, (yapay zekânın, robot ve androidlerin) hayata girip artık insanı yönlendirir olduğu, hatta insan bedenine eklemlenerek biyonik varlığın ortaya çıktığı bu süreçte, insanın ontolojik ve ahlaksal konumunun ne olacağı ve ne olması gerektiği tartışmaları sadece bilim kurgu filmlerinin değil, bizzat gündelik hayatın içine giren birer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadar hayatımıza giren ve büyük bir sorun olarak karşımızda duran transhümanizm ve sonrasında ortaya çıkan "insanın sonunun mu geldiği" problemine odaklanan posthümanizm ile ilgili çalışılmış makale ve kitap sayısının yok denecek kadar az oluşu da başka bir sorun gibi görünmektedir. Bu çalışmadaki amacımız hümanizmden posthümanizme geçilerek insanın Tanrı ve doğa ile ilişkisinde nasıl bir dönüşüm yaşadığını, sıradan insanın reddi aşamasına nasıl gelindiğini felsefi bakış açısıyla anlamaya çalışmak ve bu konuya dikkat çekmektir.

İnsan, tarihsel ve coğrafi konum içinde kültür üreten bir varlıktır. Kültürün olduğu yerde insan, insanın olduğu yerde kültür vardır. İnsanın zaman ve mekân içindeki deneyimlerinin ürünü olan kültür ile tarih girift bir özelliğe sahiptir. Tarihsel süreç içinde, insanın yapıp etmelerini ve insanın ne olduğunu ortaya koyar. Bu

bağlamda tarih-felsefe ilişkisi bize felsefe yapabilmenin şartlarını, tarihsel düşüncenin özelliklerini bilmeye bağımlı kılar. İnsanın kendinden önceki insanların siyasi, kültürel, dini ve ahlâkî olarak yapıp etmelerini bilmesi, içinde bulunduğu süreci anlamasını kolaylaştırır.

İnsanın hem bedene hem de ruha sahip kültürel bir varlık oluşu doğadan ve tarihten bağımsız anlaşılamayacak bir yapıya sahip olduğunu gösterir. İnsanın doğayla, Tanrıyla ve kendisiyle olan ilişkisinin dengeli oluşu; onu hem beden hem ruh anlamında mutluluğa ulaştırırken, bu dengenin bozulması büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olur. İnsan-doğa-Tanrı arasındaki dengenin bozulması en başta çevre sorunlarını beraberinde getirir. Materyalist, pozitivist anlayış insanla doğa arasındaki uyumu silip yerine çatışmayı getirir ki bu çatışma doğayı sömürü aracına dönüştürür. Sadece doğa değil insanlar toplumsal anlamda birbirlerini de sömürü malzemesi haline getirmeye başlar. Bu da çeşitli siyasal krizlerin çıkmasını beraberinde getirir. Doğaya dair sorumluluğunu kaybeden insan, onu korumaz ve tahrip etmeye başlar. Kendisi evrenin bir parçası olmasına rağmen bu bütünlüğü bozan yine insandır. Doğanın varlığının anlamı insanla, insanın varlığının anlamı doğayla anlaşılabilir. İnsanın metafizik boyutunu yok saymamak gerekir. İnsan-doğa-Tanrı arasındaki ilişkinin monolojik değil diyolojik olduğuna dinamik ve sürekli olduğuna vurgu yapmak önemlidir.

İnsana yüklenen çeşitli anlamlardan dolayı, evrenin merkezinde olup tüm varlıklara hâkim mi olduğu, yoksa doğanın ve teknolojinin olumsuz etkisiyle sonunun mu geldiği konusu, günümüz düşün dünyasının anlamaya çalıştığı bir konu olması nedeniyle önemlidir.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmamızda tarihsel bağlantı çerçevesinde meydana gelen değişimlere paralel olarak ortaya çıkan kuramlara ait kavramları ele alınışına göre ortaya koymak bağlantısallıktan kaynaklanan içerikleri anlamak için önemlidir. Hümanizm kavramı çok anlamlılığa sahiptir. Bu durum anlam karmaşası yaşanmasına neden olmaktadır. Hümanizmin konumuzla bağlantılı olan anlamının açığa çıkarılması önemlidir.

Çalışmamızda Orta Çağ'ın sonu ve Aydınlanmanın ortaya çıkışıyla gündeme gelen ve hümanizme atfedilen en temel anlam; insanın Tanrı ve doğa karşısında, aklı ve eylemselliği ile dönüştürücü bir misyon yüklenmiş olduğudur. Bu misyon bilimin gelişmesiyle önemli bir şekilde desteklenmiş ve bu bir güce dönüşmüştür. Bilimsel bilginin etkisiyle çevresini kontrol altına almaya çalışan insan elde ettiği güç ile Tanrı gibi davranmaya başlamıştır. Bilimin uygulama alanı olan teknolojinin de gelişmesiyle insanın merkeziliği teknolojinin desteğiyle daha da artmıştır. Teknoloji, insanın doğaya hükmünü artırmanın yanı sıra kendi bedenine de eklemlenerek marazlardan kurtulup ölümsüzleşme hayali doğrultusunda hızla ilerlemeye devam etmiştir. Transhümanizm olarak kavramsallaştırılan bu süreç; insanın tanrılaştığı, Tanrının da öldüğü bir süreçtir. İnsan artık hem kendini hem diğer varlıkları yaratabilmektedir. Bedenine implante ettiği teknolojik unsurlarla yarı makine olan insan artık doğal insan değildir. Bu insan artık transhümandır. Bilime ve teknolojiye tapılan bu dönemde yapay zekâ çalışmaları hızlanmış ve insanın zihninin bilgisayara indirilmeye çalışıldığı, bedensiz modeller tasarlanmaya başlamıştır. Posthüman olarak kavramlaştırılan bu en ileri aşama çeşitli tartışmalara konu olmuştur. "İnsanın sonu mu geldi?" konusu bu tartışmaların çeşitli disiplinler tarafından çok farklı şekillerde ele alınmasına neden olmuştur. Tüm bu çalışmaları posthümanizm kavramı altında değerlendirmek mümkündür. Posthümanizm, insan sonrası veya insan ötesi şeklinde Türkçeleştirmek içeriği tam karşılamamaktadır. Bu kuram insanı yeniden tanımlama denemesidir. "İnsan ontolojik anlamda diğer varlıklardan farklı mıdır?", "İnsan diğer varlıklar arasında hangi konumdadır?" soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır. Çalışmamız içinde felsefi birçok kavram bulunmakta olup bu kavramların okuyucuya kapalı kalmaması için yeri geldiğinde dipnotlarda ilgili kavramlara dikkat çekilecektir.

Konunun Kapsam ve Sınırları

Tarihsel dönemselleştirme içinde değerlendirildiğinde Avrupa merkezî bir yapıya sahiptir. İnsan-doğa-Tanrı üçlüsünün dengesini Avrupa tarihinin özelinde incelemek bu nedenle önemlidir. Bu amaçla çalışmamızı bu üçlü dengede başlayan bozulma süreçlerinin görüldüğü Orta Çağ sonu ve Rönesans başı itibariyle ele almış

bulunmaktayız. Orta Çağ döneminde denge Tanrı'dan yana bozulmuşken Rönesans döneminde denge insandan yana bozulmuştur. Aydınlanma Tanrı'yı tamamen bir tarafa koymuş, hümanizm ile üçlü arasındaki denge bozumu artmış hümanizmde insan, transhümanizmde teknoloji merkeze alınmıştır. Posthümanizm de ise insan ve insan olmayan her şey eşit bir düzleme yerleştirilmiştir. Hümanizm ile başlayan ve transhümanizm ile devam eden ve günümüzde tartışılan posthümanizme kadar bu çalışmada insanın dönüşümü konusunu ele aldık. Posthümanizm, farklı disiplinler tarafından farklı anlamlar ile kullanılmasına rağmen, çalışmamızda insanın ontolojik konumu ile bağlantılı konuları ve yaklaşımları ele almayı tercih etmiş bulunmaktayız. Çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hümanizmin tarihsel oluşum süreçleri ele alınmıştır. İkinci bölümde hümanizmin daha ileri boyutu olan ve teknolojinin hayatın içine girmesiyle ortaya çıkan transhümanizm incelenmiştir. Hümanizm ile transhümanizm arasında geçişi sağladığını düşündüğümüz postmodern tartışmalar da konuya dâhil edilmiştir. Transhümanizmin devamı gibi algılanan ama posthümanistler tarafından aralarında bir öncelik sonralık ilişkisi kabul edilmese de bağlantılarından dolayı transhümanizmin devamı gibi algılanan posthümanizm kuramına yer verilmiştir. Çalışmamızda sürece dayalı olarak bir dönüşüm süreci verilmeye çalışılmış olup, her kuramın temel temsilcilerinin düşüncelerine bütünselliğe dikkat edilerek yer verilmiştir.

Konunun Sunulması

Çalışmamızda Orta Çağ'ın sonu, Rönesans'ın başında ortaya çıkan hümanizm akımıyla başlayan ve günümüzde posthümanizm olarak isimlendirilen insanın dönüşüm süreci tarihsel ilişkiler doğrultusunda ele alınıp tarihsel süreçte, etkin rol alan filozofların kendi kaynaklarından yola çıkılarak yardımcı ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Yine bu konuda yazılmış makale ve tezlerden de istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜMANİZM VE TARİHSEL SÜREÇ

1.1. Rönesans, Hristiyanlık ve Hümanizm

1.1.1. İnsan Doğası Nedir ve Ne Değişmiştir?

"İnsan nedir?", "İnsanın doğası var mıdır?", "Varsa bu doğa ne tür bir özelliğe sahiptir?", "İnsanın bir doğası varsa bu doğuştan mıdır?", "Yoksa sonradan mı kazanılır?", "Bu doğa değişken midir?", "Yoksa sabit midir?" gibi daha çok sayısını artırabileceğimiz birçok soru vardır. İlk soru olan "İnsan nedir?" sorusu sadece felsefenin değil tüm bilimlerin ve dinlerin ortak sorusudur. Sosyal bilimlerin, doğa bilimlerinin verdiği cevaplar farklı olsa da insan türü bugün için modern dönem bakışıyla beş milyar yıllık doğal seçilimin bir sonucudur. İnsanı insan yapan nedir? İnsanın yapay zekâya indirgenemeyeceği, makineleştirilemeyeceği varsayımına temel olan türselliği nedir? Tarihsel olarak bakıldığında dinler tarafından insan konusu ele alınmış olmasına rağmen Aydınlanma'yla birlikte kullanılmaya başlanmıştır bu nedenle de kavramın insan icadı olduğu söylenebilir. 18. yüzyıla kadar "insan doğası" şeklinde bir kavramsallaştırma yoktur. 19. yüzyıl itibarıyla insan doğası teorilerinin tartışılmaya başlandığı görülür. İnsan doğasını tanımlama paradigmaları çok çeşitlidir. Çok boyutlu olan insan, akıl, ruh, dil, duygular, vicdan, bilinç, yapıp etmeleri (kültür) gibi yönleriyle ele alınmak istendiğinde birçok farklı açıklama yapılabilir.

Kişi merkezli insan anlayışının tahlili için Aristoteles'in "insan" ve "doğa" hakkındaki görüşlerine bakmak gerekir. Antik Yunan düşünürleri insan problemini tartışırken kullandığı "insan" ve "doğa"sı, "insanın kendini gerçekleştirmesi", "madde-form"a karşılık gelen "beden-ruh" ayrımı, "insanın özünü ruhun oluşturması", "canlı ruhlu varlık", "akıl" gibi kavramların ve görüşlerin o dönemdeki anlamlarıyla değerlendirilmesi önemlidir. [1]

---

[1] Muttalip Özcan, *İnsan Felsefesi, İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2016, s. 88.

Aristoteles'e göre insan doğal bir varlıktır. *Doğal bir varlık olarak insan, devinim ve durağanlık ilkesi, oluşma (var olma) neden ve ilkesi ile kendi amacını kendi içinde taşıyan, yapma-yaratma gücüne sahip bir varlıktır.* [2] Tüm doğal varlıklarda olduğu gibi insan içinde "doğa" hem madde hem form anlamındadır. İnsanın doğasının madde ve formu, bedeni ve ruhudur. İnsan belirli özelliklere sahip bir bedendeki yani maddedeki belirli özelliklere sahip bir ruhtur yani formdur. Aristoteles'e göre beden (madde) onun taşıyıcı maddesine karşılık gelir. İnsan bedeninin doğa olarak alınması, bir bütünün oluşması ve bütün oluştuktan sonra ortaya çıkan devinimlerin neden ve ilkesinin kendi içinde gizli bir şekilde bulunması gerekir. Diğer bir ifade ile varolmak için hiçbir şekilde dışarıdan bir güce ihtiyaç duymamasıdır. Aristoteles asıl varolanın etkinlik halinde olan şey olduğunu düşünür. Bir şeyin etkinlik haline varolabilmesi için belirli bir şekle yani forma sahip olması gerekir. Bu açıdan değerlendirildiğinde insanın asıl doğası onun formudur, yani ruhudur. Çünkü ruh, sonuç olarak hayvanların neden ve ilkesidir.[3] Dünyaya gelen insan beşer (doğal/potansiyel)dir ve kendini geliştirerek (kültürel/aktüel) insana doğru dönüşüm yaşar. İnsanı diğer canlı varlıklardan ayıran yön akıldır. İnsanda teorik ve pratik olmak üzere iki farklı akıl türü vardır. Aristoteles, *Nicomakhos'a Etik*'te insan ruhunu iki ayrı bölümde değerlendirir. Birisi akıldan yoksun, diğeri ise akıl sahibi olan bölümdür. Bu iki bölümde kendi içinde ikiye ayrılır. Akıldan yoksun kısım bitkilerle ortak olan beslenme ve büyüme gibi niteliklerin olduğu kısımdır. Diğer kısım ise duyan, isteyen kısımdır. Bu akıldan yoksun kısma ait olsa da akıldan pay alabilen kısımdır. "*Doğal olarak akla aykırı…, akılla çatışan ve akla karşı çıkan*"[4] bir kısım gibi görünse de "*aklın sözünü dinlediği ve ona boyun eğdiği zaman akla bir şekilde katılır.*"[5] Ruhun akla sahip bölümünün bir kısmı asıl akıldır. Diğeri öğüt alan kısımdır. Erdem de bu ayrımda ortaya çıkar. İnsan olma edinilecek erdemlere bağlıdır. Kendine egemen olmayan kişi tercihle değil, arzuyla davranır.[6] Aristoteles'e göre insanı diğer varlıklardan ayıran özellikler; akla ve erdemlere uygun bir hayat sürebilmesi, rasyonel tercihler yapabiliyor olmasıdır.

---

[2] Özcan, a.g.e., s. 94.
[3] Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, 402a 8.
[4] Aristoteles, *Nicomakhos'a Etik*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2020, 1102b 39.
[5] Aristoteles, a.g.e., *2020*, 1102b 39.
[6] Aristoteles, *a.g.e., 2020* ,1111b 59.

Aristoteles'in bu yaklaşımı Orta Çağ'a kadar etkisini korur. 17. yüzyılda Descartes insanı aklı ile tanımlar. Descartes *"…düşünebilme yeteneğim dışında doğamda, tözümde başka hiçbir şeyin mutlaka bulunması gibi bir zorunluluk saptamadığımdan, tözümün sadece bu yeteneğimi içerdiği; kendimin düşünen bir şey ya da tüm özü, doğası salt düşünmek olan bir töz olduğum sonucuna varmaktayım."*[7] Descartes'e göre bedenin yani duyuların verdiği bilgiler yanıltıcıdır. Bu nedenle o, akla güvenir. *"…ki ona göre cisimli hiçbir şey bizim özümüze ait değildir, böylece insan yalnızca rasyonel bir ruhtur ve beden ruh için yalnızca bir araçtır. Bu görüş, insanın beden kullanan ruh olarak tanımlanmasına neden olur."*[8] Descartes, insan bedenini hayvansal bir otomatik mekanizma gibi görüp, insanın var olma şartını akla bağlamıştır. Kartezyen düşünceden etkilenen La Mettrie insan ile hayvan arasındaki boşluğa işaret ederek insanı aklıyla ve bedeniyle bir makine gibi görmüştür. 18. yüzyılda Kant'ın kritiklerine bakıldığında, onun insanı hem duyu hem düşünce dünyasına yönelebilen bir ikili yapıya sahip olarak nitelendirdiği görülür. Ona göre, insan doğal bir varlıktır aynı zamanda akıllı bir varlıktır. İnsanın doğal yanı doğa yasalarına ve nedenselliğe bağlıdır. Akıl varlığı ise böyle bir zorunluluk alanına dâhil değildir. Bu zorunlu olmayan alan insanın ahlâkî ilkeleri idrak etmesine kaynaklık etmektedir. Kant'a göre:

> *"Akıl sahibi bir varlık kendisine bir düşünce varlığı olarak, duyular dünyası yerine anlama yetisi dünyasına ait bir varlık olarak bakmalıdır; dolayısıyla bu varlığın yetilerinin kullanılışı, dolayısıyla bütün eylemlerinin yasalarını bilebilmesi için kendisine iki bakış açısı vardır: Duyular dünyasına ait olduğu ölçüde dağa yasaları altında ve düşünülür dünyaya ait ve doğadan bağımsız olan; deneysel olmayıp sırf akılda temelini bulan yasalar altında."*[9]

Modern dönemde insanı akıl özelliği ile tanımlama eğilimi yüksektir. Fakat akıl, sabit değişmez bir öz değil, değişken bir fonksiyondur. Modern dönem aklı, deney ve gözlem konusu yapar. Evrimsel uzantının devamı olarak görülen insan aklının *homosapiens* aşamasına gelmesi, bilişsel yeteneklerini geliştirmeyi başarmasına bağlanır. Bu başarının temeli biyoloji biliminin desteğiyle araştırmalara

---

[7] Descartes, *Meditasyonlar,* çev. Engin Sanar, Say Yayınları, İstanbul, 2019, s.125.

[8] John Cottingham, *Descartes'i Nasıl Okumalıyız?* çev. Fatma Erkek, Runik Kitap Yayınları, İstanbul, 2021, s.75.

[9] İmmanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 71.

konu olmuştur. İnsanın primat atalarına göre hem genetik hem de epigenetik[10] açıdan farklılıklarının olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılaşma yani biyolojik evrim çok yavaş işlemiş olmasına rağmen günümüz teknolojik evrimi insanın, kendisini tasarlama boyutuna ulaşmış, insan beyninin ötesine geçebilme (yapay zekâ çalışmalarıyla) durumu bile söz konusu olmuştur.[11] Schwab ve Davis'in *Dördüncü Sanayi Devrimini Gerçekleştirmek* adlı kitabında ayrıntılarıyla incelediği biyoteknolojilerin biyolojik dokularla bütünleşmesi konusu umuttan korkuya kadar uzanan birçok soruyu ve sorunu da gündeme getirmektedir.[12]

Klasik döneme tekrar bakacak olursak insanı insan yapan bir diğer özellik ruhtur. Ve ruhu insan aklından bağımsız düşünmemek gerekir. Platon beden ruh düalizmini kabul eder, yalnız bu düalizmde ruh sonsuzluğa sahip olan unsurdur. Aristoteles, hocasının bu düalizmini farklı bir zeminde değerlendirir ve beden ile ruhu birleştirir. Bu birleştirme ruhun ölümsüzlüğünü ortadan kaldırır. Klasik dönemin bu düalist anlayışında ruh bir nevi bedene sıkışmış durumdadır. Platon'un sözüyle "*beden ruhun hapishanesidir*."[13] Hristiyan teolojisinde ise insan Tanrı suretinde yaratılmıştır ama ilk günahı işleyerek dünyaya gönderilme cezası almıştır. İnsan, Tanrı'dan yaptığı günahla ilgili af dilemiş, Tanrı insanı affetmiş insanın yeryüzündeki serüveni böylece başlamıştır ve hâlâ devam etmektedir. Tanrı suretinde yaratılan insan diğer tüm varlıklardan daha üstün ve ayrıcalıklı bir konumdadır. Burada Augustinus felsefesine kısaca değinmekte yarar vardır. Augustinus, Antik Yunan felsefesinin Orta Çağda ciddi bir değişim yaşamasını sağlayan kişidir. Augustinus'a göre Tanrı, yaratıcı, yönetici ve yönlendiricidir. Doğa ve insan Tanrı tarafından yaratılan ekilen ve zamanla açılıp gelişen Tanrısal tohumlardır. Tanrı insana istenç ve hür irade vermiştir. İnsan bununla günah olana yönelmiştir. Ona göre günah Tanrı'dan değil insanın tercihte bulunmasından kaynaklanır. İnsan, *İlk Günah* (cennetten düşüş) ile asıl kişiliğinden, gerçek özgürlüğünden uzaklaşmış, hiçleşmiş ve ayartılarak yoldan çıkmıştır. Tanrısal olanla bağını kesen insan, şeylere

---

[10] Biyolojide, DNA dizisindeki değişikliklerden kaynaklanmayan, ama aynı zamanda ırsi olan, gen ifadesi değişikliklerini inceleyen bilim dalıdır.

[11] Esra Kartal Soysal, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası, Epigenetik Felsefesine Giriş*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 225-231.

[12] Klaus Schwab, ve Nicholas Davis, *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirme*, çev. Nadir Özata, Optimist Yayınları, İstanbul, 2019, s. 211.

[13] Platon, *Phaidros,* çev. Hamdi Akverdi, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1997, 250c.

ve kendisine değer atfetmiş, kendini beğenmişliğe ve kibre sürüklenmiştir. Bu durum insanın kendine yabancılaşmasına neden olmuştur. Düşüşten önce insan özgürdür ve aynı zamanda hiçten yaratıldığı için günah işleme potansiyeline de sahiptir. İşlediği günah yüzünden *düşen* insana, bu ilk günah kalıtım olarak geçmiş ve insan ırkı iyi ve doğruyu ayırt etme gücünü kaybederek kendi arzu ve isteklerinin kölesi haline gelmiştir. Muttalip Özcan, *İnsan Felsefesi* adlı kitabında Augustinus'tan şu alıntıyı nakleder.

> *"…ve onun, kendisinin üstünde yer alan Tanrı'ya olan yakınlığı, kesinlikle, insanın, kendisini kendi doğasının, vahşi yaratıklarla ortaklaşa olan daha aşağı bölümlerinin üstünde yücelten kısmında bulunur. Ama buna rağmen, insanın aklının (veya düşünme gücünün) doğal yeri olan insan zihninin kendisi (ya da ruh), onun karanlığa sürüklemiştir, böylelikle de insan uzun zamandır süren hatalar yüzünden zayıflamış bulunmaktadır. Bu kutsal değişmez ışığa bağlı kalamayacak kadar zayıflamıştır… Bu yüzden zihin inançla yeniden terbiye edilmeli ve arınmalıdır."* [14]

Augustinus'un insan algısı, tüm Orta Çağ düşünürlerini etkisi altına almıştır. Bu dönemin savunusundaki insan anlayışı Rönesans'a kadar devam etmiştir. İnsanmerkezci olmayan bu dönemde insan, günlük hayatın özelliklerine göre tanımlanmış; özgürlükten yoksun, günah işleyen, eksik, zayıf, düşmüş bir varlık olarak görülmüştür.

Tarihsel süreçte bilimsel gelişmelerin etkisiyle insan bedeni üzerine çalışmalar artmıştır. İnsan bedeninin mekanik bir yapıya sahip olduğu düşüncesi zamanla kabul görmeye başlamıştır. Modern dönem bu mekanik yapıya ait ruhu metafizik bir hakikat olmaktan çıkarıp bilince indirgemiştir. Descartes'ın beden ile ruhu birbirinden ayırması ile ruhu olmadığı düşünülen hayvanlara bakış değişmiştir. Descartes'a göre mekanik evrende hayvanlar birer otomattır. Hayvanların akıldan ve diğer insana özgü özelliklerden yoksun olması, onların birer "şey" gibi algılanmasına zemin hazırlamıştır. Bu algı hayvanları duyumlara sahip olmayan, acı çekmeyen, kas ve kemiklerden oluşan sınırlı bir makine gibi tanımlanmasına neden olmuştur. İnsanlardan aşağı görülen ve insanın faydasına istenildiği gibi kullanılabilen şeylere dönüşen hayvanlar ile insanlar arasındaki ilişkide de bir kopuş yaşanmıştır. Bu kopuşun göstergesi hayvanat bahçelerinin kurulması, endüstriyel tarım için

---

[14] akt., Özcan, *a.g.e.*, s. 159.

hayvanların küçücük alanlarda doğalından çok uzak bir şekilde çiftliklerde yetiştirilmeye başlanmasıdır. Endüstriyel çiftliklerde doğal ortamlarına sahip olmayan hayvanların hastalanmaması için antibiyotikler, aşılar, hormonlar, havalandırma ve otomatik beslenme sistemleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde binlerce hayvan kafeslerde üretilip çoğaltılmaktadır.[15] Peter Singer insanlar ile hayvanlar arasında farklılıkların bulunmasına rağmen acı çekme yetisi açısından aralarında hiçbir farkın olmadığını vurgular. Hayvanların insanlardan farklı olmasından dolayı onların birer eşya gibi kullanılmasında, küçük kafeslere tıkmasında bir sakınca da görmemeyi "türcülük" olarak nitelendirir. Nasıl ki kendi ırkına ve cinsiyetine mensup olmayan insanlar karşısında kendini ahlaksal olarak üstün görme düşüncesi ırkçılık ve cinsiyetçilik ise, hayvanları insanların kullanabileceği eşya gibi algılaması da "türcülük"tür. Bu önyargının hümanizme dayandığı yani beyaz erkeğin diğer insanlardan üstün olduğu düşüncesinin bir tezahürü olduğunu düşünür.[16] Evrim teorisinin de bu anlayışın yaygınlaşmasında büyük katkısı olmuştur.

Hayvanlardan üstün olduğunu düşünen ve onları şeyleştirme hakkını kendinde gören insanın bedeni ve ruhu kadar duyguları da önemlidir. Günümüzde bile duyguların sebebi ve nasıl işlediği tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Klasik dönemde insan dışındaki varlıkların duyguları kabul edilmezken, modern dönemde yapılan bilimsel çalışmalar hayvanların da duygularının olduğunu göstermiştir. Yapılan birçok çalışma olmakla birlikte bir örnek vermek gerekirse, ABD'deki Purdue Üniversitesi'nde domuzlara ilgi gösterilmediğinde ve tecrit edildiklerinde mutsuz oldukları tespit edilmiştir.[17] Kendini hayvanlardan daha üst bir makama yerleştiren insan bu gerçekleri yadsıyarak kendini "üstün" olarak tanımlamaya çalışmaktadır.

---

[15] Sebile Başok Diş, *Doğal Olanın Yitimi ve İnsanın Düşüşü Hakkında Felsefi Bir İnceleme*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2019, s.121.
[16] Peter Singer, "*Hayvan Özgürleşmesinin 30. Yılı*", https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-195-temmuz-2005/2379/hayvan-ozgurlesmesinin-30-yili/5909 (25.06.2021)
[17] Jeremy Rifkin, "İnsanlar ve Diğer Hayvanlar: Diğer Hayvanların da Duyguları Var - Dolayısıyla Hakları da Olmalı", https://birikimdergisi.com/guncel/644/insanlar-ve-diger-hayvanlar-diger-hayvanlarin-da-duygulari-var-dolayisiyla-haklari-da-olmali (25.06.2021)

Postmodernizmin söylemlerine bakıldığında ise tüm varlıkların eyleyicilik (algı ve tepki verme) yetisi olduğu ileri sürülmektedir. Duygular gibi dil yetisinin de klasik dönemde sadece insana has olduğu kabul edilmiştir. Aklın bir ürünü olduğu düşünülen dil, insana ait bir özellik olduğu düşünülmekte, hayvanlarda bu özelliğin olmadığı varsayılmaktadır. Hayvanların kendi içinde bir iletişim dili olmadığı iddiası tartışılması gereken bir savdır. Dil gibi bilinç konusu da yalnızca insana ait bir ayrıcalık olarak görülmektedir. Günümüzde bilim geçmiştekinden daha ileri seviyededir buna rağmen bilinç hakkında tam anlamıyla vâkıf olunamayan bir alandır. Bilimin yetersizliğinin nedeni onun sadece gözlemlenebilir olanı incelemesidir. Bilinç gözlemlenemeyen ya da çeşitli aletlerle ölçümü mümkün olmayan bir alan oluğu için bilim, bilinci tüm gerçekliğiyle açıklayamamaktadır. Bunun için bilinçle ilgili çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Bilinç, indirgemeci anlayışa göre, biyolojik kökenli sinirsel faaliyetlerin karmaşık ilişkiselliğiyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Ray Kurzweil, *Bir Zihin Yaratmak* adlı eserinde bu konuyu ayrıntılı bir şekilde bilimsel çalışmalara dayanarak anlatır. Diğer bir anlayış indirgemeci değildir ve buna göre bilinç, somut sinirsel yapı değil, sadece bir süreçtir. Üçüncü bir varsayıma göre ise bilinç, beyinsel süreçlerin bir yan ürünüdür. İnsanın üstünlüğünü korumayı ön plana alan bakış açılarından dolayı bilincin hayvanlarda var olmadığı kabul edilmektedir. Bu konuya değinmemizin nedeni, yapay zekâ çalışmalarında bilinç konusunun nasıl ele aldığını göstermektedir. Yapay zekâlara bilinç özelliği kazandırılabilecek midir? Eğer yapay zekâ ürünleri bilinç kazanırsa bunların hakları konusu ve buna ilişkin hukuksal alt zemin nasıl olacaktır? Bilinç sahibi robotlar insanlar gibi haklara sahip olacak mıdır?[18]

İnsan sahip olduğu beden, ruh, akıl, bilinç ve duygular bütününü alarak değerlendirildiğinde diğer varlıklardan üstünlüğü düşüncesi bağlamında iradi olarak kendine ve çevresine karşı karar verme ve eylemde bulunma noktasında ne kadar özgürdür? Dönemsel olarak bakılacak olursa İlk Çağ'da özgürlük, temelini akılda bulur. Akıl sahibi insanlar, kendi eylemlerini belirli ilkeler çerçevesinde bilinçli bir şekilde yönlendirebilirler. Bilinçle yapılan her davranış, onun gönüllü ve isteyerek yapıldığı anlamına gelmez. Nitekim Aristoteles, bazı davranışların bilincinde

[18] Kartal Soysal, a.g.e., ss. 231-240.

olmanın aynı zamanda özgür iradeyle yapıldığı anlamına gelmeyeceğini bize gösterir. " *...insanlar acıyla değişirler ve çeşitli kötü davranışlara kalkışırlar. Bu noktada belirleyici etken başka bir şey tarafından zorlanmadır…*"[19] Özgür iradenin göstergesi, bireyin eylemi yapıp yapmama konusunda gönüllü bir şekilde karar vermesidir. Platon'a göre özgürlük, insanın yapacaklarına kendisinin karar vermesi, kendi özgür iradesiyle eylemde bulunması ve yaptığı eylemlerin sonuçları konusunda sorumluluğun kendinde olmasıdır. Ona göre aklın rehberliğinde seçim yapan, aklın ilkelerine göre eylemde bulunan, bedensel hırs ve tutkulardan uzak duran insan özgürdür. Burada irade ile akıl özdeş kabul edilir. İlk Çağ felsefesinde akılla temellendirilen özgürlük, değişen toplumsal, felsefi ve kültürel yapıyla Orta Çağ'da farklı bir anlam kazanmıştır. Fatalist özgürlük anlayışına sahip Orta Çağ'da Tanrı her şeyi önceden bilen ve her şeyi kendi bilgisiyle yaratandır. Bundan dolayı hiçbir şey onun isteği dışında gerçekleşmez. İnsanların kaderleri, kendileri yaratılmadan önce Tanrı tarafından belirlenmiştir. İnsan hangi anlamda özgürdür? sorusuna Tanrı'nın yarattığı her şey gibi insanda Tanrı'nın inayetine bağlıdır. Her şey Tanrı'nın bilgisi dâhilinde gerçekleşir. Bireyin edimleri, "*Tanrı'nın bu dünyayı yaratırken ektiği tohumsal nedenlere bağlı olarak nedensellik zincirine tabidir*."[20] Augustinus'a göre insan, ne kadar bilge olursa olsun kendi çabasıyla hakikati ve doğruyu bulamaz. Aynı şekilde asıl 'iyi' olana da ulaşamaz. İnsanın çalışarak özgür olması mümkün değildir. Özgürlüğe ancak Tanrı'nın inayetine eren, sadece seçilmiş kişiler ulaşabilir. Çoğunluk için ise ruhun özgürleşmesinin evrensel yolu dindir. İnsan ruhunu özgürleştiren tek şey dini inançtır. Augustinus'a göre, insanın doğru, adaletli ve mutlu olması için özgür bir iradesinin olması gerekir. Doğru ve adaletli bir yaşam ise Tanrı'nın emirlerine uymak, bedensel hazlardan uzak durmak ve dinin belirlediği ahlaki çizgide yaşamak gerekir. Buradan Orta Çağ'ın özgürlük anlayışının temelinde din vardır sonucuna varılabilir. Aydınlanma felsefesine bakıldığında, insan doğanın bir parçasıdır. Bu özelliği ile uzun zaman sonucunda zuhur etmiş bir varlıktır. Bundan dolayı insani değerler, kozmik veya doğaüstü bir ilkeyle açıklanmaz. Ahlaki değerlerin kaynağında insan tecrübesi bulunduğu için teolojik veya ideolojik onay noktası aranmaz. Başka bir ifadeyle, ilahi bir rehberlik yerine

---

[19] Aristoteles, a.g.e., *2020*, 1119b 78.
[20] Özcan, a.g.e., s. 160.

insan aklına güvenmek gerektiği vurgulanır.[21] Rousseau'ya göre insan doğası uygar toplumsal yaşamla değişmiştir. Bu değişim, yeteneklerin gelişimi, arzu, istek ve beklentilerin değişimi ile gerçekleşmiştir. İnsanın akıl yürütme gücü de aynı oranda değişmiştir. Doğa halinde yaşayan insanda bizim anladığımız anlamda akıl yoktur, o sadece hayatını devam ettirecek yeteneklere sahiptir. Uzun yıllar sonra, aklın ilk belirtileri ortaya çıkmıştır. Toplum halinde yaşayış ve sonrasında ortaya çıkan devletle birlikte akıl ve ahlaki özellikler insanda kendini göstermiştir. Rousseau'ya göre insanı insan yapan akıldır.

> *"Bu herkesin sahip olduğu hürriyet, insan tabiatının bir sonucudur. Bunun ilk kanunu kendi nefsini korumaktır, insanın ilk göstereceği ihtimamlar da nefsine borçlu olduğu ihtimamlardır. İnsan kendisini bilecek çağa gelir gelmez, nefsini korumaya yarayan vasıtaların takdirinde tek söz sahibi olduğu için, artık kendi kendisinin efendisidir."*[22]

İnsan, yasalar yapıp, yasalara boyun eğebilen bir varlık olup bu durum onu manevi özgürlüğe ulaştırır. Onu özgürlüğe ulaştıran da akıldır.

İnsanı diğer canlılardan ayıran bir varlık olmasını sağlayan kültür yaratımının sadece insana özgü mü olduğu sorusu da önemlidir. Orta Çağ kültürü antik ve modern dünyadan farklıdır. Hristiyan kültürü kavramı, her açıdan Orta Çağ kültüründen daha geniştir. Birçok Hristiyan kültürü vardır ve üç farklı dönem durumu söz konusudur. Bu farklı dönemler de farklı kültür durumlarını içerir. İlki eski kültürde yeni dinin durumudur. Eski kültür ile yeni din algısı çatışma ve gerilimi üretmiştir. İnsanların bu çatışma durumundaki hayatları ve yeni açıklamaları kendini Hristiyan biçimlerde bulur. Mimari ve edebiyat merkezli bir hareket olan Rönesans'ta temellerini Orta Çağ'dan almıştır. Orta Çağ'ın düşünce ve kilise buyruklarına karşı üretilen yeni fikirler sapkın (heretic) olarak nitelendirilir. Rönesans'ta tarım ve ticaretin gelişmesiyle teknoloji gelişmiş, ekonomik gelişme ile nüfus büyümüş, kentlerin sayısı artmış ve toplumsal değişmeler oluşmuştur. Bu dönemde, entelektüel hayat yeniden doğup gelişme göstermiştir. Din, sanat, fikir ve toplum alanında meydana gelen değişmeler, modern bireyselciliğe ve insan yaratıcılığına inancı artırmıştır. Rönesans bireyciliği, seküler ruhun büyümesine,

---

[21] Kasım Küçükalp - Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi Felsefi Temelleri*, İsam Yayınları, İstanbul, 2019, s. 154.

[22] Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Ersin Cengiz, Olimpia Yayınları, Kocaeli, 2020, s. 17.

yoğun bireyciliğe ve ateizme yol açmıştır. Bilim ve akla önem artmış, özgürlük söylemleri yaygınlaşmıştır.[23]

Aydınlanma Çağı'nda felsefeyle tarihi, düşünce üretimi ile politikayı birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı dönemdir. Bu dönemde, akıl, toplumsal kurumların ve kültürün oluşmasında tek yetkilidir. Bu dönemin düşüncelerinin odak noktasının tespiti için Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" sorusuna verdiği cevaba bakmak gerekir.

> *"Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapere aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!"*[24]

Kant'ın bu tanımı bireyi ve aklı yüceltmenin yanı sıra politik imalarda barındırmaktadır. Kant'la birlikte artık Aydınlama'nın yeni toplum tasarısında aklını kullanan özerk birey fikri vardır. Birey oluşunu ve özgürlüğünü kendi aklıyla elde eden insan, geçmişteki tüm baskın unsurlardan sıyrılmış ve aklı ile yaşadığı toplumun koşullarını değiştirebilecek bir birey haline gelmiştir. Aklın, toplumsal, ekonomik ve siyasal çıkarların savunulmasında da önemi büyüktür. Aydınlanmada ilerleme düşüncesi büyük değer kazanmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında kültür, toplumsal koşulların etkisiyle şekillenmektedir. Orta Çağ'da din merkezli bir bakış açısıyla, Rönesans ve Aydınlanmada ise insan yani akıl merkezli bir bakışı açısıyla hayat bulmuş ve gelişmiştir. Kültür yaratımının Tanrı'nın etkisinden sıyrılıp insan etkisine girmesi ile günümüzde çok daha farklı noktalara ulaşmıştır. Günümüz küreselleşme sürecinde toplumlar arasında coğrafi sınırlar aşılarak, ekonomik, siyasal, sanatsal, bilgisel, kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmeler gibi bütün unsurlarda gelişme ve değişmeler yaşanmaktadır. İnsan, dünyadaki serüveninin başlangıcından bu yana, yapıp etmeleriyle doğaya, kendine ve içinde yaşadığı

---

[23] Ahmet Dağ, *Transhümanizm, İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*, Elis Yayınları, Ankara, 2018, ss. 32-43.

[24] akt.: Ömür Karslı, "Akıl Kültür İlişkisi Bağlamında Aydınlanmacı Akıl ve Eleştirisi", *Erdem Dergisi,* Sayı: 75; 149-166, Ankara, Aralık 2018 s. 8.

topluma dair sürekli bir değişimin manivelası olmuştur. Diğer bir ifadeyle kültürün yaratıcısı ve taşıyıcısıdır. Hayvanlar ise insanlar gibi yapıp etmeleriyle sürekli gelişen bir özelliğe sahip değildirler. Örneğin karıncalara bakıldığında varoluşlarından itibaren yuvalarını hep aynı şekilde ve tamamen içgüdüsel olarak yaptıkları görülür.

Kültür üreten insanın doğaya nasıl baktığı da bu bütünsellikte önemli bir konudur. 16. yüzyıla kadar organik evren görüşü hâkimdir. Bu hakimiyet 16. ve 17. yüzyıllardaki büyük bir değişimle gücünü yitirmiş ve yerini mekanik evren anlayışına bırakmıştır. Bu dönüşüm ilk olarak Rönesans döneminde başlamıştır. Rönesans Orta Çağ ile modern dönem arasında bir geçiş dönemidir. Doğa bu dönemde nasıl gelişeceği belirlenemeyen, büyücü kutusu ve canlılık kaynağı olarak kavranmıştır. Doğa yasalarının kendine göre bir yaşam ritmi vardır. Bu dönemde insanların ilgi odağı artık bizzat yaşanılan yeryüzüdür. 17. yüzyıl itibariyle dünyadan faydalanmanın ve onu istenildiği gibi şekillendirilmenin yolu açılır. Bu dönemde artık makine doğa tasarımı ortaya çıkar. Bunu açıkça ifade eden Descartes'tir. Descartes, hayvanları ve bitkileri birer otomat olarak düşünür. Hatta buna insan bedenini de ekler. Artık makine olarak görülen doğa özne tarafından istenildiği gibi kullanılabilecek bir nesnedir. Bu yaşanan süreç aslında öznenin nesne üzerinde yükselmesi değil, tedrici bir düşüşüdür. İnsan, doğaya hâkim olduğunu düşünse de hem doğa hem de insan bu durum karşısında bedel ödemiş ve büyük kayıplar yaşamıştır. İnsanın doğaya hâkimiyeti, onu makine doğa ile Tanrı arasında bir yere yerleştirmiş; bedeni olması dolayısıyla diğer canlılarla benzerlik taşımasını sağlamasına rağmen, ruh sahibi tek varlık olarak evrende yalnız kalmıştır. Modern doğa anlayışı, matematiksel fiziğin sonucudur. Doğa, sayı, şekil, büyüklük, konum, hareket gibi özellikleriyle matematiksel bir dille yazılmıştır. Bu düşünceyle Galileo, ölçülebilir olanı ölçme, ölçülemeyeni de ölçülebilir hale getirme ilkesini dile getirmiştir. Bu ilke daha sonra insan bedeni hatta toplumsal özelliklerin de ölçülebilir olduğu tezini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte bilgi güç ve egemenliğin temeli olarak görülmeye başlanmıştır. Gelinen noktada ne doğa gizemli ve kutsaldır ne de insan. Evren artık ruh sahibi canlı bir varlık değildir. Doğa artık yasalarından faydalanılarak ona hükmetmek ve yeni makineler icat etmek için kullanılan malzeme durumuna

gelmiştir.[25] Heiddeger, *Tekniğin Özünü Sorgulamak* adlı kitabında modern teknik ile dünyadaki varlıkların ve hatta insanın kendini bir kaynağa dönüştürdüğüne vurgu yapar. 20. yüzyıldan itibaren psikoloji, antropoloji alanlarından postmodern sürece bakıldığında Kartezyen anlayışın etkisini yitirdiği görülür. Beden üzerine yoğunlaşan söylemler, özne ile beden arasındaki ilişkiyi tekrar inceleme alanına sokar. Fenomenolojik, postmodern, biyopolitik ve teknobilimsel bağlamlarda beden hem nesne hem özne olarak görülmektedir. Bu yaklaşımların ortak noktası, bedenin hem nesne hem özne olarak kabul edilmesidir. "*Beden hem nesne hem de öznedir. Beden hem kendisidir hem de değildir ne söylemdir ne de maddidir. Çağdaş kuramcılar, bedeni organik/mekanik bir nesne olarak, öznesel beden olarak, süreçler ve edimsellik olarak kavramsallaştırırlar."*[26] Beden üzerine yapılan farklı yorumlar olsa da bu yorumlar daha çok bedenin maddeselliğiyle ilgilidir.

Bedeni hem epistemolojik hem de ontolojik olarak kavramsallaştıran posthümanist kuramcılar, bedeni maddesel-söylemsel bir konumda ele almaktadırlar. Kartezyen sonrası düşüncede bedenin, eylemsiz, sabit, verili biyolojik bir nesne oluşunu gösteren tutuma karşı çıkarlar. Bunun tersine bedenin, maddesel ve söylemselliğin bir aradalığının oluşturduğu aktif, akışkan, çoğul bir yapıda olduğunu iddia ederler. Yani bedenler etki eder ve tepki verirler. Daha önce değindiğimiz üzere onlar eyleyiciliğe sahiptirler. Hem kültürün hem de doğanın birlikte etkileşimiyle örülen karmaşık bir yapıdadırlar ve oluş halindedir. Klasik dönemde beden etten ve kemikten oluşmuş olarak kabul edilirken, artık yeni dönemde bu kabul fazlasıyla değişmiştir. Onu organik ve mekanik diye ayırmak artık yeterli değildir. İnsanın insan olmayanlarla (bitki, hayvan, teknoloji, madde kümesinin tüm elemanları) ilişkisi, karşılıklı eyleyicilikleri insanı evrensel bir merkezîlikten ve biricik oluştan uzaklaştırır. Diğer bir ifade ile insanmerkezcilik ve türcülük anlayışı devre dışı kalır. Posthümanizm vasıtasıyla insanın doğanın üstündeki konumunun aldatıcı olduğunun görülmesi ile Fukuyama'nın *İnsan Ötesi Geleceğimiz* adlı kitabında yer verdiği *"…insan olmanın tam olarak ne anlama geldiği bilinmeyen ve "ortak insanlık"*

[25] Başok Diş, a.g.e., ss. 21-39.
[26] akt.: Kerim Can Yazgünoğlu, " Öte-insan Bedenleri: Nesneler, Ekolojiler ve Moleküller" *Pasajlar Posthümanizm, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:3, Sayı:7, Ocak 2021. ss. 115-116.

düşüncesinin bütünüyle yitirildiği bir dünyadayız”[27] iddiası gündeme gelir. Bu durumda sorulması gereken en önemli sorulardan biri, insan olmanın tanımının değiştiği dünyada insanlığımızı neyle takas ediyor [28] olduğumuzdur.

1.1.2. Rönesans ve Hümanizm

Hümanizmin ortaya çıkışını anlayabilmek için onun tarihsel koşullarını incelemek gerekir. Bu akımın oluşumuna zemin hazırlayan ortamı anlamak, akımın sebep sonuç ve etkilerini anlayabilmek için önemlidir.

Roma imparatorluğundan Orta Çağ'a geçişte bazı değişimler meydana gelmiştir. Helen-Roma döneminde daha çok pratik felsefe, yani özellikle kişisel, ahlâkî sorunlar üzerine odaklanılmıştır. Bunun sebebi o dönemin siyasal yapısıyla ilgilidir. Antikitenin sonlarına doğru insan sorunlarına odaklı felsefenin yetersiz olduğu düşünülmeye başlanmış ve dine yönelim başlamıştır. Neo-Platonculuk ve Stoacılık bir oranda aranan dini hayatı dillendirmektedir. Bu da Hristiyanlığın yolunu açan kapı olmuştur. Hristiyanlığın her kesime hitap ettiği düşünülmüştür. Hristiyanlar ile Helen düşünürlerinin karşılaşma öyküsüne bakıldığında iki yaklaşım göze çarpar. İlk yaklaşıma göre, felsefe Hristiyanlığın hizmetkârıdır. İkinci yaklaşıma göre ise Protestan inancı felsefeyi tamamen dışlayan bir bakışa sahiptir. Katolik mezhebine göre, felsefe inancı kirletmektedir. M.S. 300'den, 1200'lere kadar Orta Çağ'ın büyük bölümüne hâkim olan yaklaşım ise Hristiyan ve Neo-Platonculuğun sentezidir. 13. yüzyılda ise Hristiyanlık ve Aristoculuk senteziyle karşılaşılır. Orta Çağ'ın sonlarına kadar doğal bilimlerde bir gelişmeye rastlanmaz. Denilebilir ki bu çağ, inanç ve akıl arasındaki ilişkide inancın ağır bastığı bir çağdır. Hristiyanlığın bu çağa getirdiklerinden ilki, felsefenin etkisiyle insanın, evrenin merkezi olarak algılanışı; ikincisi tarihe doğrusal bakış ve sonuncusu Tanrı'nın bir kişi ve yaratıcı olarak kavranışıdır. Hristiyanlıkta evren ikincil konumdadır. Diğer bir ifadeyle evren insan için yaratılmıştır. İnsanın merkezde olmasının sebebi ise evreni kendi yararı için kullanarak kurtuluş mücadelesi vermesidir. Evrensel hukuk olarak

---

[27] Francis Fukuyama, *İnsan Ötesi Geleceğimiz Biyoteknoloji Devrimini Sonuçları,* çev. Çiğdem Aksoy Fromm, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 272.

[28] Bill Mckibben, *Yeter! Genetik Mühendisliği ve İnsan Doğasının Sonu,* çev. Fatma Çolak, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 326.

Tanrı'nın emirleri vardır. İnsanlar kendi aralarında eşit olmamakla birlikte, diğer yaratılmışlardan üstündür. Bunda stoacı etkiyi görmek mümkündür. İnsan kozmolojik ve aksiyolojik olarak merkezdedir. İsa'nın doğuşu, yeniden dirilecek olması, insanın cennetten düşüşü, günahlarından kurtulmak için mücadele verişi, hepsinin ahiret için yapılıyor oluşu, stoacılığın döngüsel tarih anlayışından farklı olarak doğrusal bir tarih anlayışını ortaya çıkmasında etkili olmuştur.[29] Orta Çağ skolastikleri, klasik eserleri kendi argümanlarını desteklemek için yoğun bir şekilde kullanırken, entegrasyonun odağını değiştirecek radikal söylemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Dönemin Avrupa'sının kültürünün değişim rüzgârına kapılmasının sebeplerinden birisi Latin ve Grek edebiyatının karşılaşması olmuştur. Hristiyan teolojisinin etkisi azalırken klasik beşeri edebiyatta manevi ve ahlâkî gelişimi şekillendirmeye başlamıştır. Kilisenin bilimsel çalışmaları kısıtlaması, eğitim konusundaki yaklaşımları yüksek sesli eleştiriler almaya başlamış ve 15. yüzyıla gelindiğinde skolastisizm, etkisini ve taraftarlarını yitirmeye başlamıştır.[30]

Rönesans felsefesi bir ara dönem ya da geçiş felsefesidir. Orta Çağ ile Yeni Çağ arasındaki 200 yıllık dönemi kapsar. Geçiş süreci olarak görülmesinin sebebi, Orta Çağ etkisinin devam etmesinin yanında Yeni Çağ'ın "yeniden doğuş" iddiasını taşımasıdır. Orta Çağ'ın antikiteden gelen düşünce akımlarını yaşatmaya çalışması Rönesans felsefesinin bir ayağını geçmişte tutmasına neden olmuştur. Orta Çağ, Aristotelesçilik ile Hristiyan teolojisinin sentezidir. Roger Bacon ve Ockhamlı William din ve akıl arasındaki ikili sentezin Hristiyan teolojinin dezavantajına olacak şekilde dengesini bozmasına yol açmıştır. Hristiyan teolojisinin etkinliğini kaybetmesinin sebepleri arasında, insanın hayata, sanata ve düşünceye bakışı; Hristiyanlığın sunduklarıyla entelektüel açıdan insanları tatmin etmemeye başlaması yer alır. Kilise ne kadar felsefeyi teoloji ve dinin kolaylaştırıcı bir unsuru gibi görse de en sonunda felsefenin ayrı bir disiplin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ockhamlı William'ın "çifte hakikat" dediği ünlü formülü, bazı gerçeklerin iman ile bazılarının ise akıl ile bilinebileceği öğretisidir. Bu öğreti gerçeği kavramada insan zihin ve

---

[29] Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Antik Yunan' dan Modern Döneme: Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 150-152.
[30] Richard, Tarnas, Batı Düşünce Tarihi-Modernite'den Günümüze Kadar, çev. Yusuf Kaplan, 1. Cilt, Külliyat Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 341-354.

deneyiminin tek başına yetersiz olduğu düşüncesi ile felsefeyi teolojiden ayırır. Dinin, iman sınırı içindeki konularla sınırlı kalması gerektiği düşünülmeye başlanır. Kendini dinden ayıran felsefe de Rönesans'tan sonra ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkar.[31] Rönesansta artık insan bütün olanın bir parçası olmayıp, küçük bir dünya olma özelliği kazanmış *'birey'*dir. Bu ortamda felsefe, tek bir amaç için tek bir bilgi üretmekle, her türlü konuyu ele alan, insan düşüncesini şekillendirmeye başlayan bir alan hâline gelmektedir.

Rönesans felsefesinin, farklı bakış açılarıyla temel özellikleri ifade edilebilir ama en geniş ve genel anlamda; Orta Çağ düzeninin çözülüp Yeni Çağ'ı oluşturacak ilkeler ile düşüncelerin artık "belirmeye başladıkları" dönemdir. Rönesans'ta kültürün bütünlüğünde olduğu gibi felsefenin ana eğilimi de kendini her türlü "bağlılıktan sıyırmak", yalnız kendine dayanmak, kendini arayıp bulmaktır.[32] Rönesans felsefesi, Orta Çağ'ın otoritesini kırmayı başarmış ve özgür bir bakış açısı kazandırmıştır. Rönesans kültürü de felsefesi gibi radikal adımlar atmaya çalışmış fakat eski ile yeninin şiddetle çarpışması, Rönesans düşüncesinde çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eski düşünceler ile yeni düşünceleri karşılaştırmak dönemin tablosunu çizmek açısından önemlidir. İlk çatışma alanı, felsefenin dinin bünyesi içinde bir organ oluşudur. Felsefe, kilisenin düşünceleri ile Antik Çağ'ın ilk iki büyük filozofunun düşüncelerini doğrulamak için görevliydi. Felsefenin bu görevinde kilisenin doğrularını akılla işleyip sunması beklenmektedir. Böylece felsefe teolojinin yardımcısı, destekçisi konumundadır. Buna karşılık, Rönesans felsefesinin dinin otoritesinden kurtulup kendisi olmak için deneyin ve aklın ışığında ulaştığı doğruları insanlığa sunmak gibi bir hedefi vardır. Bunun için kilisenin içinde değil karşısında olması gerekmektedir. İkinci çatışma alanı, Orta Çağ felsefesinin kapalı bir yapıya sahip oluşudur. Katolik Kilisesi çevresinde birleşilmiştir. Orta Çağ felsefesinde özgürlüklere yer verilmeyen, farklılıkların yok edildiği bir anlayış hâkimdir. Buna karşın Rönesans felsefesi, tek bir birliği değil, çokluğu savunur. Bu dönem İlk Çağ ve Orta Çağ'daki hayat ve evren üzerine ortaya konan tüm düşünceleri kapsayan, düşünürün yapıtında kendini yansıttığı, kişiliğini ve kimliğini koyduğu bir sürece evrilir. Bu da Latince dışınca tüm ulusların dilleriyle yazılmış

---

[31] Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi-Thales'ten Baudrillard'a*, Say Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 375-377.
[32] Mustafa Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2003, s. 55.

birçok eser anlamına gelmektedir. Üçüncü çatışma alanı, Orta Çağ'daki tüm filozofların din adamı olması sorunudur. Rönesans'ta bu da değişmiş; yazarlar, şairler, yeni kurulan üniversitelerin öğretim üyeleri bu süreçte rol almaya başlamıştır. Kısacası bir karşılaştırma yaparsak Orta Çağ düşüncesinde birlik vardır, kilisenin doğrularını zaten din adamı olan filozoflar doğrulamaktadır. Yani doğru tektir ve tartışmaya açık değildir. Rönesans da ise düşüncede, yöntemde ve sonuçlarda çeşitlilik vardır. Düşünürler arasındaki tek ortak nokta, skolastiğe karşı duruştur. Rönesans artık eskinin etkisini kaybettiği, yeninin kendini ortaya çıkardığı bir dönemdir. Aslında olan Tanrının ilkeleri ile aklın ilkelerinin aynı potada eritilmeye çalışılmasının başarısız olmasıdır. İman ile bilginin (felsefe) arasının günbegün açılmasıdır. Felsefenin dinden kopmasına, kendine ait yolu ve yönteminin olmasında nominalizmin etkisi büyüktür. Nominalizm, tümellerin değil tekillerin gerçekliğine inanır. Deney bilgi edinmenin temel yöntemi olarak kabul edilince Tanrı'ya dair, ruha dair bilgiler yok sayılır ve görünene odaklı kesin bilgi anlayışı ortaya çıkar. Böylelikle iman konusu olan alanlar (Tanrının varlığı, ruhun ölümsüzlüğü gibi) bilginin konusu olamaz ve din ile bilgi birbirinden ayrılmaya başlar. Kısacası nominalizm Skolastik felsefe ile Rönesans felsefesinin bilgi konularını birbirinden ayırmış olur. Rönesans felsefesinin yaptığı en katı eleştirilerden birisi de Aristoteles'e yöneltilenlerdir.[33]

Orta Çağ'ın son dönem felsefesi incelendiğinde Aristoculuğun belirleyici olduğu görülmektedir. Platon'un ise skolastik düşünceye sahip olan kişilerce tam olarak benimsenmediğini söylemek mümkündür. Kilisenin ortaya koyduğu öğretiler insanları tatmin etmediği için kilise otoritesini yıkacak ve insanı merkeze alacak bir düşünce yapısının gelişmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu değişim kıvılcımı bazı isimlerde ve bazı bölgelerde kendisini göstermeye başlasa da değişimin ilk olarak İtalya'da başladığı söylenebilir. Eski Çağ medeniyetinin unsuru olan insana dönüş 14. ve 15. yüzyılda kuvvetle yayılmaya başlar. İtalya'da başlayan Eski Çağ'a dayanan akım, Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesi üzerine Yunan bilginlerinin bu bölgeye sığınması ile etkisini hızlandırmıştır. Bu bölgede ticarette ve siyasette olan gelişmeler küçük devletlerin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Orta Çağ feodalizmine

---

[33] Gökberk, a.g.e., ss.161-166.

yıkıcı etkisi olan unsurlardan birisi de baruttur. Kent hayatı ve iktidarı eline geçirmeyi başarmış birçok dükalıklar ortaya çıkmıştır. İtalyalı hatip, şair, sanatçılar tüm Avrupa'yı etkileyen yeni söylemlere başmışlardır. Pusulanın icadı ile coğrafi keşiflerin yapılması, devletlerarasındaki iletişimi hızlandırmıştır. Matbaanın da bu etkiye katkısı eklenir. Birçok kitap yazılmış, basılmış ve tüm Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. Matematik ve bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. Pusulanın bulunuşu, feodel düzenin çökmesine neden olmuştur. İnsan doğayla ve iş meşgalesinde zamanla ilişkisini köklü olarak değiştiren diğer bir icat da mekanik saatin bulunmasıdır. Bu icatlar, modernleştirici ve sekülerleştirici bir katkı sunmuştur.[34] Süreç içinde Katolik Reformasyonu eğitimi belirlemeye başlamıştır. Sadece Protestanların değil, aynı zamanda Katoliklerin de eğitimde Lombardın Hükümleri'ni bırakması da mantık araştırmalarını hızlandırmıştır. İncil'in yerel dillere çevrilmesi okuryazarlığı arttırmıştır. Yeni düşünceler tartışılmaya başlanmış ve bu düşünceler sonucunda başka yeni düşünceler ortaya çıkmıştır.[35]

Rönesans'ın ortaya çıkışında olumlu sayılabilecek etkenlerin yanı sıra dinmek bilmeyen iç çatışmalar, veba salgınları, İngiltere ile Fransa arasındaki yüzyıl savaşları gibi olumsuz faktörler de Rönesans'ın ortaya çıkışında etkili olmuştur.[36]

Sözcük anlamı olarak "yeniden doğuş" manasına gelen Rönesans, ezoterik öğretinin etkisiyle şekillenmiştir. Rönesans düşünürleri Yunan uygarlığı ile Hristiyanlık arasındaki ilişkiyi sentezleyerek yeni bir düşünce, yeni bir hayat tarzı, yeni bir dünya kurmak isteğiyle hareket etmişlerdir. Antik Çağ'ın ideallerinin canlandırılarak insanın tekrar herhangi bir dine bağlı kalmadan, özgür bireyselliğe ulaşması için yapılan çalışmaların tamamı olarak anlaşılabilir. İnsan skolastik dönemde ruhunun yücelmesi için acı çekmiş ve bu çileci imancılıkla bireyselliğini ve özgürlüğünü kaybetmiştir. İnsanın kaybettiğini tekrar kazanması için Rönesans felsefesinin insanı merkeze alan görüşlerine acil ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca karşılık gelmesi için öncelikle Roma edebiyatında birçok eser üretilmiştir. Shakespeare'in "*Hamlet*"'i, Montaigne'nin "*Denemeler*"i, Giovanni Boccaccio'nun

---

[34] Richard Tarnas, *Batı Düşünce Tarihi-Modernite'den Günümüze Kadar*, çev. Yusuf Kaplan, 2. cilt, Külliyat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15.
[35] Karl Volender, *Felsefe Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 316.
[36] Tarnas, a.g.e., 2. cilt, ss. 14-15.

"*Decameron*"u, Dante'nin "*İlahi Komedya*"sı, Petrarca'nın "*Utku Şiirleri*" bu eserlere örnek gösterilir. Bu eserler, insan onuru veya bedensel hazları temel alan konular işlemişlerdir. [37]

Rönesans felsefesi insanın kendini ve dünyayı keşfetmesi olarak anlaşılabilir. İnsan aklıyla ve kişisel tecrübeleriyle hem kendini hem de doğayı anlamaya çalışır. Özellikle İtalya'daki eğilimler Antik kültürü, insanı merkeze alan ve insan bilimlerine yönelmeyi sağlayan çalışmaları hızlandırır. Evrensel düşüncenin kendini yerelliğe bırakması, yerel dillerde felsefe ve bilim kaynaklarının üretilmesine zemin hazırlamıştır. Rönesans'ın felsefe, dil, edebiyat, sanat, tarih, ahlâk, siyaset gibi insanın varlığıyla ilgili olan ve insana özgü tüm konular üzerinde durmasından dolayı da hümanizm kavramı ortaya çıkmıştır. [38]

Rönesans felsefesinin antik eserlerden etkilenerek üzerinde durduğu ilk sorun, insan sorunudur. İnsanın özünü ve bu dünyadaki konumunu araştıran bakış açısına ilk olarak Rönesans, daha sonraları ise hümanizm denilir. 14. yüzyılda antik düşünceye olan ilgiden dolayı antik yapıtların çevirileri yapılır, yorumlamalar ve tartışmalar gerçekleştirilir. Bu anlamda hümanizm, aslında ilk olarak ve çok dar anlamda yazılı antik literatür üzerindeki filolojik çalışmalara verilen addır. Tabii bu hümanizmin başlangıç dönemidir. Hümanizm filolojik çalışmalarla sınırlı kalmamıştır. Tam olarak "*yeni hayat arayışını ve duygusunu"* dile getiren bir kavramdır. Burada bahsedilen yeni hayat arayışı, dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ile dünya arasında yeni bir felsefe oluşturmaktır. Gökberk'e göre, *"….hümanizm sadece filolojik bir çalışma değil, bir hayat anlayışının kendisine yöneldiği bir ide'dir.*" [39] Hümanizm tanımı Felsefe Sözlüğü'nde *"…insanı bir değer olarak başköşeye yerleştiren bir dünya görüşü ya da farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkan ve tüm yapıp etmelerimizin insan öğretisini gözden ırak tutmaması*

[37] Otfried Höffe, *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Okşan Nemlioğlu Aytolu, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2008, s.157.
[38] Alkım Saygın, "Rönesans ve Hümanizm Üzerine", https://www.sanatduvari.com/ronesans-ve-humanizm-uzerine/ (28.06. 2020)
[39] Gökberk, a.g.e., s.167.

gerektiğini savunan genel bir anlayışa, bir bakış açısına karşılık gelir.'[40] şeklinde verilmektedir.

Rönesans'ın ilk olarak İtalya'da başladığını daha önce söylemiştik. Roma kültürü ile Antik Çağ'ın kesişme noktası oluşu ile aynı zamanda birçok şehir-devletlerine bölünmüş olması bu durumu da etkilemiştir. Şehir-devletler arasında çıkan savaşlarda Roma'nın, Floransa'nın, Venedik'in ya da Cenova'nın bu savaşlarda kendilerini belirtmeleri, bireysel yeteneklerini çeşitlendirmelerini, geliştirmelerini ve aynı zamanda bir kişi olarak yetişmelerini sağlar. Gerçek anlamda ilk kendini belirleyişi ortaya koyan insan, hümanizme ilk temel adımı atmış olur. Hümanizm kavramı farklı anlayışlara dayansa da bazı genellenmiş tanımlar yapılabilir. Bunlardan birisi *"Hümanist anlatı, bireyin, evrenin ve toplumun merkezine alınması için gerekli kolektif-tinsel meşruiyetini sağlayabilecek metinleri içermektedir. Dolayısıyla hümanizm, Orta Çağ'dan sonra, içerik olarak "bağımsız kentsoylu bireyin" inşası için öngörülen öğretinin adı olarak anlaşılabilir.'*[41] tanımıdır. Diğer bir tanım da "*insanın öz değerini kavramaya yöneliş ve bu değeri her yönüyle açığa çıkarmak, onu kişilerin ve toplumun bilincine yerleştirmek isteyen bir düşünce akımıdır*."[42]

Tarihsel sürece dönersek, Orta Çağ insanının belirgin bir kişiliği yoktur; o din merkezli genelin içinde erimiş bir yapıya sahiptir. "İçinde doğduğu sosyal yapıda kalması gereken insanı, Tanrı böyle olması için yaratmıştır." inanışı vardır ki bu anlayış statik insanı doğurmuştur. Kişi, Orta Çağ'da "Ben kimim?" "Neyim?" "Ne olacağım?" gibi sorular sormaz. Rönesans çağı bir individüalizm[43] çağıdır. İnsan Rönesans'ta ise yalnızca insan değil, aynı zamanda insan grupları da birey gibi bireysel olarak şekillenmek yoluna girer. Ulus kavramı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Uluslar tek kişi gibi kendi benliklerini, dillerini, düşüncelerini, sanatlarını, siyasi yapılarını geliştirmeye başlamışlardır. Hümanizm ulus kültürü atmosferinde

---

[40] A.Güçlü, ve diğerleri, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2008, s. 755.

[41] Oktay Taraflı, "Tarihi Eylem ve Anlam Bakımından Hümanizm", *Felsefi Düşünce Dergisi-Akademik Felsefe Dergisi*, İstanbul, Sayı: 9, Ekim 2017, s. 211

[42] Boğos Zekeriyan, *Hümanizm (İnsancılık)- Düşünsel İçlem ve Tarihsel Kökenler*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 58.

[43] Bireyin özgürlüğüne büyük ağırlık veren ve genellikle kendine yeterli, kendi kendini yönlendiren, görece özgür bireyi ifade etmek için kullanılır.

yetişmiştir. İnsanı türlü açılarla ele alan Rönesans, gerçek insanı bulmayı amaçlar. Bu arayıcıların en başında İtalyan şair ve bilgini Petrarca (1304-1374) gelir. Kendi "ben"i, Petrarca'nın düşüncelerinin temelini oluşturur. Petrarca, felsefenin teorik sorunlarıyla ilgilenmez. Onun için önemli olan ahlâkî alandır. Başlıca kaygısı, yaşama sanatının kurallarını geliştirmektir. Bunu yapabilmek için stoa filozoflarını kendine yol gösterici olarak belirler. Ona göre insan hayatında önemli olan mutluluktur. Mutluluğu sağlayan şey de iç ve dış etkilerden bağımsız olmayı becerebilen ruhun özgür olmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde özgürlük incelendiğinde, onun tüm hümanistlerin temel savunusu olduğu görülür. İnsan, tek bir duygu güdümünde eylemde bulunmaz, birçok duygunun tesiri altındadır. Önemli olan insan duyguları arasında bir denge ve uyum yakalamaktır. [44] Petrarca'nın hümanizm anlayışına göre insan hem inanç hem de dünyevi boyutuyla ele alınır. İnsan, akıl ile erdemlere uygun eylemler gerçekleştirerek ödevini yerine getirir. Petrarca insanların yarattığı kültür ile farklı insan grupları arasında bir iletişim köprüsü kurulabileceğini, zaman ve mekân sınırlaması olmadan bu iletişimin gerçekleşebileceğini düşünür. Petrarca'nın 14. yüzyılda ortaya koyduğu tespitler evrensel kültür anlayışı ile insan doğası kavramını beraberinde getirmiş ve bu durum 17. ve 18. yüzyıl Batı felsefesini etkilemiştir.[45] Petrarca şiirlerinde insanın istediğinde neler yapabileceğine odaklanır. İnsandaki tanrısallığı yaratma gücü ve insanlığa yönelik sonsuz bir merhamet duyusuyla anlatmaya çalışır. İnsandaki bu tanrısal özellikler ile insanın kendini ve tarihi yaratmış olduğunu düşünür. Ona tanrısallık özelliği verenin akıl olduğunu söyler. İnsandaki bu özellikler onun Tanrı ile bağını koparmasını gerektiren özellikler değildir. Bunun sebebi insan ile Tanrı iki farklı doğaya sahip olmasıdır. Petrarca, Roma devlet adamı ve hatip olan Cicero'nun "de studis hümanitatis" in erdem tartışması yaptığı diyalog eserini gün yüzüne çıkarmıştır. Cicero'nun Petrerca'yı etkileyen yönü, onun insan yaşamının felsefi yanını daha aktif ve halka yönelik bir biçimde sunması olmuştur. Cicero aslında felsefeyi kamu yararına kişisel bir tasavvur olarak görür.[46] Cicero döneminde hümanizma kavramı bireysel değil, devlete hizmet biçimindedir. Devlet yönetimine katılmak isteyenler için *studia*

---

[44] Saygın, https://www.sanatduvari.com/ronesans-ve-humanizm-uzerine/ (28.06. 2020)
[45] Alkım Saygın, "Petrarca ve Hümanizm Üzerine" https://www.sanatduvari.com/ronesans-ve-humanizm-uzerine/ (28.06. 2020)
[46] Saygın, https://www.sanatduvari.com/ronesans-ve-humanizm-uzerine/ (28.06. 2020)

humanitatis olarak isimlendirilen bir eğitim verilmektedir. Bu eğitimde şiir, ahlak ve tarihin yanı sıra retorik çok önemlidir. Bu durum insanın belirlenmiş tek bir özden oluşmadığının ve eğitim ile bunun değişebilir olup yeni bir insan yaratılabileceği düşüncesinin kabulü konusunda önemli bir rol oynamıştır. Hümanizm kavramının türediği *hümanistas* sözcüğüne ilk olarak Cicero'da görülür. Cicero'nun kullanımıyla *hümanistas* tam bir insan ülküsüdür. Onun insan anlayışı, insanı insan kılan ahlak, bilgi, kültür, onur gibi nitelikleri içerir.[47] Cicero'nun insan doğası, insanlık, beşeriyet, insancılık, sevecenlik, nezaket, kültürlülük gibi anlamları taşıyan *hümanistas* kavramıyla, Antik Yunanlıların kişisel olan, bilgi ve eğitim ağırlıklı "insan" kavramı kaynaşmış bir içerikte karşımıza çıkmıştır. Onun *hümanistas* ideali, eğitilmiş, bilgilenmiş, kültürlenmiş insanı varsayar ki Cicero'nun dönemindeki özgür, politik bakımdan üst sınıf insanlar yani politikacı ve aristokrat sınıftan kişiler tarafından gerçekleştirilebilir. Ona göre önemli olan, insanın kendisini bağımsız bir kişi olarak yetiştirmesidir. Petrarca ile başlayan insana dönük yaklaşımlar, Rönesans boyunca tüm çalışmalarda itibar görmüştür. Örneğin, Michael de Montaigne (1533-1592), tüm düşüncelerinde merkeze insanı koymuştur. Bilgiyi, toplumu, yaşamı değerlendirirken hep insan ekseninde düşünceler geliştirmiştir.

Rönesans'ın ünlü eseri *Decamerone*'nin yazarı Giovanni Boccaccio (1313-1365), Petrarca ve Cicero ile aynı akımın içinde yer bulur. Grek Roma antikitesini çok iyi bilen Baccaccio, kilisenin baskıcılığını tüm ayrıntılarıyla ortaya koyar. Hatta daha ileri giderek İlk Çağ dinleri ile Hristiyanlığı bir sayar ve böylelikle dinde rölatif doğruluğu savunarak yeni bir anlayış ortaya çıkarmış olur.[48]

İnsan doğasının ne olduğu sorusunu soran diğer bir düşünür de Niccolo Machiavelli (1469-1527)'dir. O da kilise etkisinden sıyrılmayı hedefleyerek antik düşüncelerden özellikle de Roma dünyasının büyük tarih yazarı Polybios'tan ve Livios'dan etkilenir. Machiavelli'nin çıkış noktası insanın algısının günün pratik-politik ödevlerini çözmek zorunda olduğu düşüncesidir. Eserlerinde insanın doğasının ortaya çıkabilmesi için ne tür bir özgürlüğün gerektiğini anlatır ve insanın kendine ve zekâsına dayalı özerk bir dünya kültürü kurmaya çalışır. İndividüalist

---

[47] Didem G. Önal, "Çağlar Boyu Batı Dünyasında Hümanizma", https://panorama.khas.edu.tr/caglar-boyu-bati-dunyasinda-humanizma-109 (31.06.2020)
[48] Gökberk, a.g.e., s.170.

hümanist olan Michel de Montainge'nin yaşamı Rönesans'ın sonlarına rastlar. İnsanın inanç ve uğraşlarının tamamen rölatif bir özelliğe sahip olduğunu savunan Montainge, her şeyden önce *kendi benine* odaklandığını ve *kendi beninin* hem fizik hem metafizik özellikte olduğunu vurgular. Ona göre, insanı bulmak için doğaya uygun olan yaşama biçimine bakmak gerekir. Duygularımız da doğanın içindedir. Duyguların akılla yönlendirilmesi gerektiğini düşünür. İnsanı iç özünden yakalamaya çalışan Montainge, her türlü dogmatizme karşı çıkar. Şüphecilikle birlikte ilerleyen düşünceleri modern bir tutumun ortaya çıkarıcısıdır. O, bu yönüyle Rönesans'ın ilk eleştiricileri arasına girer.[49] Hümanistler, dini merkeze alan düşüncenin yerine, "evrende insan da söz sahibidir" düşüncesini kabul etmişlerdir. İnsanın söz sahibi olabilmesinin yolu kendi iradesini kullanmasından geçer. Bunun için Tanrı'nın iradesinden sıyrılmak gerekir diye düşünürler. Bu düşünceleriyle hümanistlerin, İnsan-Tanrı arasındaki kopuşu ciddi anlamda etkiledikleri görülmektedir.

Hümanislerin etkisi sadece Batı Avrupa ile sınırlı kalmamıştır. Hümanistler Osmanlı imparatorluğunun gelişimiyle de yakından ilgilenmişlerdir. İtalyan hümanist Anconalı Cyriac, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'e Heredot ve Livy'nin eserlerini sunar. Fatih Sultan Mehmet, coğrafyacı Batlamyus'un da bulunduğu klasik birçok eserin incelenmesi emrini verir. İtalyan şehir projecilerinin Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı başkentinde çalışma imkânı bulmaları, ekonomik vb. çeşitli sebeplerle karşılıklı etkileşimin olması, Kanuni Sultan Süleyman'ın İtalyan ve Hollandalı düşünürleri ve sanatçıları davet etmesi hümanizmin pratik anlamda her din ve toplumda yer bulmaya başladığının işaretleridir. [50] Hümanizm, Kuzey Avrupa'daki temsilcisi Desiderius Erasmus'tur (1466-1536). Erken dönem hümanistleri Erasmus'a yönelik Hristiyanlıktan çok pagan yazarları incelediği eleştirisini yaparlar. O da bu eleştirileri bertaraf etmek için, arkalı önlü Yunanca ve Latince Yeni Ahit baskısı ile İncil tercümesi yapar.

Tarihsel sürece bakıldığında "Rönesans mı hümanizmi doğurmuştur, hümanizm mi Rönesans'ı?" sorusunun cevabı nedensellik ilişkisiyle değil, karşılıklı etkileşim süreciyle anlaşılabilir. Rönesans'ın nedenleri aynı zamanda hümanizmin

[49] Gökberk, a.g.e., s.171.
[50] Jerry Brotton, "Rönesans Hümanizmi ve Modern Beşeri Bilimler", *Sabah Ülkesi*, Say: 46, Köln, 2016, s. 28.

de nedenleri arasında görülebilir. Sonuçlar için de durum aynıdır. Bu iki fenomene ortam oluşturan ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel koşullar ve sonuçlar insan üzerindeki çalışmaları da etkilemiştir. Antik Yunan eserlerinde derinleşilmesi, bilimsel ve edebi incelemeler dışında insanı merkeze alan, insana ilişkin bütünsel çalışmaların başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu anlamda hümanizm, modern bir dünya görüşü ortaya koyar. İnsanı tanrısal düzene bağlayan, doğaüstü ve aşkın olanla savaşmayı yeğleyen bir anlayışla insanı *kendi kendine yeter* bir varlık olarak ele alır. Doğayı bilimsel ve akılcı yollarla açıklama düşüncesi insan ve doğa üzerindeki Tanrı etkisini de kaldırmak için sıkı bir şekilde savunulur. Bilginin kaynağı öznedir. Ontolojik düzeyde doğa ile insanlık arasında kesin bir ayrıma gidilir. Tarihsel, toplumsal, kültürel tüm açıklamaların önceliğinde insan vardır. Bütün hümanistlerin özellikle de 18. yüzyıldan sonrakiler, dinin öne sürdüğü bilgilerin yanıltıcı ve eksik olduğunu, doğa bilimleri ve insan bilimleri akla dayalı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.[51] Yakın dönem düşünürlerinin çoğunluğu, dinin sunduğu yaşama savaş açmış, dünyevileşmeyi savunmuş ya da din dışı bir dünya görüşünün oluşması için çaba sarf etmişlerdir.

1.1.3. Hümanizm, İnsan ve Tanrı

Modern bireyin doğuşu hümanizm ile kendini gösterir.

> *"Ey Adam! Biz sana ne hazır bir yüz ne de özgün, doğuştan gelen bir özellik verdik, ta ki kendi yerini biçimini, yeteneklerini kendin seçesin, onları kendi yargın, kendi kararın ile edinebilesin. Bütün öteki yaratıkların doğası bizim koyduğumuz yasalarla belirlenip sınırlanmıştır. Oysa senin önünde böyle sınırlamalar yok, kendi yüzünün çizgilerini sana koruma görevini verdiğimiz özgür isteğinle çizebilirsin. Seni dünyanın tam ortasına koyduk, baktığın yerden dünyadaki her şeyi daha kolay görebilesin diye. Seni ne yersel ne göksel, ne ölümlü ne ölümsüz olarak yarattık; özgür, olağandışı bir yontucu gibi kendini, kendi seçiminle biçimleyebilesin diye. Aşağıya, yaşamın kaba biçimlerine inmek de tanrısal yaşam sürenlerin düzenine çıkmak da senin elinde."*[52]

---

[51] Hasan Atsız, "18. Yüzyıl Felsefesi – Aydınlanma" https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/hasan.atsiz/65079/ilt310_unite_12.pdf (10.01.2020)

[52] Pico Della Mirandola, *İnsanın Değeri Üzerine Söylev ya da Rönesansın Manifestosu*, çev. Levent Özşar, Biblos Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 17.

Mirandola'nın bu sözleri ve ifade tarzı, hem Orta Çağ'ın insan algısının Rönesans dönemine etkisini hem de ortaya çıkanın yeni bir şey olduğunu anlatmaktadır. Ernst Bloch'a göre:

> "*…henüz bilinmeyen insanlığın yenilenmesidir: Taptaze yeni bir sınıfın yükselişi, Rönesans'ın ortaya çıkışıdır. Ama bu Rönesans, yaygın şekilde yorumu yapıldığı gibi, geçmişteki bir şeyin, Antik Çağ'ın yeniden ortaya çıkışı değildir. İnsanoğlunun hiçbir zaman tasarlamadığı bir dönemin doğuşudur; yeryüzünde hiçbir zaman görülmeyen kişilerin ortaya-çıkışıdır.*" [53]

İlk hümanistlerin ortaya çıktığı dönem İtalya'sında şehir devletleri gelişmiş, yarı demokrat olan bu şehirlerde parti çatışmalarının olması insanların bireysel yeteneklerini geliştirmelerini sağlamıştır. Bu durum birey anlayışının gelişmesini tetiklemiştir. Bilimin, tekniğin ilerlemesi, coğrafi keşifler, ekonomik hayatta meydana gelen yenilikler geleneksel yöneticilerin ve yurttaşların aristokrasiyi aşarak aşağılara doğru genişlemesine neden olmuştur. Bu da burjuva sınıfını meydana getirmiştir. Ortaya çıkan yeni insan tipi burjuva insan tipidir. Bütün insanları kapsayacak bir tasarım olmayan yeni insan tipi acaba gerçekten özgür bir birey midir? Yeni insan tipi kendi neliğinin ve olanaklarının farkında mıdır? Ya da eski insandan farkı nedir? Bu dönem düşünürlerinin ortak noktası, bu sorulara kilisenin otoritesinden bağımsız, antik dönem filozoflarından ve Roma dönemi düşünürlerinden hareketle cevap vermeleridir. Machiavelli'ye göre bütün insanların ortak bir hedefi vardır; itibar ve zenginlik. Bir insanın zeki olması ya da olmaması, erdemli olması ya da olmaması, bilgili olması ya da olmaması bunu değiştirmez. Bu hedefe ulaşmak için her insanın koşulu farklı olduğu için kullanacağı yol da araçta farklı olabilir. Machiavelli'ye göre insanın karakteri zamana ve ortama göre değişir ve değişmelidir. Antik dönem bilge-filozof kişisinin bir hayal ürünü olup olan değil olması gereken insan tanımı yapılmıştır. Ona göre siyasetten etik ve dini ayırmak gerekir. Esnek davranma hakkı olan hükümdar da şartlara ve duruma göre kendini değiştirmelidir. Hükümdar ya da yönetici, zaman zaman yanlış sayılan şeyleri yaparak daha büyük kötülük ve acıların doğmasını engelleyebilme imkânı bulur. Machiavelli'nin bu görüşleri dönemini aşmış, günümüze kadar etkisini devam

[53] Ernst Bloch, *Rönesans Felsefesi Üzerine*, çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınları, İstanbul, 2002, s. 7.

ettirmiştir. Siyasetle dini birbirinden ayırarak Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'de cevabını aradığı soruyu gündeme getirmiştir. "Tanrı yoksa, her şey mübah mıdır?" Machiavilli'ye göre yeni insan özgürdür ve bir tür değil, artık bireydir ve her şey mübahtır. Dini ve etik olandan bağımsız, kendi çıkarlarına göre hareket eden özgür birey ya da grupların ortaya çıkması, toplumsal yaşam içinde çatışma çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu toplum ve siyaset anlayışı, Hobbes, Rousseau ve daha başka birçok düşünürü de kendine çekerek bir insanlık sorunu olarak günümüze kadar gelmiştir.[54] "Modern birey"in ortaya çıkışında etkili olan tek neden "akıl"ı temel alan bireysel ve toplumsal hayat anlayışı ile dini ve etik olanı hayattan çıkarmak değil, aynı zamanda "doğa" anlayışında meydana gelen değişimdir.

Bu değişim, Montaigne'de de görülmektedir. Montaigne'ye göre insanlar kendi içlerindeki yasalara tabi olup dışsal hiçbir yasaya dayanmadan yaşamalıdırlar. Bu dışsal yasalar dini olabilir, bilimsel ya da felsefi olabilir, farketmez. Bunların hepsine şüpheyle yaklaşılmalıdır. Montaigne'e göre tür olarak insan sona ermiştir. İnsanı belirli bir standartla, her zaman her yerde sabit ve aynı olarak tanımlamak yanlıştır. Ona göre insan, sürekli değişen bir varlıktır. Bir insanın içine bakılırsa onun iki kez aynı olduğunu görülemez. İnsan her türlü karşıtlıkları içinde barındıran bir varlıktır.[55] *"Utangaç ve yüzsüz, ahmak ve zeki, babacan ve aksi, yalancı ve doğru sözlü, bilgili ve cahil, cömert ve cimri"* [56] Montaigne Stoacı anlayış gibi insanın kendini sorgulaması ve içindeki yasayı keşfedip *doğaya göre* yaşaması gerektiğini savunur. Montaigne'nin burada kastettiği *doğaya göre'*si Stoa'cıların kastettiğinden farklıdır. Ona göre, hayvanların çoğunluğu yasalar olmadan harika bir hayat yaşarlar, hiç okula gitmemiş cahil olduğu düşünülen kişi üniversitedeki hocadan daha bilge olabilir. Görüldüğü üzere insanlaşma her insan için mümkündür ve Aristoteles'te olduğu gibi doğal erdemlerle buna ulaşılabilir. Bilgelik ise çok bilgi sahibi olmak değil, hayatında yararlı ve gerekli olduğu ölçüde bilgiye değer vermektir. Montaigne'ye göre insan yasalar koyarak, gelenekler üreterek, toplumsal kurallar geliştirerek hatta aşırıya kaçtığında bilim ve felsefe ile yaşamını zorlaştırmaktadır.

---

[54] Özcan, a.g.e., ss. 172-180.

[55] Montaigne, *Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 23.

[56] Montaigne, a.g.e., s. 238.

Montaigne'nin doğal yaşamdan anladığı doğal istek ve arzulara uygun yaşamaktır. Sonuç olarak doğa, Antik dönem doğa anlayışından uzaklaşmıştır. Doğa artık akıl ve erdemli yaşam demek değildir. İnsanlaşma da küçük bir azınlık için imkân olmaktan çıkarak, herkesin ulaşabileceği bir şey haline gelmiştir.[57] Daha sonraları Grotius, Hobbes ve Rousseau da insana, toplumsal yaşama ve siyasete dair günümüz anlayışının temellerini oluşturacak fikirler ortaya atmışlardır. Modern yaşamda mevcut anlayış olan "kendine göre yaşa, sen herkesle eşitsin" inancının temelleri de bu dönemde atılmıştır. Hümanizmin din ile olan ilişkisini ayrıntılarına bakmak konunun aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Hümanizm çok fazla çeşidi olan bir ekoldür. Bunlardan bazıları teosentrik ya da antroposentriktir. Merkeziyetçi bakış denilen teosentrik[58] ya da antroposentrik[59] hümanizmler arasında, temel bazı farklar olmakla birlikte ortak noktaları da mevcuttur. Bu ortaklıklar daha çok insanın akılsallığı, özgürlüğü, ahlâkî bir yanının olması gibi temel kabullerdedir. Farklılıklar ise daha çok insanın evrendeki yeri, amacı gibi konulara ilişkindir. Teosentrik hümanizm; insanın Tanrı tarafından özel amaçlar için yarattığı, üstün güçlere sahip bir varlık olduğu inancıdır. Tarihsel olarak baktığımızda hümanist olan düşünürlerin, Tanrı inancının olması veya olmamasının bu hümanizmin kavramsal yapısını değiştirdiği görülmektedir. "İnsanın deneyimine, kişi olarak haklarına, onuruna, özgürlüğüne, akla ve bilime, insanı daha iyi kılacak etik ilkelere önem veren felsefe ve dünya görüşü" anlamında hümanizm, Antik Grek düşüncesinden Rönesans ve Aydınlanmaya kadar teist, deist, transandantalist gibi farklı görünümlerde de olsa hep var olagelmiştir."[60]

Rönesans'ın büyük hümanistlerinin çoğunluğu, (Dante, Petrarca, Erasmus, More gibi) hem seküler hem de dinsel bir bakış açısına sahiplerdi. Rönesans hümanistleri Tanrı'ya inanmak ve dünya işleriyle ilgilenmek gibi birbirine zıt gibi görünen tutumlar sergileseler de görüşlerini ortak bir pota da eriterek bir anlayış geliştirmişlerdir. Günümüz hümanistlerinin çoğunluğu ise Tanrı'nın varlığı konusunda Rönesans hümanistlerinden farklı düşünmektedirler. Burada bir noktayı

---

[57] Özcan, a.g.e., ss. 182-183.
[58] Tanrı merkezcilik
[59] İnsan merkezcilik
[60] Hakan Gündoğdu, "Hümanizm, Teosentrizm ve Jaques Maritain", *Felsefi Düşün-Akademik Felsefe Dergisi,* Sayı: 9, İstanbul, Ekim 2017, s. 118.

tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Rönesans hümanistleri bilginin sınırlandırılmasına ve bilinenlerin mutlak doğrular olduğuna karşı çıkmışlardır. İnsanı merkeze alıp onun araştırmacılığını ve öğrenme özgürlüğünü savunmuşlardır. Kutsalları ve gelenekleri reddetmeden esnek ve değişime açık bir görüş geliştirmişlerdir. Rönesans hümanistleri, Tanrı'yı her şeyin belirleyicisi görmemeleri onların deist bir anlayışa sahip olduklarını göstermiştir. Aynı zamanda kilisenin otoritesine karşı çıkışlarından da anlaşılacağı gibi kurumsal din anlayışını da eleştirmişlerdir. İnsanın kendini belirlemesinin yine kendisinin elinde olduğunu, insanın kendisini belirlemek için tanrısal bir beklentisinin olmadığını savunan bir düşünceyi vurgulamışlardır. Deist hümanistlere ilişkin olarak; Montaigne (1553-1592), Rousseau (1712-1778), Elihu Palmer (1764-1806), Thomas Paine (1737-1809) gibi birçok örnek verilebilir. [61]

Tanrı düşüncesine sahip deist ve teist olan hümanistlerin dışında bir de transandantal hümanistler vardır. Temsilci olan Waldo Emerson'a (1803-1882) göre Tanrı insana olan güveni veren güçtür. İnsan yaratıcılığını ve değerini Tanrı'dan alır. Buradaki Tanrı deist ve teist anlayıştaki gibi insandan bağımsız bir Tanrı değildir. İnsan *Külli Ruhun* görünen şeklidir. İnsan evrende ilahi gücü temsil eder. Emerson'a göre insan sadece düşünerek değil, aynı zamanda sezgi ile de bilgi elde edebilir. Bu sezgisel bilgiyi Külli Ruh'la temasla elde ettiği için bu bilgi sübjektiftir ama buna rağmen bu bilgi güvenilirdir. "*Emerson'un transandantal hümanizmi, her bireyin tek başına bir âlem olduğunu öne sürüp bireyin önemi, değeri, yaratıcılığı, biricikliği üzerine ısrar etmekle sosyal ve dinsel yaşamda kurumsallığa ve otoriterliğe karşı çıkmış, insanın manevi yaşamının kurumsallaşmasının insan ruhunu zayıflattığını iddia etmiştir.*"[62] Bu noktada transandantal hümanistlerle ile ilgili de bilgi vermek gerekmektedir. Her ne kadar Rönesans'ta yaşamasalar da bunlardan biri Theodore Parker'dır (1810-1860). Parker da kutsal metinlerin otoritesine ve din adamlarının baskıcılığına karşı çıkmış ve insanı merkeze almıştır. Yalnız bunu yaparken dini düşüncenin her zaman etkisinin devam edeceğini ve hatta devam etmesi gerektiğini düşünmüştür. Teist, deist veya transandantal hümanistlerin ortaklaşa olarak yapmaya çalıştıkları temelde hümanizme teolojik bir derinlik kazandırmaktır. Ancak bu

---

[61] Gündoğdu, a.g.e., s. 116.
[62] Gündoğdu, a.g.e., s. 117.

isimler, insanı anlamada Tanrısız bir düşünüşün sonuç vermeyeceğine inançları nedeniyle yakın dönem hümanistleri tarafından eleştirilmişlerdir.

Buradan anlaşılıyor ki hümanist olmak için Tanrı'dan vazgeçmek gerekmemektedir. Bu fikir, mantık olarak zıddını da doğurur. Hümanist olmak da ateist olmak için engel değildir. Ateist veya teist olan hümanistlerin ortak noktası ise, bilimsel araştırma sonuçlarını insanın hayatında etkin kılmaktır. Bu ortak nokta, insanın evrenin merkezi olarak görülmesi bunun da genel geçer bir öğreti olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Diyebiliriz ki hümanizm evrensellik iddiasındadır. Bu iddiası diğer ideoloji, doktrin, akım ve kavramlara da güç kazandırır. İnsanı merkeze alan kapitalist medeniyet, daha sonraları müzik, edebiyat, siyasi akımlar, sanat gibi alanların oluşturduğu tüm ideoloji, akım ve kavramların da evrensellik özelliği kazanmasını sağlar. [63]

Ortaya çıktığı zaman ve yer bakımından değerlendirildiğinde hümanizm çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik dinsel olduğu gibi kültürel çeşitlilikten de kaynaklanmaktadır. Seküler hümanizm, İslami hümanizm, Katolik hümanizm, estetik hümanizm, etik hümanizm, klasik hümanizm, gelenekçi hümanizm, aşkın hümanizm gibi. Ancak yeniden doğuş olarak evrenselci bir bakış olarak doğsa da temelde seküler bir kültür yaratma eğilimininde olduğu gözlenir.[64]

1.1.4. Hümanizm, Bilim ve Kültür

Machiavelli, döneminin siyasi problemlerini hümanist kültür ile çözmeye çalışmıştır. Bunalım dönemlerinde toplumun yönetim şeklinin nasıl olduğu ve yöneticilerin nasıl davrandığıyla ilgilenmiştir. Machiavelli, yöneticinin "*...aklını asla savaş talimlerinden çevirmemelidir ve bunları barış zamanı savaş zamanından daha çok uygulaması*"[65] gerektiğini düşünür. Ona göre yönetici, " *tarih okumalı en büyük örneklerin eylemlerine ilgi göstermelidir; savaş sırasında onların nasıl davranmış olduklarına bakmalı..., barış zamanı asla aylak oturmamalıdır.*" [66] İnsanın kötü

[63] Taraflı, a.g.e., s. 207.
[64] Ahmet Dağ, a.g.e., 2018, ss.62-67.
[65] Machiavelli, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994, s. 98.
[66] Machiavelli, a.g.e., s. 99.

olduğu tezinden hareketle insanları iyi olmaya zorlamak gerektiğini düşünmüştür. İnsanlar, *"Nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarcıdırlar."*[67] Bundan dolayı yönetici hem korkulan hem sevilen olmalıdır. Yönetici gerekirse ahlâkî normların dışında da davranabilir. *"...devleti elinde tutabilmek için gerekli düşkünlüklerde ise ne denli utanç verici gözükseler de duraksama göstermesin zira düşünüp taşınınca, bir erdem gibi gözüken bir nitelik bakarsınız felaketinize yol açar..."*[68] Machiavelli insanların kaderlerinin yarısının Tanrı tarafından belirlendiğini diğer yarısını insanın kendisinin belirlediğini düşünür. *"...özgür irademizle hareket etmemiz büsbütün yok olmadığına göre talihin eylemlerimizin yarısının efendisi olduğuna, ama öbür yarısını ya da hemen hemen yarısını yönetmeyi bize bıraktığına inanıyorum*[69]*"* Machiavelli bu düşüncesiyle yöneticilere ders vermekten çok halka nasıl yönetildiklerini gösterip onları uyandırarak zulümden kurtarmayı amaçlamıştır. Bu dönemde insanların otoritelere karşı tutum geliştirmeleri için çeşitli çalışmalar yapmıştır.

Rönesans'ın önemli özelliklerinden birisi eğitimin seküler bir yapıya kavuşturulması çabasıdır. Rönesans klasik eserlerinde bir centilmenin nasıl yetişeceği sorusuna yanıt aranır. Hristiyan ritüellerine yer verilse de erdem üretmeye dayalı içerikler üretilir. Bu bağlamda Francis Bacon bilimsel ve kültürel anlamda iyi eğitilen insanların her şeyi yapabileceklerini savunur. İlk ortaya çıkışı bir müfredat olan hümanizm, doğa felsefesi ve teolojiden uzaklaşarak retorik, tarih, ahlâk felsefesi ve filoloji eğitimine evrilir. Erdemli insan yetiştirmek amacı güden hümanizm 19. yüzyılda Rönesans'ı tanımlamak için kullanılır. 14. yüzyılda edebiyat alanında Petrarca ve Baccaccio ile ilk modern insan denilebilecek anlatımlar gelişmeye başlar. 100 yıl sonra ise realist olan sanat, idealist bir yapıya bürünmüştür. 16. yüzyılın sonu ise dini olanın yerildiği bir süreçle noktalanmıştır. [70]

Hümanizme 19. yüzyılın ortasından itibaren ciddi eleştiriler yöneltilmiş hatta bu eleştiriler günümüze kadar devam etmiştir. Hümanizm, dini unsurlardan uzaklaşan ve sadece görünen dünyaya ve insana dair değer üreten bir anlayışa doğru

---

[67] Machiavelli, a.g.e., s. 106.
[68] Machiavelli, a.g.e., s. 101.
[69] Machiavelli, a.g.e., s. 136.
[70] Dağ, a.g.e., 2018, ss. 62-67.

değişmiştir. Bu anlayışı hâkim kılmaya çalışanların yanı sıra eleştirenler de olmuştur. Özellikle teolojik ve metafizik temellerinin yok edilmesi ilk eleştiri oklarını alan yönüdür. Platoncu ve Aristocu diyebileceğimiz Orta Çağ düşünürlerinden etkilenen bazı düşünürler de bu eleştiriyi yapmıştır. Spinoza ve Schopenhauer gibi filozoflar hümanizmi hiç benimsemezken, Heidegger hümanizmi ideolojik bir düşünce olarak görür. Nietzsche ise hümanizmi, teizmin farklı bir versiyonu gibi algılar. Bazılarına göre hümanizm, bilimsel rasyonalizm ve sekülerizmin ayyuka çıkarılmasıdır. Diğer bazılarına göre ise insanı ortak özelliklerle anlamanın tek yoludur. [71]

1.1.5. Hümanizm ve Teknik

Hümanizmi, antik kültüre Protogoras'ın "İnsan her şeyin ölçütüdür." sözüne kadar geriye götürmek mümkündür. Buna göre insan merkezinde evren anlaşılmaya çalışılır. İnsanı pasifize edip, kendini kurmasının birtakım doğaüstü güçlere bırakılması eleştirilir. İnsanın kendindeki insan olma yeteneğini ortaya çıkarabilmesi için doğaüstü güçlerle değil de kendisinin akıl ve iradesini kullanmasıyla olabileceğini vurgulanır. İnsan, kendi dışındakilerin kurallarını da kendi özgür iradesi ile belirler. Doğanın başıboşluğuna şekil verici güç insanın iradesiyle yönlendirdiği teknik bunun aracıdır. Machiavelli'nin *virtusu* ve *fortuna'sı* irade-doğa karşıtlığını ifade eder. Fortuna kontrol altına alınması gereken bir kadındır, yani doğayı ifade eder; *virtusu* ise rasyonel davranması gereken hükümdardır. Hükümdar istediği gibi bir yönetim yapmak niyetindeyse, *fortuna*'yı yönlendirmeyi başarması gerekir.[72] Hobbes, *Leviathan* da *fortuna*'nın yönetilebilmesinin tek yolu olarak sanatı görür. Hobbes *Leviathan* adlı kitabında şunları söyler:

> *"Tanrının dünyayı onunla yaratmış olduğu ve yönettiği sanat olan doğa, başka pek çok şeyde olduğu gibi bunda da, yapay bir canlı yaratacak şekilde, insanın sanatı ile taklit edilir. Çünkü hayat, organların, başlangıcı içerdeki bir temel parçada bulunan, hareketinden başka bir şey değildir; bütün otomatların (yaylar ve çarklar yardımıyla kendi kendine hareket eden makinaların, mesela bir saat) yapay bir hayata sahip olduklarını söyleyemez miyiz? Kalp nedir ki bir yaydan başka; sinirlemedir ki çok*

---

[71] Dağ, a.g.e., ss. 2018, s. 65.
[72] Engin Koca, "Hümanizm Üzerine Bir Tez", *Beytülhikme: An International Journal of Philosophy*, sayı:4, Ankara, 2019, ss. 947-950.

sayıda yaylardan başka; ya eklemler, yapıcının planladığı şekilde bütün gövdeyi harekete geçiren çok sayıda çarklardan başka? Sanat daha da ileriye gider, doğanın o rasyonel ve mükemmel eserini, insanı taklit etmeye kadar. Sanat iledir ki, yapay bir insandan başka bir şey olmayan, Latince'de CIVITAS denilen, DEVLET adlı o büyük EJDERHA yaratılır...”[73]

Buradaki sanat, doğayı dönüştürecek yeteneğe sahip tekniktir. Hobbes, aklın eğitimle geliştirilebileceğini savunur. Doğayı dizginleyecek olan akıldır. Bu hümanistlerin ortak noktaları, insanın değerli olduğu, dönüştürücü potansiyele sahip olduğu ve kendi dışındakileri kontrol edebilme yeteneğine sahip olduğu görüşünde olmalarıdır.

1.1.6. Kuzey Avrupa Hümanisti Desiderius Erasmus

Hümanizmin doruk noktasına ulaştığı kişi olarak görülen Desiderius Erasmus (1466-1536), liberal bir hümanizm anlayışına sahiptir. Erasmus, reform hareketinde ikiye bölünen Avrupa’da iki grup arasında kalmıştır. Dönemine kadarki süreçte, hümanizm bir pagan hareketidir. Kilisenin insanın beden ve ruhunu ikiye ayırarak ele alınması ve ahlaklılık adına dünya zevklerinden uzaklaşma gerektiği düşüncesini reddeder. Hümanist doktrine göre insan doğuştan iyidir. Yunan inanışında insan bedeni ve ruhunu bir bütün olarak görmüştür. Bu anlayış hümanistlerin savının temelini oluşturur. Özellikle Yunan ve Roma edebiyatı hümanistlerin başvuru rehberi gibidir. Edebiyatsız bir dünya düşünülemez. Siyaseti de bu alan belirlemiştir. Yalnız burada bir hatırlatma yapmak önemlidir. Hümanizm salt bir edebiyat akımı olmayıp insanı inşa etmeyi amaç edinmiş entelektüel bir harekettir. Bu dönemde dine karşı gelinemeyeceğinden yapılmaya çalışılan, kilisenin dine atfettiği yanlışları düzeltme çabasıdır. Yunan ve Hristiyan bakış açıları arasında ilişki bulmaya çalışan düşünce yapıları hatalıdır. Kilise insanın bedensel zevklerine dayalı isteklere izin vermemiştir. Burada kullandıkları argüman insanın kötülüğü ve zayıf oluşudur. Pagan anlayışı ise insan bedenini göklere çıkarır ve bu düşüncesini kiliseye kabul ettirmeyi başarır. Hümanistler bunun yanlış olduğunu göstermek zorunda kalmışlardır. Özellikle de Erasmus böyle bir ortamda tanınmıştır. *Deliliğe Övgü* adlı kitabı bu konuyu işleyen

---

[73] Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

bir hicivdir. Erasmus "Hristiyan" sözcüğüyle evrensel iyiyi vurguladığını anlatma girişiminde bulunur. Erasmus'un amacı, hümanizmi tüm Avrupa'ya yayarak evrensel bir hareket oluşturmaktır.[74]

Döneminin skolastik düşüncesine karşı çıkan Erasmus, dini ve toplumsal hayatı dönüştürerek uygar bir süreç oluşturmaya çalışmıştır. Bu yönüyle bir reformcu olduğu söylenebilir. Eski ile yeni arasında kalarak her ikisinin de belirli yönlerini kullanıp yeni bir sentez yapmayı amaçlamıştır. Hristiyanlığın hoşgörülü erdemlerini tüm insanlık için evrensel modda sunmaya çalışmıştır. Batı Hristiyanlığının rahiplerinin, piskoposlarının, kardinallerinin, keşişlerinin skolastik yaklaşımlarının halkı dinden uzaklaştırdığını iddia etmiştir. Erasmus "*Keşke din bilimcilerden hiç söz etmeseydim. Çok iyi olurdu. Fena kokulu nesneye dokunmak, onu sallamak doğru bir hareket olmaz…"*[75] diyerek din adamları konusunun sıkıntılı bir tartışma alanı olduğunun altını çizer. Ona göre keşişler veya rahipler uydurma bir dindarlığa sahiptirler. "*Batıl inançları, komik törenleri, bitmek tükenmek bilmeyen bağırtılarıyla halk üzerinde bir nevi baskı sürdürmekten başka bir erdemleri olmadığı halde, kendilerini Paulus'lar, Antonius'lar kadar büyük zannederler.*"[76] ifadelerine yer veren Erasmus din adamlarının durumu ile ilgili şunları ilave eder: *"…sözde rahipler, bu sözde din adamları kadar az dindar insan olmadığı gibi, bu sözde keşişlerde her yerde karşımıza çıkabilir…bunlar…okuryazar olmamakla övünürler… her yerde etrafınızı sararlar, sizi usandırarak elinizden sadaka koparırlar."*[77] Bu tespitleriyle birlikte onun amacı kilise bağnazlığını ve hurafeleri ortadan kaldırmaktır. Hristiyanlık ve klasik miras arasında benzerlikler olduğunu düşünerek ilk günahın zararlı etkisinden kurtulmak gerektiğini savunmuştur. Bu savunusunun temelinde insan doğasına ilişkin olumlu yaklaşımı bulunmaktadır. Ona göre insanlık için en iyi din, reforme edilmiş Hristiyanlıktır. Erasmus'un hümanist vurgusu İncil'in dönüşümünden oluşur. Avrupa toplumunun ahlaki yapısını yeniden uyandırmak istemektedir. *Hristiyan Askerlerin El Kitabı* adlı eseri ile pek çok hayran toplamıştır. Ondan etkilenen hümanistler, geleneksel Katoliklik ile Protestanlığın arasında orta

---

[74] Jacob Bronowski, *Batı Düşünce Tarihi*, çev. Elvan Özkavruk Adanır, Say Yayınları, İstanbul, 2012, ss.105-124.
[75] Desiderius Erasmus, *Deliliğe Övgü*, çev. Hasan Can, Tutku Yayınevi, Ankara, 2015, s. 166.
[76] Erasmus, a.g.e., s. 190.
[77] Erasmus, a.g.e., ss. 178-179.

bir yol izlemeye başlamıştır. Liberal anlayışla beslenmiş hümanizm hayalleri kuran Erasmus bu hayallerini gerçekleştirememiştir. Eğitime de vurgu yapan Erasmus insanların eğitilmesinin önemi üzerinde durur. Onun eğitim anlayışı, insanın her şeye kâdir, baskın ve merkezî bir yapıya sahip olduğu düşüncesi üzerine temellenir. Genel olarak Erasmus belirli kesimlerin veya bazı dini grupların lehine yaklaşımlar sergilediği için pragmatist olarak nitelendirilmiştir. İnsan aklına vurgu yapan, bu aklı eğitimle desteklemenin önemine değinen Erasmus, aynı zamanda rasyonalisttir. Onun liderliğinde hümanizm, Batı toplumlarını yeniden inşa programına dönüşür. Gençlerin, çocukların, askerlerin nasıl eğitilmeleri gerektiğiyle ile ilgili yazılar yazmıştır. Aristokratik bir siyasal yapı öneren Erasmus, toplumların politik yapılanması hakkında net bir fikre sahip değildir. Genel olarak bakıldığında onun hümanist hareketi laik bir anlayışa sahiptir. [78]

1.1.7. Bir Anti-Hümanist: Martin Luther

Reformist hareketin en önemli isimlerinden birisi de Martin Luther'dir (1483-1546). Yaşadığı dönem dünya tarihi ve insanlık açısından ciddi dönüşümlerin olduğu bir dönemdir. Kilisenin endüljans belgesi satışına karşı çıkıp insanların günahlarının affı için kiliseye ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Reform hareketinin dönüm noktasında yer almasını sağlayan *95 Maddelik Tezi*'ni, Wittenberg Kilisesi'ne asarak göstermiştir. Aslında bununla günahlardan kurtulma işini inanç ve tövbeyle ilişkilendirerek kilisenin hiyerarşik düzenini sarsmaya başlamıştır. Bu süreçte ilk olarak hümanistler ve milliyetçilerden destek almıştır. Evrensel bir Hristiyanlık düşüncesi oluşturmak için yola çıkan Luther, Alman milliyetçiliğine yönelmiştir. Dini reform için başlanan hareket siyasi ve ekonomik bir hâle gelmiştir. Reformun ikinci aşaması kilesinin ihtişamına bir başkaldırıdır. Sade bir din isteği püriten mezhebinin onaylanmasını doğurmuştur. Reformun bir diğer ayağı siyasi ve toplumsal gelişmelerdir. Luther'in değişimin gerekirse silah zoruyla yapılabileceğini düşünmesi daha önce değindiğimiz gibi onun Alman milliyetçiliğine geçiş olarak düşünülebilir. Luther'in siyasi konumunu belirleyen bir dizi olay meydana gelmiştir. Lutherciliğin ilk ortaya çıktığında anarşist bir anlayışa sahip olmasının yanı sıra

[78] Dağ, a.g.e., 2018, ss. 67-74.

Hristiyanlığın ilk hâline dönmek gibi bir amacı vardır. Tarihsel olarak bakıldığında ise, başlangıç amacıyla sonucun taban tabana zıt bir sonuca ulaştığı söylenebilir. Oluşturduğu Protestanlık mezhebinin temelinde yer alan protesto etme hakkı birçok konuda farklı protestoların ortaya çıkmasına neden olmuştur. [79]

Luthercilikte dini reform niyetiyle başlayan, siyasi ve ekonomik güçler savaşıyla devam edip Alman milliyetçiliğiyle sonuçlanan bir süreç yaşanmıştır. Reform üç aşamaya sahiptir. İlki din, diğeri papalık gösteriş ve ihtişamcılığına karşı çıkış, sonuncusu da siyasi ve ekonomik düşüncelerdir. Luther, barış için sert devlet müdahalesine ve insan vicdanına vurgu yapar. Luther'in görüşleri çerçevesinde oluşan Protestanlık hümanizm için uygun bir zemin hazırlamıştır. Otoriteden yana olan Luther'in tüm çalışmalarının sosyal hayatı devlet denetimine bırakan bir yol açtığı söylenebilir. Luther'in öğretilerini temsil eden Protestanlık, Kıta Avrupa dışında İskandinav bölgesine de yayılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında etkin olan emek, kurtuluş, antikolonyal ve siyasi teoloji anlayışlarına da zemin hazırlamıştır. 16. yüzyıldan sonra Batı Avrupa'nın dini dönüşüm tarihi daha çok ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm tarihiyle birlikte oluşmuştur. Weber'e göre Püriten Etik'inin temelinde Luther'in "Biriktirin israf etmeyin." görüşü bulunmaktadır.[80] Bu durumu Richard Tarnas şöyle ifade eder; *"Püriten bencil hazzın ve anlamsız harcamaların çilecil bir şekilde kınanması taleplerini artıran maddi üretkenlik ve verimlilik, sonunda kişinin esas itibarıyla sermaye biriktirme işine yoğunlaşmasına yol açmakla neticelenmişti."*[81] Zamanla, Protestan iş ahlâkı, kapitalizmin yükselişiyle genişleyen nüfuslar, yeni ticaret ilişkileri, ticari örgütlenmeleri ve yeni teknolojileri beraberinde getirmiştir. Manevi yönelimli başlayan reform süreci zamanla seküler bir yönelimi ve sonrasında da siyasi ve ekonomik gücü doğurmuştur. Aynı şekilde Karşı-Reformasyon hareketi de başlangıçtaki amacının tam tersi yönde ilerlemiştir. Bu süreçte Avrupa, Luther'in başkaldırısıyla başlayan süreçte bölünmeyle ve çetin savaşlarla yıkıma uğramıştır. Ortaya çıkan kaos kültürel ve entellektüel alanlarda son derece yıkıcı olmuştur. Dini mezhep çatışmaları da eklenince bu durumdan kurtaracak birleştirici bir düşünce geliştirilememiştir.

---

[79] Bronowski, a.g.e., ss.127-144.
[80] Dağ, a.g.e., 2018, ss. 80-81.
[81] Tarnas, a.g.e., 2. Cilt, s. 42.

Sonuç olarak Roma imparatorluğu siyasi ve kültürel dönüşüm vasıtasıyla otorite karşıtlığı geliştirmişse de bu durum, onun başka bir otorite oluşturmasına neden olmuştur. Bu İmparatora karşı İsa'ya itaat anlamına gelmektedir. Patristik ve Helen kültürden beslenen Hristiyanlık, Doğu'da mistik, Batı'da askeri güç merkezlidir. Din destekli gücün adı olan imparatora tanrısal unvanlar atfedilmiştir. Bu döneme din dönemi denemesinin sebebi, dinin, sadece imani düzlemde değil de toplumsal, siyasal ve ekonomik düzlemde de etkinliğini göstermesidir. Bu etkinlik, kilisenin kültürel, bilimsel, akademik ve entelektüel yapısının şekillenmesini sağlayarak çeşitli dini mezhep ve grupların siyasal ve toplumsal dönüşümü sağlamada etkin rol almasına neden olmuştur. Teslis'in kabulü ile insan Tanrı seviyesine çıkarılmış, Tanrı insan seviyesine indirgenmiştir. Tarihsel süreçte Antik Yunan düşüncelerinin hayata sokulma çalışmaları döngüsel bir tarih anlayışı oluşturmaya çalışırken bu durum tersine dönmüş ve yerini ilerlemeci bir tarih anlayışına bırakmıştır. Yeniden doğuş olarak ortaya çıkan Rönesans hareketi insanı merkeze alan bakış açısıyla edebiyat, sanat ve mimaride kendini göstermiştir. Protestanlığın etkisiyle ekonomik buna bağlı olarak kültürel ve siyasal dönüşümler de bu dönemde yaşanmıştır. Bu dönüşümler ve yeni oluşumlar hümanizmi beraberinde getirmiştir. Pagan anlayışa sahip dünya algısı gelişmiş, Tanrı'ya kendini adayan insandan akılcı, bilime güvenen ve doğayı ve toplumu dönüştüren insana geçilmiştir. Hümanizm, teosantrik bakıştan, pagan unsurlar içeren antroposantirik bir yöne kaymış, insanı Tanrı'dan uzaklaştıran bir ideolojiye dönüşmüştür. Bilim, eğitim, kültür ve siyaset alanında meydana gelen dönüşümlerin dönüştürücü gücün siyasi güç olduğu, Machiavelli'nin *Prens* adlı eserinde çok iyi bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Eskiyle yeniyi sentezlemeye çalışan Erasmus en önemli "seküler hümanist"tir. O, eğitim ve askeri güçle toplumsal huzur ve barışı sağlayacağına inanmıştır. Bir yanı gelenekçi olmasına rağmen bir yanı liberal ve pagan bir hümanisttir. Erasmus'tan etkilenen ama zamanla onun tam karşısında duran anti-hümanist olan Luther, öze dönmek için güçlü devlet vurgusu yapmıştır. Dini bireysel bir melese olarak ele olan bu düşünürler, laik bir bakış açısını ortaya koyarlar. Din çağından seküler ve hümanist bir çağa geçiş yapılmıştır. Bu geçişte din, bilim, siyaset, kültür, sanat gibi bütün alanlar kullanılmış bizzat, din adamı, bilim adamları, siyasetçiler, sanatçılar, edebiyatçılar eliyle bir bir işlenmiştir. Bilimin tek doğru

sayıldığı, dinin hayattan uzaklaştırıldığı döneme yolculuk; Aydınlanma, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi ve en sonunda teknolojinin hayatın her alanına sokulduğu bir dönemin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İnsanın güçlü ve ölümsüz olma duygusuna kolayca kapılan bir özelliğe sahip oluşunu semavi dinler yasak elma anlatımıyla dile getirirler. Yasak elma anlatısında olduğu gibi Prometheus'un ateşi Zeus'tan çalıp insanlara vermesi de insanın ölümsüzlük arayışının anlatısının bir başka formudur. Görüldüğü üzere insan, kurulu düzeni bozup bunun dışına çıkma davranışını tercih eden bir varlıktır. Onun bu tercihi yeryüzünde bilim ve teknolojinin desteğiyle ciddi sarsılmalara, yıkıcılıklara neden olmuştur. İnsan bu iki anlatıda olduğu gibi meydan okuma, mücadele etme, daha fazlasını elde etme eylemleri içindedir. Bu insanın Tanrı'yı bile aşma isteği, İsa-Mesih ile insan tanrılaştırılmak suretiyle yapılmaya çalışılmıştır. Yeni insanlık insan dönüştürülmüş yarı Tanrı haline getirmeye çalışmıştır. Bu durumu Dağ şöyle ifade eder,

> "*O ilahi hayırseverlik olarak İsa'da cisimleşmiştir. Kilise babaları için kurtuluşun sonu, hayat veya yeni yaratımdır. Kurtuluşun İsa'daki Tanrı tarafından gerçekleşmesiyle ve yeni insanlığın yaşam gerçekliğine katılımıyla, Hristiyan hayatı kutsal eğitim ve paideia olur. Bu kutsal eğitimin amacı İsa-Mesih'e hazırlanmak için İsa'nın ahlaki karakteriyle akıl, bilgi ve toplumsalın doğal yeteneklerini birleştiren Tanrı imgesi doğurmak için tamamlanmıştır.*"[82]

Böylece İnsan-Tanrı arasındaki zıtlık, ontolojik bağlamda aşılmakla birlikte ekonomik anlamda da aşılır. Hristiyanlığın Patristik döneminde, Tanrı'nın insanlaştırılması yeterli görülmemiş Erasmus ve Luther eliyle hümanizmin derinleşmesi sağlanmıştır. Konuya ilişkin olarak "*Erasmus'un dini reformun yumurtasını kuluçkaya yatırdığı, Luther'in de bu yumurtayı çatlattığı*"[83] söylenmiştir. Erasmus hümanizmi, Hristiyanlığı korumak için yaptığını söylese de sonuç bu olmamıştır. Hümanist yazın ile Hristiyan öğretileri birleştirmeyi amaçlayan Erasmus'a göre insanlığın toplumsal amacı, din için dünyayı asimile etmektir. Bundan dolayı Erasmus Hristiyan eğitimini ve erdem anlayışını daha insani dediği

[82] Ahmet Dağ, "Hümanizmin Radikalleşmesi Olarak Transhümanizm" *Felsefi Düşün-Akademik Felsefe Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul, Ekim 2017, s.48.
[83] Dağ, a.g.e., 2017, s. 49.

zemine taşımıştır. Çağdaşı Luther ise, reform programıyla kilisenin ve toplumsal hayatın dönüşümünü hızlandırmıştır. Onun bu reformist yaklaşımı, hayatın her alanında yani dini, sosyal, siyasal, felsefi vb. alanlara sirayet etmiştir. Luther'in reformasyonel dünya görüşü Yeni Çağ Avrupa medeniyeti düşüncesinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ş. Teoman Duralı'nın ifadesiyle "*Maddeci-Mekanikçi-Hürriyetçi-Positivci- dindışı dünya tasavvuru çerçevesinde hür sermayecilik ideolojisinin*"[84] ortaya çıkmasına ve gelişimine neden olmuştur.

Bu tarihsel süreçler (dinin hayattan uzaklaşmaya başlaması, bilimin ve teknolojinin gelişmesi) yaşanırken hümanist düşünce ve bu düşüncenin doğurduğu siyasi ve toplumsal yaşamın en ciddi boyutta dönüşümünü yaşayan kilit nokta insanın doğası olmuştur. Hümanizme göre insan doğası değişebilir. Bundan dolayı insan doğasının betimlenmesi ve bu betimlenen doğanın bazı mekanizmalarca değişime uğratılması doğaldır. Hümanizme göre insan doğası verilidir ve bu verililik onun kendini değiştirebileceği, geliştirebileceği anlamına gelmektedir. Aydınlanmanın hukuksal ve toplumsal yapısının da etkisiyle insan kendi özünü yeşerterek kendiliğinden bir açığa çıkma imkânı yakalar. Bu kabul insanın aynı zamanda eksikliklerinin var olduğunu ve bunları gidermek için birtakım müdahalelerin gerektiği anlamına da gelmektedir. Hümanizme göre insan biriciktir ve diğer tüm canlılardan farklıdır. Bu farkların en önemlisi, insanın onur sahibi oluşudur. Bu özellik onun metafizik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyar. Bu metafizik yapı öncelikle onun diğer varlıklardan üstün oluşuyla, özgür bir iradeye sahip oluşuyla ve bir insan doğasına (özsel nitelikler) sahip oluşuyla (bu doğa ister değişebilir olsun isterse sabit) ortaya çıkar. Teorik söylemin dışına çıkıp pratikte ne olduğuna bakıldığında insanın sahip olduğu bu özellikler onun diğer canlılara göre üstün olduğunu niteler gibi görünmesine rağmen (ki bu verili konumundan kaynaklandığı düşünülür) insan doğasını tam olarak ortaya koyma girişimi sayılan Fransız Devrimi'nin ilkeleri, insanlar arasında 200 yıl süren sömürgecilik faaliyetlerinin ve ulusal savaşların yapılmasına neden olmuştur.[85] Sömürgeciliğin

---

[84] akt.: DAĞ, a.g.e., 2017, s. 50.

[85] Cenk Özdağ, "Transhümanizm ve İnsan Olmayan İnsan: Hümanist Yüklemlerden Kurtulmuş Bir Transhümanist Etik Arayışı", *Felsefi Düşün-Akademik Felsefe Dergisi,* Sayı: 9, İstanbul, Ekim 2017, s. 173.

temelinde, Avrupalı beyaz erkek fikrinden kaynaklanan ayrımcılığın olduğu söylenebilir. Alessandrini, Fanon'un *Yeryüzü Lanetleri* kitabından örneklerle hümanizmin ötekileştiriciliğine ve sömürgeciliğine vurgu yapar. Hümanizmin bir ideoloji olduğunu söyleyen Alessandrini, hümanizmin Avrupa'nın diğer toplumları sömürgeleştirmek için bir araç olduğunun altını çizer. *"…belli zaman ve mekânda ortaya çıkan, yaşayan ve nefes alan insan kategorisinden bazılarını ırk, etnisite, cinsiyet, din ve diğer asılsız gibi görünün, fakat nihai olarak tanımlayıcı olan kategorilere dayanarak temelde dışlayan "insan" tanımının kendisidir."*[86] Alessandrini, hümünizmin "dinden, bilimden veya siyasetten" alınan kavramsallaştırmalarla bir ideolojiye dönüştürüldüğünü düşünür. Bu kavramsallaştırmalardaki amaç insan tanımını meşrulaştırmaktır. Hümanizm, insan kavramını süslemeye ve evrensel kılmaya çaba sarfetmiştir. Bu "insan" kavramı, çok ciddi bir şekilde ötekileştiricidir. Belirli ve sınırlı bir sınıfı içine alan bu tanımlama erkek özne merkezlidir ve bu tanımlamada kadınlar ötekileştirilmektedir. Sadece Avrupa özelinde ve koşullarında oraya çıkan ve gelişen hümanizm yaptığı tanımla, Avrupalı olmayanları da dışarıda bırakmıştır. Bu hümanizm tanımlaması kölelik ve sömürgeciliği de beraberine getirmiştir. Dünyanın bu şekilde "insanlar" (ki bu insanla kastedilen Leonardo da Vinci'nin *Vitruvius Adamı* adlı eskiz eserindeki erkek, Avrupalı, belli bir kültüre, dile ve dine sahip olanlar kastedilir) ve "diğerleri" şeklinde bölünmesi, sömürgeciliğin, ırkçılığın hatta köleliğin meşrulaşmasına neden olmuştur. Edward Said'de bu standartları belirlenen kategorileri reddetmiştir. Avrupa merkezcilik olarak ifade edilebilecek hümanist bakış, kimin nereden geldiği meselesi ve yaklaşımı nedeniyle ayrıştırıcıdır ve bu durum sömürü ve savaşların çıkmasına neden olmuştur. Filistin asıllı olan Said, ülkesinde yaşanan İsrail saldırılarını örnek göstermektedir.[87] Filistin-İsrail çatışması sadece bir örnektir. Tarihsel sürece bakıldığında hümanizmin Avrupa'da yayılmaya başlamasından günümüze kadar dünyanın farklı bölgelerinde Avrupa'nın diğer toplumlar üzerinde yaptığı sömürü faaliyetleri açıkça görülür.

---

[86] Antony C. Alessandrini, "Hümanizm ve Ötekileri", *Sabah Ülkesi Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi*, Köln, Ocak 2016, ss.35-36.
[87] Matthew Abraham, "Edward Said ve Hümanizmin Geri Kazanımı", *Sabah Ülkesi Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi*, Köln, Ocak 2016, s. 31.

İKİNCİ BÖLÜM

HÜMANİZMDEN TRANSHÜMANİZME

2.1. Hümanizmden Transhümanizme Geçiş

2.1.1. Aydınlanma ve Postmodernizmin Tarihsel İlişkisi

1300-1700 yılları arasında insan aklının dünyayı daha iyi bir yer yapacağı düşüncelerinin ortaya çıkmasıyla ilk kıvılcım çakmış ve Rönesans dönemi hümanistlerinin merkezi Tanrı'dan insana kaydırma çabalarıyla alevlenmiştir. Akabinde Galileo ve Newton'un çalışmaları da ilahi takdir anlayışına güveni ortadan kaldırmıştır. Diğer bir ifadeyle büyü bozulmuştur.

Modern felsefenin kurucuları Francis Bacon ve Thomas Hobbes'tur. Modern zamanlar *kozmos'*un parçalanması olarak adlandırılan klasik dünya görüşünün ya da diğer bir ifade ile teolojik evren anlayışının etkisini kaybettiği dönemi anlatır. Bu dönemde bilgiyi oluşturduğu düşünülen evrensel amaçların artık bir anlamının kalmadığı düşünülür. Bu dönüşüm Yunan filozoflarının *idea* veya *eidos* dedikleri, bir şeyin kendisi oluşu ontolojisinin artık olmadığını vurgular. Bu düşünce Yunan filozoflarının epistemolojik tasarımı olan bilgi ile hakikat arasında özdeşliğin parçalanması anlamına gelmektedir. Bu parçalanma bilgi ile bilimi merkeze alan bir temeli yaratmıştır. Francis Bacon, bu merkeze alışı "*Bilgi güçtür.*" diyerek ilk dillendiren kişi olmuştur. Bu ifade, yeni çağın ifadesi hâline gelir. Bu çağda bilgi, insanın ihtiyaçlarından hareketle elde edilmeye çalışılır hale gelmiştir. Bilginin insandan hareketle elde edilmesi anlayışı, bilginin özne zemininde kavrandığını gösterir. Varlıkla bağı koparılan bilgi, öznenin yeteneğine bağlı hâle gelmiş olur. Ezeli ve ebedî varlığı reddeden ve hakikatle bağını koparan düşünce, bilgiyi insanın rasyonel kapasitesine bağlı hâle getirir ki bu da hakikati rasyonel bir sorun olarak anlamak gerektiği düşüncesiyle sonuçlanır. Modern dönemde matematik ve geometri çok büyük önem kazanmıştır. Matematik ve geometrinin popüler olmasının temelinde, bunların *a priori* bir özelliğe sahip olmaları yatar ve *a priori* önermeler aklın iç işleyişi içinde kendilerini doğruladığı için dış dünyada doğrulanmasına ihtiyaç duyulmaz. Bu durumda, akıldan doğaya ve geometriden fiziğe geçişi sağlayan bir anlayış ortaya çıkmıştır. İnsan, kendinde var olan epistemolojik gücü

doğaya yansıtarak onu kendi denetimi altına almayı başarmış, Tanrının yerine artık kendi aklını koymuştur. [88]

Modern dönemde teosantirik düşünceden homosantirik düşünceye, imandan akla dolayısıyla mistisizmden rasyonalizme geçiş yaşanmıştır. Modern dönem, ünlü ideologları Bacon, Descartes ve Newton üzerinden anlaşılabilir. Bacon'a göre makineler, araçlar ve aletler, Tanrı'nın lütfudur ve insanın sürgün yerinden kurtarıcılarıdır. Ona göre doğa insanın kontrolü altına alınmalıdır. Bunu yapabilmek için de teknik üstünlük şarttır. Doğa duyum ve akıl ile birlikte kullanılarak teknik üretilmek suretiyle alt edilebilir. Bacon'ın *Yeni Atlantis* romanı ilk teknik ütopya denilebilecek bilim kurgu niteliğinde bir eserdir. Eserde anlatılan *BenSalem* ismindeki devlet tamamen bilime dayandırılmış bir devlettir. Dünyayla herhangi bir bağlantısı olmayan bir adada kurulmuş olan bu devlet 12 yılda bir dışarıya bir gemi gönderir ve bu gemide bulunanların bilimsel ve teknik gelişmelerden bu yöntemle haberdar olması sağlanır. Adada yaşayan insanların sağlık ve ahlak konularında mükemmel bir kültürleri vardır. Devlette bilimsel olan tüm çalışmaları ve araştırmaları düzenleyen, yüksek kültürü sağlayan ve koruyan *Bilim Haznesi* isimli bir grup bulunmaktadır. [89] Bacon'a göre toplum bilgiyle donatılmalı, bilimsel veriler ışığında düzenlenip yönetilmelidir. Bacon'ın insanın doğayı egemenliği altına alma düşüncesini yine teolojik bir temele oturttuğu görülmektedir.[90] *"... doğada ki şeylerin nedenleri, gizli devinimleri ve derin anlamları hakkında bilgi sahibi olmak ve insanın hakimiyet alanının sınırlarını genişleterek mümkün olan her şeyin sırrına erişmektir."*[91] Bacon'a göre, teknoloji ruhu mükemmelleştirip doğayı denetim altına alarak İsa'nın ikinci gelişine hazır hâle getirmeye yardımcı olabilir. Modern bilim ve felsefe anlayışı dünyanın büyüsünü bozmuştur. Dünya, artık ahlâkî ve dini anlamların yüklendiği bir dünya değildir. Bacon'a göre bu dünya, tecrübenin dünyasıdır. Descartes da bu dönemde gücün Tanrı'dan alınıp insana teslim edilmesi gerektiğini düşünür. Bu dönemde geleneksel felsefe, ahlâkî dengeyi sağlayacak bilgeliğin peşindeyken, modern düşünce güç peşindedir. Modern felsefenin

---

[88] Cevizci, a.g.e., 2018, ss. 445-446.
[89] Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Felsefe Yayınevi, 2014, ss. 29-106.
[90] Bacon, a.g.e., ss. 83-84.
[91] Bacon, a.g.e., s. 85.

zirvesinde Descartes bulunur. Descartes'la birlikte doğadaki her şeyin mantıksal formüllere bağlı olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Onun, bireyi düşünmenin merkezine koymasıyla, Luther'den sonra dünyevilik-uhrevilik ikilemi, zihin-beden veya ruh-cisim ikilemine dönüşmüştür. Ona göre ruh (zihin, ben) bedenden farklı bir töz olup irade eden veya etmeyen, düşünen, algılayan, onaylayan veya reddeden, hayal eden ve duyulara sahip olandır.

> *"…beden ve zihin arasında çok büyük bir farklılık bulunduğunu; bedenin doğası gereği her zaman bölünebilir olmasına karşın zihnin tümüyle bölünemez olduğunu vurgulayarak başlamak istiyorum… istek duyma, hissetme, algılama vb. yetilerimin zihnimin ayrı bölümleri oldukları söylenemez, zira aynı zihin tümüyle istemekte, tümüyle hissetmekte ve algılamaktadır."*[92]

Descartes, cisim ile ruh ayrımıyla analitik geometriyi keşfeder. Bacon'da doğa/maddilik Descartes'ta akıl/matematik önemlidir. Doğayı akılla ele alan Newton, bilimsel yöntemle mekanik ve tekniğin gelişiminde büyük bir adım atmıştır. Deist olan Newton, evrenin akıllı bir yaratıcı tarafından insan aklına uygun olarak tasarlanmış bir makine olduğunu savunmuştur. Descartes'ta Newton gibi bilimle dini barıştırmaya çalışmıştır. Tarihsel süreç içerisinde ise Lock ve Newton'un etkisinde kalan Fransız Aydınlanma felsefecileri, metafizikten ve Tanrı bilimsel bakış açılarını bir kenara bırakarak, bilimsel olarak adlandırdıkları yaklaşımı benimsemişlerdir.[93]

Sürece bakıldığında evren, matematiksel; insan da rasyonel düzlemde ele alınmıştır. Bacon-Descartes-Newton gibi filozof-bilim insanlarının insanın dönüşümüne ciddi etkileri olmuştur. Onların hem akıl, hem de bilim alanında getirdikleri yeni bakış açıları sanayileşme ve teknolojinin ilerlemesini sağlamıştır. 17. yüzyıl Aydınlanması deist ve rasyonel bir temele sahiptir. Doğanın gizlerini açığa çıkarmanın tek yöntemi, akıl ve zihin ile matematiğin birlikte kullanılmasıdır. Bu düşünce Hristiyanlıkla uyumlu olduğu için Aydınlanma döneminde Tanrı düşüncesinden uzaklaşılmamıştır. Bazı konularda çatışmalar olmasının nedeni doğal ve akılcı din ile geleneksel Hristiyanlık arasında farklı bakış açılarının bulunmasıdır. Hristiyanlık, 18. yüzyılın sonunda Darwin'in evrim teorisini ortaya atması ile başlayan ve 19. yüzyılın ortasında Almanya'da kendine yer bulan liberal

---

[92] Descartes, a.g.e., 2019, ss. 132-133.
[93] Dağ, a.g.e., 2018, ss.93-102.

Protestanlığın etkisi ile yeniden yapılandırıldığı bir sürece girmiştir. Aydınlanma, yeni bir toplum ve bu yeni toplumda kendini tekrar tanımlayan yeni birey tanımının yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda akıl ile tüm hakikate ulaşılabileceği konusunda seküler, maddeci bir yaklaşım düşün alanlarına hâkim olmuştur. [94]

Rönesans döneminde de Aydınlanma döneminde de amaç seküler ve akılcı insanı merkeze koyarak evreni anlamaya çalışmaktır. Rönesans edebiyat ve sanatı kullanarak, Aydınlanma, akıl, bilim ve tekniği kullanarak yalnızca bir teori olmaktan kurtulmaya çalışır. Posthümanizme bir geçiş süreci olan transhümanizm de ise teknoloji ve sibernetik ile insan desteklenmeye ve daha ileri bir seviyeye ulaştırılmaya çalışılır. Tanrı'nın yerini insanın almaya başladığı dönem Rönesans olup Aydınlanma ile bu süreç ivme kazanmış ve transhümanizm ile son derece seküler bir noktaya doğru evrilmiştir. Tarihsel sürecini aktardığımız insanın merkezîleştirilmesi düşüncesi Rönesans hümanizmine dayanır. Yalnız, Postmodernizm ile Aydınlanma sonrasındaki tüm akımlardan keskin bir kopuş meydana gelmiştir. Fenomenoloji ve varoluşçuluk, hümanizmin birer çeşidi olduğu için eleştirilir. Ancak konu ile ilgili bazı güçlükler vardır. Postmodernizmin tanımını yapmak neredeyse mümkün değildir. Postmodern, postmodernite ve postmodernizm her zaman aynı anlamda kullanılmamaktadır. Bu terimler, tarihsel bir dönem, bir toplumsal yapı, felsefi bir düşünüş ya da bir sanat hareketi olarak farklı anlamlara sahiptir. Yani postmodernizmi saf felsefe hareketi olarak görmek doğru değildir. Postmodernizmin insanın dönüşümü konusunda bazı temel yaklaşımları açısından ele almak posthümanizme giden yolu anlamamız açısından önemlidir. Postmodernizm bir Aydınlanma eleştirisi olması bakımından da önemlidir. Postmodernistler ilk olarak, insan aklına dayalı evrensel iddiaları eleştirmelerine rağmen insanın ilerleyişi veya özgürlüğü konusunda rasyonaliteden kopamamışlardır. Teknolojinin gelişiminin insanlığa getirileri konusunu net bir dille ifade eden Nietzsche şunları söyler:

> "*Makinenin bizi nasıl küçük düşürdüğü, - Makine şahsi değildir; yapılan işin gururunu; makine işi olmayan her işin üzerinde bulunan bireysel olanı, iyi ve hatalı*

[94] Dağ, a.g.e., 2018, ss.102-105.

olanı – yani insanca olanı yok eder. Eskiden zannatkârlardan satın alınan her şey, nişanların üzerimize taktığımız kişilerin onurlandırılmasıydı. Ev eşyaları ve giysiler, karşılıklı değer vermenin ve samimi birlikteliğin bir sembolüydü; şimdi ise sanki anonim ve samimi olmayan bir kölelikte yaşıyor gibiyiz. – İşin kolaylaştırılmasının bedeli bu kadar yüksek olmamalıdır."[95]

Aydınlanmadan daha kesin kopuş Nietzsche ile başlamış Heidegger ile devam etmiştir. Yapısalcılıktan postyapısalcılığa doğru ilerleyen antihümanizmle özne eleştirisi daha açık bir hâle gelir. Derrida ve Faucault kendilerini postmodernist olarak tanımlamasalar da Aydınlanma eleştirisi konusunda birer basamak olmuşlardır.[96] Aydınlanma ve modernizm eleştirisi yapanlardan birisi de Lyotard'dır. O, postmodernizmi "postendüstriyel toplum" kavramıyla açıklar. Lyotard'a göre, bu toplum bilgi ve teknolojinin merkezî bir rol oynadığı bir üretim tarzına dayanır. Bu üretim, insanı ve doğayı şekillendiren ve dönüştüren bir özelliğe sahiptir. Bu yeni üretimler yeni ihtiyaçlar ve buna bağlı yeni bir kültür üretimini zorunlu kılar. Bu karmaşık durum tarihsel ilerleme anlayışına eleştirel bir şekilde bakmayı gerektirir. Tanrı'nın ölüm ilanını veren Nietzsche'nin ardından, tarih ve ilerleme de ölmüştür. Rasyonalite ile birlikte her şeye karşı bir inanç kaybı ortaya çıkar. Aydınlanmanın getirdiği kayıpların farkında olan diğer bir isim de Habermas'tır. O da özne merkezli aklı eleştirir. Antihümanist özne düşüncesinin sadece "monolojik" veya "bireyci" yanlarından uzak durulması gerektiğine vurgu yapar. Baudrillard'ın modernite eleştirisi ise (Marksist bir bakışa sahip olmasından dolayı) kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu pasif insanlar grubunadır. İnsanlar artık kollektif mücadele yapamayacakları bir zemindedirler. Yüz yüze gelmedikleri televizyon, radyo vb. iletişim araçları karşısında edilgen durumundadırlar ve bu onların proleteryadan bekleneni yapmalarına imkân vermez. Sistemin argümanı konuşmayı artırıp direnişi en aza indirgemektir. [97]

Postmodernizm, modern düşüncenin hâkim olduğu Aydınlanma döneminin makrocu düşüncelerine karşı mikrocu ve özgülleştirici bir bakış açısıyla karşı çıkışı

---

[95] Friedrich Nietzsche, *Gezgin ile Gölgesi*, çev. Murat Batmankaya, Say Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 139-140.
[96] David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci - Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 315-328.
[97] West, a.g.e., ss. 329-341.

ifade etmektedir. *"Modernleşme, modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleştirme süreçlerini anlatan bir terimdir."*[98] Postmodern teorisyenler teknolojinin gelişmesi ile yeni toplumsal ve politik süreçlerin doğduğunu görmüşler, bu yeni süreçlere uygun yeni kavramların ve teorilerin üretilmesi gerektiği düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Dönüşüm yaşayan toplumsal hayat içinde toplumun yapı taşı olan insan da dönüşümden etkilenir. Kültürel parçalanma, mekân zaman tecrübesindeki değişimler, yeni yaşantı, öznellik konularında yeni analizlerin gelişmesini zorunlu hâle getirmiştir.

2.1.2. Öznenin Ötesinde, Yapısalcılık ve Postyapısalcılık

Post–Aydınlanma düşüncesi, Descartes ve Kant'ın özne merkezli epistemolojisine sınırlandırmalar getirir. Postyapısalcılık, yapısalcılığı öznenin merkezîleşmiş konumundan ötürü hümanizmden kopamadıkları için eleştirmektedir.[99] En güçlü temsilcileri de Nietzsche ve Heidegger'dir.

2.1.3. Öznenin Adem-i Merkezîleşmesi

Yapısalcılık ve Postyapısalcılık Aydınlanmanın eleştirel kanadı olarak görülebilir. Bu eleştirel bakış, 20. yüzyılda Hegelciliğe ve Marksizm ile birlikte Sartreci varoluşçuluğa ve fenomenolojiye karşı zirve noktasına ulaşmıştır. Özneye ve hümanizme dair yapılan eleştiriler bir süredir vardır ve Nietzsche ile Heidegger'in yazıları bu sürece ivme kazandırmıştır. Öncelikle hümanizmin, öznenin ve rasyonalizmin felsefi ve politik konumu ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlanmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi Aydınlanma ve öncesinde de Rönesans hatta Antik Yunana kadar gidildiğinde epistemolojinin ve değerler sisteminin temelinde insanın rasyonelliği görülmekteydi. Descartes'in bilgiyi "*düşünüyorum o hâlde varım*"[100] cümlesiyle insanın aklına dayandırması, Kant'ın

---

[98] Steven Best ve Douglas Kellner, *Postmodern Teori*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s.18.
[99] Best ve Kellner, a.g.e., s.42.
[100] Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, çev. Afşar Timuçin-Yüksel Timuçin, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 21.

özneyi süreç içerisinde kişisizleştirerek, epistemolojik araştırmayı transandental düzlemde öznenin zihnine dayandırması bilen öznenin merkeze alınmasını desteklemiştir. Felsefi rasyonalizme dini temel getirmek amacıyla Protestan Reformasyonu sürecinde, rahiplerin otoritesinin yerine bireyin vicdani eğilimi gündeme getirilmiş ve bunu Kierkegaard zirveye taşıyarak, varoluşun öznel hakikati üzerinde durmuştur. Bu yaklaşım; yararcı, öznelci ve sezgici felsefi öğretilerin önem kazanmasını sağlamıştır. Politik alanda bireyin merkeziliğini destekleyecek yaklaşımları önceleyen pratik alanda da öznenin otorite olma iddiasında bulunulmuştur. [101]

Buna karşın öznenin merkezîleşmesini eleştiren birtakım yenilikler de kendini göstermeye başlamıştır. Sosyal bilimlerde, felsefede veya insanî bilimlerde söylemler hızla yayılıp etki alanını genişletmiştir. Kant'ın transendental tümdengelimini eksik bulan Hegel, Kant'ın özne anlayışını tarihselleştirip rasyonelliği tarihsel bireyin elinden kurtarmayı amaçlamıştır. Böylelikle felsefi yönelim Kant'tan Hegel'e doğru kayma göstermiştir. Marx'la birlikte bilgi, toplumun sosyal ve ekonomik gelişim düzeyine bağlı sistem içindeki insanın başarı ve sınırlılıklarına bağlı hâle gelmiştir. Ona göre, ahlâkî değerler bile insanın toplum içindeki konumuna bağlıdır. Bu yaklaşım Aydınlanmanın evrensel özgürlük, eşitlik anlayışına önemli bir eleştiridir. Öznenin adem-i merkezîleşmesinde diğer bir kaldırım taşı da Sigmund Freud (1856-1939)'dur. 19. yüzyılda Descartes'in zihin-beden düalizmini ortaya koyduğunu söylemiştik. Freud ve deneysel psikoloji alanında çalışmalar yapan psikologlar, bilinçaltına ilişkin teoriler geliştirmişlerdir. Bilinçaltı teorilerinin temelinde öznel yaşantıların oluşu, bilinçli öznenin konumunu tartışmalı hâle getirmiştir. Nasıl ki Marx toplum içindeki öznenin kollektifliğine vurgu yapıyorsa, Freud da bilinci bilinçdışı alana taşıyarak, bilincin evrenselliğini tümden ortadan kaldırmasa bile başka bir yere taşımıştır. [102] Süreç izlendiğinde bilişsel ya da pratik rasyonalitenin merkezîliğinin sarsılmaya başlandığı görülmektedir. Bu durum hümanizmden kopuşun başladığının ayak sesleri olarak algılanabilir.

---

[101] West, a.g.e., ss. 258-260.
[102] West, a.g.e., ss. 262-266.

2.1.4. Hümanizmden Kopma Çabaları

Hümanizmden kopuşun ilk gerçekçi adımlarının hermeneutik ve dilbilim alanında ortaya çıkan gelişmeler olduğu söylenebilir. Hermeneutik savlarıyla dikkat çeken iki isim Heidegger ve Gadamer'dir. Öznenin merkezdeki epistemelojik ilişiğini, ontoloji lehine olacak şekilde değiştirmeye çalışmak, metafizik dünyanın indirgemeci bir şekilde nesneleştirmesine önemli bir reddi içerir. Heidegger'e göre nesneleştirme ile araçsal düşünüş ve teknolojinin zararları arasında sıkı bir bağ vardır. Ona göre dünyadaki tüm varlıklar arasında bölünmez bir birlik vardır. Diğer bir ifadeyle insan ve onun dışındaki evren anlayışı yerine, özne ve nesnenin birliği esas olandır. Heidegger'in özne-nesne dikotomisine dair antihümanist bir duruşla varoluşsal anlamda fırlatılmışlık (Dasein) savunusu, dinsel anlamda ne ateist ne de teist bir tavrı ortaya koyar. [103] Ona göre "*insan, bilen bir varlıktan ziyade, yabancı bir dünyadaki kaderiyle ilgilenen, varlığıyla ilgili olarak kaygılara kapılan bir varlık.*"tır.[104]

Hümanist bakış insanı evrendeki diğer varlıklardan üstün konuma yerleştirir ki bu da onun tahakküm ve sömürü eylemlerini meşrulaştırır. Nitekim teknoloji vasıtasıyla tüm varlıklar istenildiği gibi kullanılmaktadır. Doğa insan için bir kaynak konumunda olup nesne olarak muamele görmektedir.

Kartezyen anlayıştan uzaklaşan Gademer (1900-2002)) için ontolojik açıdan diğer varlıklar ve insanlar arası ortamda var olan, onları anlamaya çalışan fakat nesnenin üstünde olmayan insan fikri hâkimdir. Özneye yönelik ciddi bir diğer eleştiri de Emmanuel Levinas (1905-1995)'tan gelir. Ona göre Batı felsefesi *aynının başka* üzerindeki tiranlığın seslendirilişidir. Batı felsefesi *aynı* ile *başka* arasında bir ayrım yapmıştır ki bu ayrım başkanın dışlanmasına neden olmuştur. Ayrım yapan unsurda ayırt edici olan bilinçtir. Akıl tarafından düşünülebilen başkalık, başkalık değildir.[105] Levinas'ın vurgu yaptığı asıl nokta, öznenin varlığının başkasına karşı olan sorumluluğuna bağlı olduğudur.

---

[103] West, a.g.e., ss.267-269.
[104] Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 11.
[105] Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri*, çev. Tuncay Birkan, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 494.

Antihümanist yaklaşıma sahip Michel Foucault (1926-1984), Louis Althusser (1918-1990), Ferdinand de Saussure (1857-1913), Jacques Derrida(1930-2004)) gibi filozoflar da hümanizmden kopuşu sağlayan yaklaşımlarıyla tarihsel süreçte önemli rol üstlenmişlerdir. Özne nesne ayrımını eleştiren bu düşünürler, insanın evrenin merkezindeki tahtının sarsılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Rönesansla başlayan ve Aydınlanma ile hız kazanan insan merkezci ontolojik bakışın ortaya çıkardığı epistemolojik süreç, postmodernizm ile değiştirilmeye çalışılmış ama bu çaba teorik düzeyde kalmıştır. İnsanın evrenin merkezinde görülüp, doğanın hâkimiyetini elde etmesi gerektiği görüşü, teknolojinin gelişmesi ve bilimsel ilerlemeler ile birleşince boyut değiştirmiştir. İnsan sıradan yetenekleriyle doğaya hâkim olma konusunda yetersiz algılanmaya başlanmış ve transhümanizm söylemleri ortaya çıkmıştır. Transhümanizm, posthümanizm gibi teoride kalmayan, fiili olarak insanı ve insanlığı dönüştürmeye çalışan bir harekettir.

2.2. Hümanizmin Bir Başka Formu Olarak Transhümanizm

2.2.1.Transhümanizm Nedir?

Transhümanizm kavramını ilk kullanan J. Huxley'dir. Ona göre transhümanizm insanın hem insan kalıp hem de kendini aşma sürecidir.[106] Ferrando Francesca'ya göre transhümanizm, hümanizm mirasının devamı olup felsefi kökenini rasyonellikte bulan, ilerleme ve iyimserlik içeren "*ultra hümanizm*"dir. [107] Max More'a göre ise, "*Zeki yaşamın mevcut insan formu ve kısıtlamalarının ötesinde sürdürülebilmesi ve evrimleşmesinin hızlandırılmasının yaşamı yücelten prensip ve değerler ışığında, bilim ve teknoloji vasıtası ile sağlanmasını öngören felsefeler bütünüdür.*"[108] Buna yakın bir tanım yapan Bostrom'a göre ise, "*insanlığın hayatta kalmasına tehdit oluşturacak veya insanın sınırlılıklarının üstesinden gelecek tüm teknolojik yaklaşımlardan yararlanmak, insan ömrünü uzatacak fiziksel ve duygusal*

---

[106] Dağ, a.g.e., 2018, s.128.

[107] Ferrando FRANCESCA, "Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, Oraz Nowy Materialism" http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.mhp-8b7e40e7-611d-4db6-aedd-7a3e452f4d99 (12.11.2020)

[108] Max, More, "Transhümanizm ve İnsanlığın Yeni Çağı", https://www.mmo.org.tr/istanbul/haber/transhumanizm-ve-insanligin-yeni-cagi (26.12.2020)

kapasitesini arttırma çalışmalarının bütünüdür."[109] Bu tanımları artırmak mümkündür. Transhümanist bakışa sahip ya da ona eleştirel yaklaşan kimselerin ortak noktası, onların transhümanizmin amaçlarına ilişkin görüşleridir. Bu amaçlar şu şekilde sıralanabilir: İnsanın bilim ve teknoloji vasıtasıyla kusurlarını gidermek, sınırlılıklarını ortadan kaldırmak, kapasitesini geliştirmek, kısacası onu değiştirerek, dönüştürerek kendisini aşmasını sağlamaktır.[110] Latince trans geçiş demektir. Transhümanizm'deki ön ek "bir şeyden diğerine geçiş", "iyice değişme", "ötesine geçme" gibi anlamlara gelmektedir. Burada kastedilen değişme veya geçiş, teknoloji ve bilim vasıtasıyla gerçekleştirilir. Geçişsel insan ifadesiyle Türkçeleştirilen "transhüman" genetik mühendisliği, biyoteknoloji, giyilebilir teknoloji vs. gibi teknikler kullanılarak sıradan insandan üstün özelliklere sahip bir varlıktır.

Transhümanizm, biyolojik, tıbbî ve etik sonuçlar bakımından değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. İnsanın geçireceği dönüşüm sonucunda acaba insan, insan olarak kalacak mıdır? İnsanı dönüşüm geçirmemiş hâliyle tanımlayan hümanizmin bile kendini aşmakta olduğu görülmektedir. Tarihsel süreç açısından bakıldığında hümanist süreç transhümanizme zemin hazırlayıcı olmuştur. Teknolojik ve bilimsel gelişmeler, sanayileşme transhümanizmin alt yapısını oluşturmuştur. Rönesansla başlayan, Aydınlanmayla devam edip modernizmle zirveye ulaşan insanın evrendeki diğer varlıkları kontrolü altına alma düşüncesi veya beklentisi, biyoloji, psikoloji, teknoloji, tıp gibi alanlardaki gelişmelerin etkisiyle ciddi bir ivme kazanmıştır. Transhümanizm Darwin'in biyolojik ve doğal evrim teorisindeki gibi doğal değil, yapay bir evrim görüşüne sahiptir. Transhümanizmdeki evrimle ulaşılmak istenen tür, beşeriyetin azaltıldığı, ölümsüzlüğün elde edildiği, insanın siborglaştırıldığı bir türdür. Dağ'a göre transhümanizmin üç aşaması vardır. "*Transhümanizmin ilk aşaması Darwin'in evrim ve doğal seleksiyon kuramı, ikinci aşaması DNA ve genetik bilimindeki çalışmalar, üçüncü aşaması bu ikisine dayanan yapay zekâ (YZ)dır.*"[111] Transhümanizmin amacı, insanı üstün zekâlı makinelere indirgemektir. İnsan bu çağda, bu düşünce nedeniyle kendi türünü kaybetme

---

[109] Nick Bostrom, "Transhumanist Values", https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html (20.06.2020)
[110] Nick Bostrom, "In Defense of Posthuman Dignity", https://www.nickbostrom.com/ethics/dignity.html (20.06.2020)
[111] Dağ, *a.g.e., 2018,* s.116.

tehlikesi yaşamaktadır. İnsana yapılan yapay müdahale onu dönüştürmekte ve bu dönüşümün nereye gideceği konusunda henüz net bir fikir bulunmamaktadır. Bacon'ın "bilgi güçtür" düşüncesinin temel alındığı bu gidişatın, YZ üzerinde çalışan devletlerin güç odağında sürdüğü söylenebilir. Edward Ashford Lee *İnsan ve Teknoloji Arasındaki Yaratıcı Ortaklık-Dijital Ruh* adlı kitabında teknolojinin gelişim evreleri incelendiğinde, insanın evrimi ile paralel bir evrim geçirdiğini, fiziksel dünyadaki her şeyin tamamen dijital bir hesaplama olduğu iddiası dikkat çekmektedir.[112]

Transhümanizmin ilk aşaması olan Darwin'in evrim ve doğal seleksiyon kuramını "İnsan ırkının insan eliyle ıslahı" olarak gören öjenik, Darwin'in kuzeni olan İngiliz bilimci Francis Galton tarafından ortaya konmuştur. Öjenik savunucularına göre doğada işleyen doğal seleksiyon ile iyi bir insan ırkı yaratmak temel amaçtır. Kelime karşılığı 'iyi doğum' anlamına gelen öjenik, zayıf ve hasta olanların elenmesi, iyi ve sağlıklı genlerin çoğalması için çalışmaların yapılması anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere amaç, insan ırkının ıslahıdır.[113] Öjenikin, transhümanizmin bir türü olduğunu savunanlar da vardır. Bacon'a atıfla söyleyebileceğimiz güç sahibi olma arzusu, nano-biyoloji, moleküler biyoloji, nöro-biyoloji, genetik bilim, bilgisayar yazılım ve donanım, YZ gibi alanlardaki gelişmeler sosyo-politik kaygılar nedeniyle gelişme hızına hız katmaya devam edecektir. İnsanın temel unsurlarının üzerinde bile değişim çalışmalarının hukuksal, sosyolojik, biyolojik, ahlâk vb. pek çok alanda yeni soru ve sorunları da beraberinde getireceğini öngörmek mümkündür.

Transhümanizm son elli yılda gelişen, özellikle de son zamanlarda çok üzerinde durulan bir harekettir. Bu saha, teknolojik, sosyal, stratejik, etik, siyasi vb. birçok konuyu anlamak ve değerlendirmek için disiplinler arası çalışma gerektiren bir alandır. Transhümanizm de teknolojiyi, insanın hayatta kalmasına karşı tehdit unsuru olan her şeyi ortadan kaldırmayı veya var olan insanî sınırlarının üstüne çıkmak için kullanmayı amaçlar. İlk olarak insan ömrünü uzatmak, hastalıkları ve

---

[112] Edward Ashford Lee, *İnsan ve Teknoloji Arasındaki Yaratıcı Ortaklık Dijital Ruh,* çev. Avni Uysal ve Gizem Uysal, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 19.

[113] Recep Ardoğan, "Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış; Sosyal Darvinizm ve Öjenik", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, Kahramanmaraş, 2011, s. 23.

insana acı veren tüm unsurları ortadan kaldırmak ve buna ilave olarak insanın zihinsel, duygusal ve fiziksel kapasitesini artırmak için çalışmalar yürütülür. Bu çalışmalar ile insan mevcut doğasını geliştirerek kapasitesini artırabilecektir ki bu da insanı kendini tasarlayabileceği bir varlığa dönüştürecektir. Sonrasında insanı geliştirmek denilince önceden akla gelen sadece eğitim iken artık bu yöntem geleneksel olarak algılanmaya başlanmıştır. İnsan gelişimi için eğitimin yetersiz olduğu dile getirilmiştir. Transhümanizm insan organizmasını geliştirmek için teknoloji, bilim ve diğer tüm deneysel yöntemler kullanmayı hedefine koyan seküler ve hümanist bir harekettir. Bu alan, sadece bir çalışma alanı olmayıp kendisine anlam yükleyen, değer üreten bir bakış açısı veya bir dünya görüşüdür. Transhümanist felsefe evrimleşen bir vizyon tarafından yönlendirilmektedir. Bu vizyonun temelinde insanın kendi yaşamını, kapasitesini (fiziksel, zihinsel, duygusal) kendisinin yönetme arzusu yatmaktadır. Moleküler nanoteknolojiler, yapay zekâ gibi bilim destekli teknolojik gelişmeler amaca ulaşma araçları olarak görülmektedir.[114] Teknolojinin gelişim hızı yeniden büyülenmiş dünyayı yaratır.[115] Transhümanistler, insanların hedefledikleri gelişim hayaline isteyen her insanın ulaşabileceğine inanmaktadırlar. Ancak bunun sosyolojik, ekonomik, siyasi, etik gibi birçok alanla birlikte değerlendirilmesi durumunda ne kadar gerçekçi bir inanış olduğu tartışılmalıdır.

Transhümanizmin varsayımlarının ne kadarının temel değer yargılarına dayandığını çözmek çok mümkün görünmemektedir. Transhümanistler şu ana kadar ulaşılamamış olan bazı değerlere de ulaşılabileceğini iddia etmektedirler. Bu değerlerle, ahlaksal anlamda daha çok mutluluğa ulaşmayı mümkün görmektedirler. Teknolojik araçlarla değersel alanın nasıl üretileceği konusu, insanları bu konuda ikna etmek veya yapılmak istenenin kabulünü artırmak için bir çaba harcandığını düşündürür. Teknolojik imkânların ahlâkî değerleri üretmesi konusu, felsefe tarihi boyunca filozofların da eleştirdiği bir konu olmuştur.

Transhümanistlerin tezlerini geçici değerler ile desteklemek zorunda oluşları anlaşılabilir bir durumdur. Bu tezlerden birisi de teknoloji desteğiyle insanın kendini geliştirmesinin veya kusurlarından kurtulmasının tercihe bağlı olacağıdır. Başlangıç

---

[114] Bostrom, a.g.e., 2001, s. 8.
[115] Hubert L. Dreyfus, *İnternet Üzerine*, çev. V. Metin Demir, Küre Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.104.

olarak bireysel özgürlük veya bireysel tercih transhümanizmin amaçlarının pratiğe çevirebilmesinin yolunu açmaktadır. Bireysel özgürlüğe vurgunun temelinde dini, ahlâkî, kültürel vs. farkların etkisi görülmektedir. Bu farklardan dolayı farklı tercihler söz konusu olacaktır. İnsanların dini inanışları ya da ahlâkî değerleri gereği insanın doğasında kalmak istemesi transhümanistlerin bireysel özgürlüğü ve bireysel tercihi birer değer olarak benimsemelerini gerekli kılmıştır. Yine aynı şekilde öjenik hareketlerin veya kolektif ütopik hareketlerin olumsuz deneyimleri, bu değerleri benimsemelerini zorunlu hâle getirmiştir. Kendini geliştirmek isteyen insanlar ile bu gelişimi kabul etmeyenler arasında çatışmanın doğması olasıdır. Özgür seçime bırakılmasından dolayı teknolojiyi istediği yönde ve şekilde kullananların yaratmış olduğu insan ile doğa problemlerinin önü alınamaz hâle gelebilecektir. Bu iki farklı bakış açısı arasında ortak bir hukuksal zemin oluşturulamayacak ve toplumsal, ahlaksal, dinsel vb. alanlarda toplum için birçok problem baş gösterecektir. Nanoteknolojilerin kullanımının yasaklandığını düşündüğünüzde ise, bu teknoloji gizli yollar ile üretilecek, nerede ve nasıl kullanılacağı belirsiz hâle gelmeye başlayacaktır. Bu teknolojileri kısıtlamak için önlemlerin nasıl alınacağı meselesinin toplumsal bütünlük açısından ciddi problemler doğuracağı kesindir. Toplumsal konsensüs sağlanamayan bir alan olan teknolojinin insan üzerinde ne kadar kullanılacağı konusu da birçok açıdan problemlidir. Transhümanist Bostrom ne olduğumuz ve nereye gittiğimiz konusunda araştırmaların ve tüm çalışmaların kamuoyuyla şeffaf bir şekilde paylaşılması, ortak bir tartışma zemininde hem nicelik hem nitelik değerlendirmelerinin yapılması gerektiğine vurgu yapar. Bununla amacı yakın ve uzak gelecek senaryoları hakkında tüm insanlığın bilgi sahibi olmasıdır.[116]

Peki bilgi sahibi olmak yeterli olacak mıdır? Teknolojideki yenilikler, karar vermeyi geliştirebilecek hatta insanı yönlendirebilecek mekanizmaları beraberinde getirmektedir. Transhümanistler potansiyel zekâ geliştirme teknolojileri, nootropik ilaçlar (zekâ arttırıcı), bellek ve çalışma teknikleri, giyilebilir bilgisayarlar, bilgi filtreleme yazılımları vb. bu konularla ilgili var olan bilgi ve karar verme özelliklerimizi de sorgulamamız gerektiğini düşündürmektedir.

---

[116] Bostrom, a.g.e., 2001, s. 7.

Transhümanistler yeni koşullara göre var olan düşünüş biçimlerimizin veya felsefelerimizin yeterli olmadığını düşünmektedirler. Onlara göre yeni koşullara uygun dinamik felsefeler üretilmelidir. Bu düşüncenin altında bireysel inançların da sorgulanmasını istedikleri görülebilir. Burada geleneksel insanî değerlerimize bağlılık çok önem arz etmektedir. Transhümanizm pragmatizme eğilimli, seküler hümanist bir düşünüştür. İnsanların değerlerini değiştirmeye zorlayan birçok alana hâkim olmaya başlamıştır. Bu nedenle transhümanizmin insanlığa getirdikleri ve götürdükleri iyi bilinmelidir.

Transhümanizmin kendi içinde bazı çeşitleri vardır. Ekstropyanizm (Max More), Singulariztaryanizm (Extropain Principles), Hedonistic İmperativ (David Perarce), demokratik transhümanizm, hayatta kalma yanlısı transhümanizm gibi. Sürekli ilerleme içinde olan transhümanizm yeni versiyonlar getirmeye ve geliştirmeye devam etmektedir. [117]

Konuyla ilgili olarak tıp ve etik açısından bazı meselelere değinmekte yarar vardır. Transhümanistlere göre, ölüm gönüllü olmalıdır. İnsanın yaşamını uzatmayı amaçlayan transhümanizm ötanazi hakkını da savunur. Benzer şekilde başka birinin intihar eylemi için gönüllü yardım istendiğini kabul etmeyi yanlış bulmazlar. Bir diğer konu da insan klonlamadır. Üreme teknolojilerinin bir parçası olan genetik mühendisliği, ebeveynlerin sadece mevcut genomlarını kopyalaması değil, aynı zamanda tasarlanacak yeni genomların oluşturulmasına da olanak tanıyarak, doğacak çocuğun daha zeki, uzun ömürlü, fiziksel çekiciliği yüksek, hoş mizaçlı ve diğer istenilen özelliklere sahip genleri seçme imkânı sunacaktır. Ebeveynlerin çocukları için genetik gelişmelere karar verme konusunda geniş bir takdir yetkisinin olması, üreme özgürlüğünün, çocuğun onurunu ve özerk seçim kapasitesini zayıflatacak bir tür ebeveyn tiranlığı olmasına yönelik eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştiriyi yapanların başında Jürgen Habermas gelmektedir. Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği* adlı kitabında insanın tasarımcısının yine bir insan olmasını eleştirmektedir. Tasarımcının Tanrı değil de insan oluşunun bireyin hayatının seçimini kısıtlayabileceğini, özgürlük ve eşitliliği baltalayabileceğini savunur. Habermas, insanın genetik ve biyoteknoloji ile geliştirilmesine karşı çıkmaktan ziyade bu gelişmelerin felsefi ve etik açıdan ele

---

[117] Bostrom, a.g.e., 2001, s. 7.

alınması gerektiğine vurgu yapar.[118] İnsan klonlaması konusunda ise Nigel Cameron ve Leon Kass bu klonların tamamen insan olmayacağı veya klonlamanın insan onuru açısından yarattığı sorunlar yönünden çok haklı eleştiriler yapmışlardır. Fukuyama, George Annas, Wesley Smith, Jeremy Rifkin, Bill McKibben gibi biyokonservatifler eleştirilerinde insan doğasını değiştirmenin "insanlıktan çıkarıcı" olabileceği vurgusunu yaparlar. Leon Kass dini değerler çerçevesinde, Fukuyama ise seküler kaygılarla yaptıkları eleştirilerde "İnsanın kaygan bir yokuştan aşağı doğru kayarak alçaltılmış bir transhümana doğru gidişatını önlemek için küresel yasaklar getirilmelidir." tezini savunur.

Transhümanizmin sembolü H+ (human plus) dır. Transhüman olarak adlandırılan bu insan posthümana geçişteki ara insan modelidir. Diyebiliriz ki süreç transhüman, sonuç posthümandır. Transhümanistler insan doğasından yeni bir tür yaratmak gerektiğini savunmaktadırlar. Yeni insan türü olan posthüman, daha sağlıklı, üstün zekâlı, iyi duygularla bezenmiş, yeni yetenekleri olan, uzun ömürlü bir varlıktır. Sürece bakıldığında bu çalışmalar bilimsel gibi görünse de transhümanizm tamamen ideolojiktir. Transhümanizm, sıradan insanın yetersiz olduğu için insanın baştan tekrar yeni şekliyle yaratılma ideolojisidir.

Transhümanist olmasına rağmen bazı konuları eleştiren isimlerden biri olan Bostrom'a göre transhüman olasılığından korkulmalıdır. Bunun iki nedeni vardır? Birincisi, transhüman olma hâlinin kendi içinde aşağılayıcı olabileceği, ikincisi ise, transhümanın "sıradan" insanlar için bir tehdit oluşturabilme ihtimalidir. Birinci korkuya odaklanan en önemli biyoetikçi Leon Kass'tır. Ona göre, her şeyin kendine özgü bir doğası ve türü vardır. Hamamböceklerinin de insanın da kendine göre özellikleri vardır. Bir insanı hamamböceğine dönüştürmek insanlıktan çıkarıcı bir durumdur. Bir adamı bir erkekten daha fazlasına dönüştürmek de aynı şekilde. Kendi doğamız özel bir hediyedir ve saygı duyulmalıdır. Transhümanistler ise doğal olanda birtakım kusurlar olabildiğini bunların bazı hastalıklar, yaşlanmadan dolayı ortaya çıkan bunama, bilişsel yetersizlik vb. eksikleri gidermenin doğaya saygısızlık olduğunu düşünmenin hata olduğunu ileri sürerler. Bu durumu Bostrom alaycı bir

---

[118] Jürgen Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği*, çev. Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 73-87.

cümleyle şöyle ifade eder; "*Atalarımızın Kassiyan duygular tarafından yok olmadığı konusunda şükretmeliyiz. Yoksa hâlâ birbirimizin saçından bit toplayacağız.*" [119]

Transhümanistler, doğal düzeni ertelemek yerine, kendimizi ve doğamızı insanî değerlere ve kişisel özlemlere göre meşru bir şekilde yeniden düzenlenmeyi savunurlar. Burada şu itiraz yapılmalıdır, her değişiklik ilerleme midir? Teknolojik müdahaleler ile insan doğasını değiştirmek, gerçekten insanın ilerlemesini sağlayacak mıdır? Kimilerine göre insanın teknoloji ile dönüştürülmesi insanlıktan çıkarma ile özdeştir. Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sı, ironik bir ütopya gibi görünse de bu kitapta üreme teknolojileri, öjeni ve uykuda öğretim gibi yöntemlerle toplum değiştirilmiştir. Bu sayede insanlık, sağlıklı hâle gelmiş, teknolojik açıdan gelişmiş, savaşlar ve yoksulluk yok edilmiştir. Irkçılık ortadan kalkmış ve herkesin mutlu olduğu bir dünya yaratılmıştır. İronik bir üslupla anlatılan bütün gelişmeler insanların değerlerini yok etmeyi başarmıştır. Bu değerler aile, sanat, kültürel çeşitlilik, edebiyat ve felsefe vb. dir. Uyuşturucuyla pasifize edilmiş, hedonist bir toplum yaratılmıştır.[120] Transhümanistler, Cesur Yeni Dünya'dan kaçınmanın en iyi yolunun, devlet zorlaması olmadan tüm çalışma bilgilerinin kamuoyuna sunulup insanlara seçme hakkı verilmesi ile mümkün olduğunu savunmaktadırlar.

Transhümanist Bostrom'un bahsettiği ikinci korku ise, doğası değiştirilmemiş (sıradan) insanlarla, transhüman arasında şiddetli bir çatışma olabileceği endişesidir. George Annas, Lori Andrews, Rosario Isasi, insan klonlanması ve tüm kalıtsal genetik modifikasyonları ile ortaya çıkan transhümanın "insanlığa karşı suçlar" konusunda bir tehdit olabileceği uyarısında bulunurlar. Tranhüman muhtemelen sıradan insanları aşağı seviyede, hatta vahşi, köle veya katliama uygun yaratıklar olarak görecektir. Genetik mühendisleri isterlerse tür değişim deneylerinde kitle imha silahı olarak biyoterörist gibi hareket etme imkânına sahip bir potansiyelde olacaklardır. Kısacası sıradan insan ve teknoloji ile modifiye edilmiş olanlar şeklinde iki tür ortaya çıkacak ve bu iki türün arasında savaş çıkma ihtimali gündeme gelecektir. Bu savaşın ötesinde küçük bir grubun gezegeni ele geçirmek için radikal bir şekilde geliştirilmiş kapasitelere sahip (süper zekâlı, üstün yetenekli) varlıklar

---

[119] Bostrom, a.g.e., 2005, ss. 204-205.
[120] Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, İthaki Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 10-150.

tarafından eylemler yapmaya başlaması bilim kurgu gibi görünse de teknolojideki her gün gerçekleşen yeni gelişmeler sürecin felsefi olarak değerlendirilmesini zorunlu hâle getirmektedir.

Bostrom sıradan insanlar ile transhümana eşit ahlâkî ve siyasi haklar verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu sayede, çatışmaların ortadan kalkacağı iyimserliğine sahiptir. Ona göre sıradan insanlar onur sahibi olabilirler ama transhüman sıradanlardan da fazla seviyede onur sahibi olacak şekilde tasarlanabilir.[121]

Transhümanistler sıradan insan ile transhüman arasında bir uyum olacağını ve birbirlerini tamamlayacaklarını düşünmektedirler. Onlara göre saygınlık, soyağacı ile ilgili olmayıp ne olduğumuz ve ne olma potansiyeline sahip olduğumuzla ilgilidir. Transhümanistlere göre, avcı-toplayıcı insana göre geliştirilmiş fenotipler birbirinden ciddi olarak farklıdır. Artık insan şehirlerde yaşıyor, marketten alışveriş yapıyor, telefonla konuşuyor, kadınlar hastanede doğum yapıyor…vs. Bu anlamda üç kat daha uzun ömürlü olan insan, avcı-toplayıcının gözünde zaten posthümandır. Bu durum hiç kimseyi değersizleştirmeyip, insanlıktan çıkarmamıştır.[122]

Transhümanistler ne kadar transhüman ile sıradan insan eşittir, aralarında ahlâkî ayrımlar yoktur deseler de sosyal hayat alanında, iş ve görev dağılımında, siyasal yapıda önemli değişikliklerin yapılması gerekecektir. İnsan, teknoloji aracılığıyla sosyal-kültürel ve düşünsel olarak da dönüşüm yaşamaktadır. Bunun için de gelecekte filozof ve etikçilerin önlerine biyo-etik, siyasetçilerin biyo-hukuk, eğitim, askeriye, sağlık hizmetleri, ekonomi gibi konularda çeşitli sorunların gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Transhümanistlerin savunduğu eşitlikçi toplum anlayışı, tıpkı dönüştürülen insanın doğasını koruduğu iddiası gibi paradoksaldır.

Bostrom *Yapay Zekâ* adlı kitabında, yapay zekâ ile doğal zekâyı ayrıntılı olarak ele alır. Zekâ ile doğaya hâkim olmayı başaran insanın yapay zekâ ile bunu çok daha ilerilere götürebileceğine vurgu yapar. Ona göre insan zekâ ile dil, teknoloji ve karmaşık toplumsal örgütlenmeleri geliştirmeyi başarmıştır. Her kuşak kendinden önceki kuşaktan daha başarılı olarak daha da ilerlemiştir. İnsan bir gün makine

[121] Bostrom, a.g.e., 2005, s. 210.
[122] Bostrom, a.g.e., 2005, s. 213.

beyinler yaratarak, süper zekâ ile çok daha güçlü olacaktır. Bu durum sıradan insanın hayvanlara hâkim olması gibi süper zekâlı insan da makinelere bağlı hâle gelebilir. Ona göre bu düşük bir ihtimaldir. Çünkü süper zekâyı yaratan da insandır. İnsan bu sayede insanî değerlerini koruyacak ve buna uygun bir süper zekâ yaratabilecektir. Homosapiens'ten robosapiense geçiş olarak algılanabilecek bu süreci etkileyen en önemli unsur YZ (yapay zekâ) dır. Bu anlamda transhümanizm materyalist bir ontolojiye sahiptir. Tanrının yerine zekâ konulmuş, doğa-insan-Tanrı dengesi bozulmuştur.

Toby Walsh *2062 Yapay Zekâ Dünyası* adlı kitabında 50 bin yıl kadar öncesinde homoneandertalensis varken homosapiensin ona ekolojik yaşam ortamı bırakmayıp yok etmiş olabileceğine ihtimal verir. Ona göre homosapiens yani "akıllı, bilen" tür ardılının kim olacağı konusunda da öngörüye sahiptir. Evrimsel olarak açıkladığı değişim ve dönüşüm sürecinde homosapiensin ardılı homodigitalistir. Walsh düşünen makinaların yani yapay zekânın insandan üstün birçok yönü bulunduğunu söyler ve yönleri şöyle sıralar; öğrenebilen, geniş bir bellek kapasitesine sahip, insandan daha yüksek hızda çalışabilen, daha az güce ihtiyacı olan, dinlenmeye ve uyumaya ihtiyaç duymayan, unutkan olmayan, duyguları olmadığı (ilerde duygu yüklemesi de yapılabilir) için daha mantıklı kararlar alabilen, bilgi ve becerilerini paylaşma konusunda sınırlı olmayan, daha iyi kararlar alabilen vb. Şüphesiz ki insanların da yapay zekâ karşısında avantajları bulunmaktadır. Ama uzun vadede yapay zekâya duygu ve empati eklemeleri yapmak için çalışmalar devam etmektedir. Walsh, uzun vadede homosapiensin yapay zekâya karşı yarışta pek umutlu olmadığını söyler.[123]

Elon Musk ve Stephen Hawking yapay zekânın, nükleer imha, küresel ısınma ve dünyanın karşı karşıya olduğu bütün tehlikelerden daha büyük bir varoluşsal tehdit olduğunu söylemektedirler. Onlara göre teknoloji insanlığı yok edebilir.

Transhümanizm hakkında neredeyse 50-60 yıldır yazılar yazılmaktadır. Felsefe çevrelerinde olduğu kadar politika, teoloji ve edebiyatta bu tartışmalar kendini göstermektedir. Transhümanizmin savunusunun yapıldığı bir diğer alan da sinemadır. Transhümanizm ekonomik anlamda kapitalist liberallerce desteklenmekte

[123] Toby Walsh, *2062 Yapay Zekâ Dünyası*, ç. Zerrin Dirihan, Say Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 23-36.

aynı şekilde kiliselerde de bazı din adamları tarafından gündeme getirilmektedir. Bilim çevrelerince de destek bulması, onun çok boyutlu bir hareket olduğunu göstermektedir.

Bridle'a göre içinde bulunduğumuz dönem karanlık bir çağdır. En büyük sorun teknolojidir. Dünyayı aydınlatması umulan da onu karanlığa götüren de teknolojidir. Küresel ısınma ekosistemde birçok olumsuz etki göstermekte, ekonomi ve siyaset teknolojiye göre şekil almaktadır. Zengin daha zengin, fakir daha fakir hale gelmektedir. Toplumsal sınıf farkları derinleştikçe, üzerinde ortak fikir birliğine varılamayan bilgi miktarı artmakta bu da dünyayı anlamanın yeni yollarının aranmasını zorunlu kılmaktadır. Toplumun bilişsel çerçevesini çağdaş enformasyon ağları oluşturmakta bunun için yeni işlemleme sistemleri geliştirilmektedir. Yeni işlemleme sistemleri iklim değişikliğine sebep olmakta, insan hayatının idamesi için zorunlu olan tarım (tohumların geleceği sorunu) gibi çok önemli alan ciddi zararlar görmektedir. Sorunları çözmek için yeni teknolojiler üretilmekte, yeni üretilen teknolojiler başka sorunlara neden olmaktadır. Bunlar gibi sebep sonuç ilişkisinin karmaşıklaştığı durumlar zinciri her gün artmaktadır. Bu durumların yaşandığı çağda, insanlık teknolojinin kendisini götürdüğü yerde huzur mu bulacak yoksa deliye mi dönecektir? Bu sorunun cevabını insanın kendisini, konumunu ve makinelerle ilişkisini nasıl kavradığı verecektir. [124]

---

[124] James, Bridle, *Yeni Karanlık Çağ, Teknoloji ve Geleceğin Sonu*, çev. Kemal Güleç, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRANSHÜMANİZMDEN POSTHÜMANİZME

3. 1. Posthümanizme Geçiş Yolu Olarak Transhümanizm

İnsanın dönüşüm sürecinin başlangıcı sayılan hümanizm insanın doğa ve Tanrı karşısındaki konumunu değiştirdiği bir tarihsel dönemi anlatır. Rönesans, Aydınlanma ve modern dönem olarak kronolojik şekilde sıralayabileceğimiz yaklaşık 500 yıllık süreçte insanın değiştirilebilir, geliştirilebilir ve dönüştürülebilir olacağı düşüncesinin var olduğu görülür. Posthümanistlere göre süreç şöyle ilerlemektedir. Hümanizm, transhümanizm, transhüman, posthüman ve nihayetinde posthümanizm. Rosi Braidotti *İnsan Sonrası* adlı kitabında posthümanizmin temelinde hümanizm olduğu düşüncesini dile getirir. Zihin-beden veya madde-ruh hümanizmin temelinde yatan düalitelerdir. Posthümanizmde düalitelere olan bu inanç aynen korunur. Transhümanizmde düalite reddediliyormuş gibi görünse de insanın hem bedenen hem de zihnen geliştirilmek istenmesi düalitesinin korunduğunu gösterir. Hümanizme göre insan bireysel, akıllı, doğayı tahakkümü altına alabilecek potansiyele sahiptir ama aynı zamanda doğanın bir parçasıdır. İçinde bulundu doğa şartları veya insanın kendi doğası onu yetersiz veya eksik kılabilir. Hümanizmin radikalleştirilmiş hâli diyebileceğimiz transhümanizmin ürettiği insan, birçok yetisi geliştirilmiş, sıradan insanın çok üstünde niteliklere sahip olduğu için karşılaştığı sorunların çözümünde başarılı olup aynı zamanda çevresine (kendisi ve ötekilere) karşı sorumluluk alır ve almalıdır. Transhümanizmin, insan merkezcilik olarak gündeme gelen hümanizmden daha insan merkezci bir yaklaşım sergilediği kesindir. İnsana neredeyse Tanrısal güçler veren bu anlayış, seküler ve indirgemecidir.[125] Posthümanizmde ise insan, transhümanizm tarafından neredeyse tanrılaştırılan konumundan aşağıya çekilmeye çalışılır. Posthümanizm, insanı ontolojik açıdan biyolojik yapısına bağlı hayvansal bedeni ile sibernetik organizmalara dönüşmüş halini eşit düzlemde ele alır.[126] Konunun daha iyi anlaşılabilimesi için posthümanizm kavramına geçmeden önce posthüman kavramını ele almakta yarar vardır.

---

[125] Dağ, 2018, ss.177-180.
[126] Ağın, *Posthümanizm, Kavram, Kuram, Bilim-Kurgu,* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s. 4.

3.1.1. Problemler Açısından Posthüman Kavramı

Transhümandan sonraki aşama posthümandır. Posthümanın birden fazla ve birbirine girmiş birçok anlamı vardır. Darwinci biyoloji etkisi altında olan transhümanizm, insanı biyolojik bedenden biyonik bedene dönüştürme amacındadır. Evrimde insanın kendiliğinden bir tekâmülü söz konusuyken, transhümanizmde nano-bio-info-cogno araçlarıyla geliştirme söz konusudur. Bostrom'a göre, insanın kendini geliştirme, hatta ölümsüzlüğe ulaşma arzusu, yeni değildir. Bu arzu *Gılgamış Destanı*, *Gençlik Çeşmesi* ve *Felsefe Taşı* arayışlarında da görülmektedir. İnsan potansiyelinin mükemmelliğine inanç Rönesans dönemi gibi transhümanist dönemde de (bu döneme 2. Rönesans denilebilir) vardır ve bu dönemde bu inanç daha artmıştır. Bu inancın kökenine baktığımızda M.Ö. 3000 yıllarında Antik Mısır'da hâkim olan bir inanca uzandığı görülmektedir.[127] Transhümanizmin mitolojik soyağacında ise Prometheus'un ateşi tanrılardan çalıp insanlara vermesi ve Sisifos'un Tanrıların kurduğu ölüm tuzağından kurtulması bulunmaktadır.[128] İnsanlık yüzyıllar boyunca üst insana ulaşmaya çalışmıştır. Mitolojiye bakıldığında, Tanrı veya yarı Tanrı insan hikâyeleri görülmektedir. Transhümanizm yeni bir tanımlama olsa da ayak izleri *Gılgamış Destanı*na kadar gitmektedir. İlk yazılı eser olan *Gılgamış Destanı* Nuh Tufanı'nı anlatır. Bu öyküde, ölümsüzlüğü arayan bir kral anlatılır. Bu kral üstün insan olup ölümsüzlüğü bulmak ister. Gılgamış, yarı insan, yarı Tanrı bir varlık olup aynı zamanda karada ve denizde olup biteni bilen her şeyi bilen başarılı bir yapı ustası ve yenilmez bir savaşçıdır. Gılgamış'ın Güneş Tanrısı Şamaş ile üç yüce Tanrı bir araya gelmiştir: Gök Tanrısı egemen tanrısal Hanecianın babası ve kurucusu An/Anu; Tanrılar ve insanları yöneten yeryüzü tanrısı Enlil, Gılgamış'a insanoğlunun ancak büyük bir eser bırakarak ölümsüzlüğe erişebileceğini öğütler ve bunun üzerine Gılgamış ölümsüzlüğe ulaşma serüvenine başlar. Utanapişti ölümsüzlüğün sırrını bilen bir bilgedir. Bilgeyi bulan Gılgamış, onun verdiği

---

[127] Gökben Çoşkun, "Evrimcilerin Üstün İnsan Hayalleri" http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/canlilar/evrimcilerin_ustun_insan_hayalleri.asp (02.01.2021)
[128] Steven Umbrello, Jessica, Lombard, "Silence of the Idols: Appropriating the *Myths of Daedalus and Sisyphus* for Posthumanist Discourses" https://pdfs.semanticscholar.org/4327/8cee01202a4687b8170099258df0ab6d59b9.pdf?_ga=2.40886950.50485100.1636625979-1661199072.1636625979 , (01.02.2021)

ölümsüzlük otunu yiyemeden otu bir yılana kaptırır ve böylece ölümsüzlük elinden kayıp gider. Bu mitolojik hikâyeye göre Tanrı, insanları engellemiş ve tek bir yerde toplanıp büyük bir medeniyet kurup kendi katına erişemesinler diye, farklı dillerde farklı coğrafyalara dağıtmıştır.[129]

Nathan H. Lents *İnsanın Kusurları* adlı kitabında insan bedenindeki işe yaramaz kemiklerden bozuk genlere, sorunlu omurga sisteminden dengeli beslenmek için diyetlere ihtiyacı olmasına kadar ayrıntılı olarak insanda kusur olarak gördüğü şeylere bu kusurların[130] teknoloji vasıtasıyla düzeltilebileceğini savunmuştur. Bu kusurları teknoloji ile düzeltme ya da tamamlama mantalitesi sonucunda teknoloji insan vücuduna implante edilerek uzun ömürlü, süper zekâlı olacak, üstün yeteneklere sahip olacak, hastalıklardan arınarak sağlıklı bir hale gelecektir. Bu da üstün insan isteğinin veya beklentisini ürünü olacaktır. Bu üstün insan sadece zekâya değil, aynı zamanda insanî değerlere sahip olacağına inanılmaktadır. Her açıdan üstün olan insan, diğer ifadeyle aşkın insan bunu tasarlayanlara göre yapay bir insan olmayacaktır.

3. 2. Transhümanizmden Posthümanizme Ulaştıran Vasıtalar: Yapay Zekâ ve Ölümsüzlük Arayışı

3.2.1. Yapay Zekâ ve Ölümsüzlük (Kış Uykusu)

Transhümanizm, insanı fiziksel ve bilişsel yönden geliştirip onun yaşlanma ve hastalanma gibi yok edilmek istenen zayıflıklarının ortadan kaldırılması amacıyla teknoloji ve bilimden faydalanmasıdır. Bu amacı elde edebilmek için bilimin ve teknolojinin tüm imkânlarından faydalanılmaya çalışılarak bu amaca uygun yeni teknolojiler de üretilmektedir. Transhümanistler yaptıkları bu çalışmaların insanı daha mutlu etmek için olduğunu savunurlar. Mutluluğa ulaşmaya çalışan insan bunu yüzyıllardır denemektedir. Eski Yunan ve Hellenistik felsefede mutluluk temel amaçtır. Orta Çağ'da mutluluk, "Tanrı'ya ulaşma", 17. ve 18. yüzyıllarda mutluluk

---

[129] Jean, Bottero, *Gılgamış Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, çev. Orhan Suda, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2013, ss. 163-171.
[130] Nathan H. Lents, *İnsanını Kusurları İşe Yaramaz Kemiklerden, Bozuk Genlere, Arızalarımıza Genel Bir Bakış*, çev. Şiirsel Taş, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 220.

"iyi olma" olarak tanımlanmıştır. 19. yüzyıl ile birlikte ise, yararcılık "toplumsal mutluluğa" odaklanırlar. Jeremy Bentham'a göre yapılması gerekenleri belirleyen acı ve hazdır. Bentham, düşünce ve eylemlerde "en çok sayıda insan, en yüksek düzeyde mutluluk" ilkesine vurgu yapar. Transhümanizm doğrudan mutluluk deklarasyonuyla ilgilenmez. Dolaylı olarak insanı mutlu edecek olan şeylere yönelir. Aslında bakıldığında 19. yüzyıl hedonist anlayışını geniş bir çerçeve ile sunmaya çalışır. Transhümanistler, kişisel bir tatmin, mutluluk, kendini gerçekleştirme ve yaşamdan memnun olmanın savunusundadırlar. Mutluluk ile erdem arasında bir bağıntı kurmazlar. Mutluluğun birey için mi yoksa tüm toplum için mi olduğu yönündeki ilişkisel analizle ilgilenmezler. Temel amaçları, insanın yaşam süresini en iyi biçimde uzatmaktır. Diğer bir ifade ile ölümün ertelenmesi veya yok edilmesidir. Transhümanistler ölümsüzlüğün olabilirliğini teknoloji aracılığıyla gerçekleştirmek istemektedirler. Transhümanizmle insan hümanizmden yani sadece mutluluk isteyen insandan, ölümsüzlüğe ulaşmaya çalışan, zihinsel ve bedensel olarak gelişmiş insan olan transhümana ulaşmaya doğru ilerler.

Ölümsüzlüğe ulaşarak insan ömrünü uzatmak, insan zihnine yapılan çeşitli işlemlerle süper zeki insanlar tasarlamak insanlığın sorunlarını ne derece çözecektir? İnsanlar sorunlarını çözebilmek için illa süper zeki, yarı makine insanlara dönüşmeli veya ölümsüzlüğe ulaşmaları mı gerekmektedir? Teknoloji insanın hayatını olumlu mu etkileyecek yoksa başka sorunlara yol açacak mıdır? Teknoloji ile zihni kontrol altına alma tehdidi ile karşılaşan insanlık için 'İnsanlar mı robot olacak yoksa robotlar mı insanlaşacaktır?' İnsanlığın yaşayacağı bu değişim, etik, toplumsal, siyasal vb. alanlarda ne tür değişimler gerektirecektir? şeklindeki soruların yanıtlanması son derece önemlidir.

İnsanı evrenin merkezine oturtarak insanı tanrılaştırmaya çalışan hümanizmden sonra transhümanizm, insanı üst insana dönüştürmek istemektedir. Homosapiensten posthümana doğru değişim yaşayan insan, hem ontolojik açıdan hem de biyolojik açıdan önemli değişimlere uğramaktadır.

Ölümsüzlük hayali kuran insan, yüzyıllar boyu bu emeline ulaşmak için çabalamıştır. Konuya ilişkin olarak Babil kulesi örneği verilebilir. Babil kulesi, Sümerler tarafından asma bahçeleri içerisinde yapılmaya başlanan, yer ile gökyüzünü

birleştirip, Tanrı gibi olmak hatta Tanrı'ya ihtiyaç duymamak için yapılan fakat Tanrı'nın ceza vermesi nedeniyle tamamlanamayan bir kuledir. Görülüyor ki insanlar Tanrı gibi ölümsüz olabilmek için binlerce yıldır uğraşmaktadır. Bugün de transhümanizm, bu emel peşinde hız kazanmıştır. Transhümanizmde eski dönemlerden farklı yöntemler kullanılmakta, ölümsüzlük arayışı 'ahiret' (öbür dünya) düşüncesi bir yana bırakılarak bu dünyada gerçekleştirilmek istenmektedir. Dünya ve ahiret düalizmini sona erdiren materyalist bir dünya görüşü ile ilerlemeye çalışan ölümsüzlük arayışının yolu yapay zekâ ve sentetik biyolojiden geçmektedir. İnsan varlığının özünün ontolojik anlamda değiştiği bir yeni insan tasarımı ortaya koyulmaktadır. Aydınlanma Çağı'ndan önce tıbbi araştırmalar Yahudi ve Hristiyan dini tarafından sınırlandırılmıştır. Kilisenin kıyamet öğretisine göre ölülerin cennette veya cehennemde yer almak için ayağa kalkacağına inanılmıştır. Hristiyanlar ölülerinin cennete yükselebilmeleri için vücut uzuvlarının sağlam kalmaları ve korunmaları gerektiğine inanıyorlardı. Bu inanç nedeniyle, Orta Çağ döneminde ölülerin yakılması yasaklanmıştır. Tıp bilgilerinin geliştirilmesine engel oluşturan bu durum karşısında bazı doktorlar hırsızlarla anlaşıp ceset çalmak zorunda kalmıştır.[131] Orta Çağ'da beden öldükten sonra bile korunması gereken bir yapıdayken, modern süreçte insan bedenini değiştirmeye yönelik olan kutsal inanç değişmekte, insan kendini yaratma girişimine soyunmaktadır. Gerd Leonhard, *Teknolojiye Karşı İnsanlık* adlı kitabında bir alıntıyı aktarır. Buna göre, Ray Kurzweil 2015 yılında, Singularity Üniversitesi'ndeki konuşmasında şunları söylemektedir: "*Evrimleşirken Tanrı'ya yaklaşıyoruz. Evrim manevi bir süreç. Dünyada güzellik, sevgi, yaratıcılık ve zekâ var, bunların hepsi neokorteksten çıkıyor. Öyleyse bizler beynin neokorteksini genişleteceğiz ve daha da tanrılaşacağız.*"[132]

Yapay zekânın hızlı gelişiminin ve onun insanüstü bir düzeye ulaşacağı fikrinin temelinde tekillik fikri vardır. Bu günümüzden 50 yıl öncesine dayanmaktadır. Tekillik, yapay zekânın, zeki olup zekâsını daha da üst düzeye çıkarabilmek için özyineleme yoluyla kendisini yeniden tasarlaması veya

[131] Roderick Dorsey, "Vücut Kapma" https://tr.asayamind.com/how-criminal-underworld-body-snatching-corpse-robbers-galvanized-modern-medicine (27.10.2021)
[132] akt.: Gerd Leonhard, *Teknolojiye Karşı İnsanlık, İnsan Makinenin Yaklaşan Çatışması*, çev. Cihan Akkartal-İlker Akkartal, Siyah Kitap, İstanbul, 2018, s.28.

geliştirmesidir. Bir anlamda teknolojik tekillik, yapay zekânın insanın zekâsının üzerine çıkması, insanı aşmasıdır. Bu durumun çeşitli korkutucu sonuçları doğuracağı öngörülebilir. Buna ilişkin en büyük korku yapay zekânın kontrolünün insan elinden çıkması belki de insanın sonunu getirebilmesidir.[133]

Tekillik denilen yapay zekânın insanın Tanrılaşmasının sonunu getirme olasılığı transhümanistleri zorlamaktadır. Bu ihtimale rağmen ölümsüzlük istekleri ile bu ihtimali göze alarak çalışmalarını sürdürmektedirler. Ölüme çözüm bulmak bir diğer deyişle ölümsüzlüğe ulaşmak tekno-kapitalizme inanan iyimser transhümanistler için ideolojik bir amaçtır. Ölümü öldürebilmek için yapılan en somut çalışmalardan birisi kriyonik muhafaza tesislerinin kurulmuş olması ve bu merkezlere ciddi paralar yatırarak bedenini donduran çok sayıda insanın bulunmasıdır.[134] Bu durum bize Baudrillard'ın şu sözünü anımsatmaktadır. Baudrillard "*Ölüm artık bulunduğunu sandığımız yerde değildir. O artık biyolojik, psikolojik, metafizik ve hatta ölümcül bir şey de değildir. Ölüm, bu dünyanın sahip olduğu belleğin tamamen sterilize edilip, saydam bir tabut içinde dondurulmasıdır."*der.[135] Canlı dondurma bilimi olan kriyonik ile ölümü kontrol altına alma girişimine "Yapay kış uykusu" da denilmektedir. Burada yapılmak istenen bir nevi yeniden diriltmedir. Teknolojideki ilerlemeler insana yaşam süresini uzatma imkânının yanı sıra, kendi bedeni üzerinde değişimler yapma olanağı da sunmaktadır. Baudrillard, canlıların daha uzun süre yaşayıp, ölümden çaldıkça simgesel değerlerini yitirdiklerini vurgulamaktadır.

Transhümanistler bedensiz bir ölümsüzlük şeklinin de yapay zekâ ile mümkün olacağını düşünürler. İnsan beyninin işleyişinin bilgisayarlara yüklenmesiyle, insanın bedeni yitip gitse de dijital ortamda zihni yaşamaya devam edecektir. Buradaki sorun, yapay zekâ ile insana ait zihnin bir araya gelmesiyle oluşan 'Ben'in önceki insanla birbiriyle özdeş olup olmayacağıdır. Ben sorunu dışında duyguların ne olacağı da ayrı bir sorundur. İnsan, biyolojik bedenine

---

133 Walsh, a.g.e., ss.42-43.

134 Mark O'Connell, *Makine Olmak-Mütevazı Sorunumuz Ölümlülük ve Bunu Çözmek İçin Siborglar, Ütopyacılar-Hackerlar, Fitüristler Arasında Bir Yolculuk,* çev. Öznur Karakaş, Domingo Yayınları, İstanbul, 2018, s.193.

135 Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 337.

teknolojinin katkısıyla yaptığı tüm müdahaleler (yapay organ, zihnin bilgisayara indirilmesi vs.) sonucu hâlâ insan olarak kalacak mıdır? İnsan kendine has özelliklerin yitimiyle yapay zekânın egemenliğine girecek ve artık insan olmaktan uzaklaşacaktır. Ortaya çıkan şey yeni bir varlık olacaktır.

İnsan olmak, doğal bir süreçtir. Sentetik biyoloji ve genom teknolojisi ile insan bedenine müdahale ilk bakışta pragmatist anlamda iyi gibi görünse de insan olmanın gerekleri olan insanın vicdan, duygular ve akılın birlikteliğiyle işleyen düşünce ve davranış silsilesinin dengesinin bozulacağı görülmektedir. Bu teknolojiyle insana yapılan müdahaleler insanlığın sonuyla ilgili endişeleri doğurmaktadır. Nitekim İhsan Fazlıoğlu'na göre "*İnsan hissi, vicdani ve akli yapısından birinin ihmali veya reddi insanı sakatlar*."[136] Fazlıoğluna paralel mahiyette Teoman Duralı'da şunları söyler:

> *"İnsan, beşer yanıyla canlılarla ortaktır. Ne var ki, onun, bir de beşer üstü tarafı daha bulunur; bu da, "insan-olma" cihetidir. Yine Marx'ın tavsiyesine dönersek, insanın "dirim-beşer" yanı, onun "altyapı"sını oluştururken, "insan-kültür" ciheti de "üst-yapı"sını teşkil eder. Altyapı, zaman sırasınca önce; üstyapıysa, sonra gelir. Şu halde, "dirim-beşer" ile "insan-kültür" ayrımı, alt ile üst, zaman sırasınca da önce ile sonra sınıflamasına denk düşer. Önem bakımından ise, bunların birbirlerine göre, ast ile üst biçiminde konumlanışı bahis konusu değildir."*[137]

Duralı'ya göre bu iki durum mutlak surette birbirine bağlıdır biri olmadan diğeri olmaz. Diğer bir ifadeyle, "dirim-beşer" olmadıkça, "insan-kültür" olamaz. Et ile kemik gibi bir bütünün ayrılmaz parçasıdırlar. Maddeleşen kısım beden, madde dışı kalan kısım ise ruhtur. Duralı'nın tabiriyle "dirim-beşer" insanın maddi yanı, "ruhi-manevi" yanı ruhi yani metafizik kısmıdır. Bu iki yapının dengesinin bozulması veya ilişkisinin koparılması durumunda insan, beşer olarak kalır, insanlaşamaz. Duralı'ya göre beşeri açıklayan, genetik, morfoloji, fizyoloji, embriyoloji gibi bilimlerken, insanı açıklamak için bilimi aşan bir çalışma gerekmektedir. İnsan, beşer ve insan şeklinde iki boyutludur. Epistemolojik olarak bilgiyi konu edinmesi açısından beşer/homo, ahlak varlığı olması açısından

---

[136] İhsan, Fazlıoğlu, *Kendini Aramak, İnsan-Tarih Yazıları*, Papersense Yayınları, İstanbul, 2019, s. 11.

[137] Teoman Duralı, *Sorun Nedir?* https://www.teomandurali.com.tr/wp-content/uploads/2015/08/sorun_nedir.pdf (28.06.2020)

insan/humanustur. Beşer, bedenini duyumlayan varlıkken, insan ise kendini anımsayarak başkalarından ayırt edilebilen varlıktır. Bilim ile doğa, Tanrı inancı ile ahlaki duyuş anlaşılabilir. Epistemolojik ve etik olarak yetkinleşen insan; kendisi, doğa ve Tanrı arasındaki dengeyi yakalayacağından dengeli bir bütünlüğe kavuşur ki bu da onu sağlıklı, kâmil insan yapar.

3.3. Posthümanizm Nedir, Ne Değildir?

3.3.1. Posthümanizmin Doğuşu

Posthümanizmin tarihsel başlangıç noktasına ilişkin olarak Yunan Mitolojisindeki Prometheus'a atıfta bulunulur. Posthümanistler, insanın tanımında radikal değişiklikleri ifade etmek için Prometheus efsanesini kullanırlar. Prometheus'a referansta bulunularak doğuştan gelen sınırların ötesine geçmek için varlığının kontrolünü ele geçiren insanın, kendisini daha iyi hâle getirenin yine kendisi olduğu ifade edilir.

Varlığını sürdürebilmek için tekniği bulan insan, bunu geliştirerek teknolojiyi var etmiştir. Teknolojiyle gelişmeye ve evrilmeye devam eden insan karşılaştığı sorunları ki bu sorunların büyük bir kısmı teknoloji kaynaklıdır, çözümü yine teknolojiyi geliştirmekte aramıştır. İnsan ile teknolojinin ilişkisinin giriftliği nedeniyle insanın teknolojiden bağımsız bir varlık olduğu düşünülmemeye başlanmıştır. İhab Hassan "Prometheus as the Performer: Toward a Posthumanist Culture?" adlı makalesinde şöyle söyler: *"Bizi, posthümanist bir kültüre götüren süreçte doğaüstü hiçbir şey yoktur. Bu süreç, temelde, insan zihninin doğa ve tarihe gittikçe artan şekilde müdahil olmasına, hayatın maddesel boyuttan arındırılıp (kaydileştirilmesine) varlığın kavramsallaştırılmasına dayalıdır."*[138] Hassan'a göre posthüman artık bilim kurgu ürünü değildir. Ona göre yapay zekâ posthümanizmin bir ajanıdır ve insan imajını ve kavramını dönüştürmektedir.

---

[138] İhab Hassan, " Prometheus as the Performer: Toward a Posthümanist Culture? The Georgia Review Vol. 31, No. 4, Winter 1977. pp. 846.

Anlaşıldığı üzere posthümanizm, teknolojinin hayatın merkezine alındığı bir tarihsel süreçte, insanın konumunu tekrar değerlendirme çabasıdır. Diğer bir ifadeyle posthümanizm, insan-teknoloji ilişkisinin içinden çıkılmaz hale gelişiyle bu ilişkiyi tekrar gözden geçirmek için düşünmeyi sağlamaktadır.

3.3.2. Posthümanizm Açmazını Tanımlamak

Son 20 yılda küresel etkileri bakımından insanları ciddi manada etkileyen bir dönem yaşanmaktadır. Bu çağa İnsan Çağı yani Antroposen çağı denilmeye başlanmıştır. On bin yıldır değişmeyen veya çok az bir değişim yaşayan iklim değerleri son yüz elli yılda endüstrileşmenin etkisiyle çok hızlanmış ve yıkıcı bir boyuta ulaşmıştır. Bu hızlı yıkımın kriz çağını başlattığı söylenmektedir. Krizden etkilenen sadece iklim değil aynı zamanda insandır. Bu yıkıcılıktan rahatsız olan beşeri bilimler, edebiyat vb. alanlarda çalışma yapan bazı kimseler harekete geçmişlerdir. Bu çerçevede insan tasarımına ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Pek çok faklı açıdan ele alınan konunun şemsiye kavramı posthümanizmdir. Etik ve politik dönüşümlerin nasıl olacağı konuları tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm Prometheus'un ateşi çalıp insanlara vermesiyle yani, insanın teknolojiyi hayatına sokmasıyla birlikte aslında çok daha eskiye dayanmaktadır. Başlangıçta teknoloji hayatta kalmak için yardımcı bir unsurdur fakat sonrasında teknoloji gelişmiş bir güç unsuru olarak kullanılmaya başlanmıştır. Teknoloji öyle bir hayatın içine yerleşmiştir ki adeta onsuz olunmaz bir sürece girilmiştir. İnsan teknolojiyi hayatını kolaylaştırmanın ötesinde çevresini ve kendini dönüştürmek için de kullanınca insan teknoloji ilişkisi girift bir hâle gelmiştir. Transhümanizm bağlamında söylersek daha üstün insanı yaratabilmek için insan bedenine eklemlenmiş, doğa istenildiği gibi kullanılabilen bir nesne durumuna indirgenmiştir. Teknolojinin ve insanın daha ileriye gidip dünyanın hâkimi olma hayali artık üstesinden gelinemez duruma gelmiş ve çok fazla soruna yol açmıştır. İnsanın teknolojiyi bedeni dâhil tüm hayatına sokması onu insan olmaktan hızla uzaklaştırmaktadır. İnsanın kendisine ve doğaya sömürülebilecek bir madde olarak bakması onu içinden çıkılmaz ve kendi eliyle ürettiği ciddi problemlere sürüklemiştir. Geleceği kontrol altına alarak zamanı ve tarihi yönetme arzusu kültürel, siyasal, etik vb. birçok alanı dönüşüme uğratmıştır.

İnsan bahsettiğimiz tüm değişim ve dönüşümlere neden olan teknoloji ve bilimi kendini her şeyin hâkimi yapabilmek için son süratle kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir. İnsanın teknolojikleşmesi, siborglaşması ve gittikçe teknokültüre dâhil olması onu insan değil, "posthüman" yapmıştır.

Hümanizm ile başlayan, transhümanizm ile devam eden ve posthümanizm ile şu an yaşanan bir tarihsel süreçten söz edilebilir. Posthümanizmin transhümanizmden sonra geldiği söylendiğinde onun devamı tamamlayıcısı olduğu anlaşılmamalıdır. İki kavramın öncelik sonralık ilişkisi içinde düşünülmesinin nedeni posthüman kavramının ortaklaşa kullanılmasıdır. Altını çizmek gerekir ki transhümanizm ve posthümanizmin alanları amaçları ve yöntemi birbirinden farklıdır. Edebiyat ve bilim alanlarında katkıda bulunan ve bir edebiyat eleştirmeni olan N. Katharine Hayles'e göre posthümanizm, teknoloji insan oluşumu ve evriminde temel unsurdur. Ona göre bedensel varoluş ile bilgisayar simülasyonu arasında hiçbir temel farklılık veya mutlak sınır yoktur. Yine Francesca Ferrando'nun üzerinde durduğu bir konu insanın teknolojiyle birlikte var olma ve evrilme konusunun tamamen transhümanizmin öncelik verdiği bir konu olduğu fakat bu konunun posthümanizmin de inceleme ve düşünme alanına girdiğidir. Ancak transhümanizm bunu olumlarken posthümanizm buna eleştiriler yöneltir. Transhümanizm insanı ve teknolojiyi ilerlemeci olarak ele alır. Teknolojiyi ne kadar ilerletir ve insan hayatına sokmayı başarırsa, insanı o kadar üstün hâle getirebilecektir. Daha önce değindiğimiz üzere transhümanistlerin h+ (humanity plus) olarak nitelendirdikleri mükemmel insana ulaşma gibi bir amaçları vardır. Posthümanizm bu çılgın isteğin, insanlığa verdiği (her açıdan) zararı gören ve bu sürece dur demeye çalışan farklı fikirleri çevresinde toplayan bir düşünce akımıdır. Posthümanizm ilk olarak edebiyatta bilim kurgu ile kendini göstermeye başlamış sonrasında diğer alanlarında ilgi alanı olmayı başarmıştır. Biz çalışmamızda insan konusunu önceleyerek, posthümanizmin felsefi temellerini incelemeye çalışacağız.

Posthümanizm adlı kitabında Başak Ağın, hocası Serpil Oppermann'ın geliştirtiği rizom (köksap) bitkisi metaforu ile posthümanizmin çoklu bir kuram olduğunun altını çizer. Köksap bitkisi patates, zencefil arası bir bitkidir. Bu bitkinin köklerden ve saplardan oluştuğu, yaprak hiyerarşisinin tersine yatay bir düzlemde

bulunduğu görülür. Ağın, posthümanizmin gelişiminin köksap bitkisi gibi çoklu kollara dağılıp kendini beslediğini ve bir yörüngede süregeldiğini vurgular. Deleuze ve Guattari'den esinlenerek kullandığı köksap metaforunu, bilginin ağaçsı gelişimine karşı çıkmak ve hiyerarşik bir düzen olmadığını ifade etmek için kullanır.[139] Buna göre, posthümanizmin çok alanlı, hiyerarşik olmayan bir düzlemde çalışılan bir alan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çoklu yaklaşımda önemli olan ikili karşıtlık hiyerarşisinin tek düşünme biçimi olmamasıdır. Bu alanda yöntemsel anlamda çokluğun birliğe giden yolu gösterilir. Posthümanizme katkı sunan tüm çalışmaların birbirinden bağımsız gibi görünse de birbirine dolaşık yaklaşımlara sahip olduğu görülecektir. Posthümanist düşünürlerin birbirinden bağımsız gibi görünen ancak genel bir değerlendirmeyle posthümanizm şemsiyesi altında toplanmayı başaran yapısı dikkat çekmektedir. Çokluktan tekliğe ulaşmak demek aynılaşmak, asimile olmak anlamına gelmemektedir. Ağın'ın ifadesiyle *"Posthümanizm, kümülatif ve karmaşık görünümlü, heterojen ama yine de toplu hâlde bir hareketin temsilidir."*[140]

Çeşitlilik açısından zaman zaman birbirine ters düşen tüm kuramsal çalışmalara değinmek ayrı bir alan çalışması gerektirdiğinden daha çok posthümanizmin alt bölümlerini ele almak yerine, bütünlüğü gözeterek insanın tanımını ve konumunu açıklayıcılık açısından bazı tanımlara yer vereceğiz.

Postümanizm üzerine çalışan birçok felsefeci, düşünür ve bilim insanı olmasına rağmen tam bir tanımı yapılamamaktadır. Yönelimsel olarak çeşitlilik bu konuyu zorlaştıran sebeplerden sadece birisidir. Düz bir çizgide ilerlemeyen çalışma ve yorumsamaları bütünsel bir ortamda sunmak bile çok güçtür. Türkiye'de bu konunun henüz gündeme gelmeye başlaması ve yeterince Türkçe kaynak bulunamaması ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel sürecin getirdiği nokta açısından bakıldığında ülkemiz sosyopsikolojik, düşünsel, politik, kültürel, bilimsel, teknolojik vs. koşullar gereği batı dünyasından farklı düzlemlerde olması nedeniyle, ülkemizde posthümanizm tartışmalarının ele alınması konusunda gecikme

[139] Ağın, a.g.e., ss. 41-42.
[140] Ağın, a.g.e., s.49.

yaşandığı söylenebilir. Her yönüyle ele almak mümkün olmadığından bu kavram ile ilgili şu ana kadar çalışmalar yapmış bazı isimler üzerinde durulacaktır.

Promod K. Nayar posthümanizmi iki şekilde tanımlar. Bunlar birbirinden uzak tanımlar değildir. Bu tanımın ilki insan istisnacılığıdır yani insanın şeyleri araç olarak kullanma hakkına sahip olan üstün varlık olduğudur. Bu tanıma göre insan benzersizdir. İkinci tanım ise, insanın enstrümantalizmi yani insanın her şeyi kontrol etme hakkına sahip olduğu düşüncesi etrafında şekillenir. Nayar, bu ikinci tanımın daha kritik bir öneme sahip olduğunu düşünür. Teknoloji ile insan bedeninde artık melezleşme meydana gelmiş ve teknoloji insan hayatından ayrılamaz bir unsura dönüşmüştür. O nedenle bundan sonra yapılması gereken tüm yaşam formlarının karşılıklı ve birlikte gelişimidir. İnsanın diğer tüm yaşam formlarıyla birlikte geliştiğini, tüm unsurların (organik, inorganik, makine vb.) birlikte evrimleştiğini söyler. Özellikle evrensel insan anlayışının ayrıştırıcılığını, "*Avrupa'nın emperyal kaderi*" [141] dediği sömürücü hümanizmi ve Aydınlanma ideallerini yaşatmaya devam eden ve insanı bedenen geliştirse bile ahlâken geride bıraktığına inandığı transhümanizmi eleştiren Nayar, bu konuları yeniden düşünmek açısından posthümanizmin çok önemli olduğunu söyler.

Hayles, posthümanizmi liberal hümanizmin devamı olarak görür. Ona göre, posthümanizm, insan olmanın ne anlama geldiğine dair yeni düşünme yolları aramaktır. Teknolojinin hayatın içine girmesini zorunlu gibi gören Hayles, insan olan ve olmayan tüm unsurların oluşturdukları bilincin ortak olduğunu söyler. Yani bilgiyi üreten sadece insan değildir. Bu bilgi binlerce yıllık bir birikimdir. Günümüzde insan olmayanlar da düşünen aktörler arasındadır. Hümanist süreçte sadece insan akıllı algılanırken artık insan tek akıllı varlık değildir. Bilgi artık bedensizdir. Ona göre, insan bu bilgi üretiminin ve sürecin farkında olmalıdır. Tam bir posthümanizm tanımı vermese de Hayles de sürecin yıkıcılığına (insanın tahtından düşüşü) vurgu yapmaktadır. [142]

---

[141] Pramod K. Nayar, *Posthumanism*, Cambridge, İngiltere, 2014, s. 23.
[142] N. Katharine Hayles, *How We Become Posthuman, Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* Chicago Press, Londra, 1999, p. 298-306.

Cary Wolfe'un *What is Posthumanism* adlı kitabını inceleyen Greg Pollock Wolfe'un posthümanizmini tanımlamak için şöyle söyler *"Wolf için posthümanizm, dünyayı tanımak için rasyonel bir varlık olan insana güvenmediğimizde karşı karşıya kaldığımız sorular ve bu sorularla başa çıkmanın bir yoludur*".[143] Öncelikle posthümanizm, "post-insan" olarak adlandırılan tözsel bir varlığın "izm" formu dışında "hümanizm sonrası" olarak ele alınmasıdır. Geleneksel hümanizm de sonrasında gelişen transhümanizm de aslında hümanizmin daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Wolfe'a göre posthümanizm "*yoğunlaştırılmış hümanizm*"dir.[144] Rosi Braidotti de Wolfe'un bu tespitine katılır ve posthümanizmin hümanizmin sonraki tarihsel aşaması olduğunu savunur. R. Braidotti'ye göre her şeyin başında Pythogoras'ın "*her şeyin ölçütü insandır"* söylemi ve ardından da Leonardo da Vinci'nin *Vitruvius Adamı*'nın temsili vardır. Bu temsile göre, zihinsel, söylemsel ve ruhani değerler bütününü oluşturacak şekilde idol bir erkek bedeni vardır. Bu imge, insanın biyolojik, düşünsel ve etik düzeyde erkek merkezci olarak görülen, akılcı, bilimci, ilerlemeci bir düşüncenin yani hümanizmin görselleştirilmiş hâlidir. *Vitruvius Adamı* sadece insanlar için değil, aynı zamanda dinler, kültürler, siyasal yapılar açısından da bazı standartlar koyar. Hümanizm Avrupa'nın sosyopolitik ortamında ortaya çıkmıştır ve Hegel'in tarih felsefesinde göklere çıkardığı egemen kültür modeline doğru bir gidişi gösterir. *Vitrivius Adamı* modeli diğer tüm nesnelere karşı bir evrensel zihin olduğunu varsayar. Sadece Avrupa merkezci bir zihin anlamında değil birçok teori ve uygulama alanında da kendine yer edinir. Bu paradigma, öznellik, bilinç, evrensel rasyonalizm ve etik alanlarında da standartlar koyar ve farklılık olumsuzluk olarak algılanır. Fark bu durumda aşağı bir düzeyde olmayı işaret eder ki 'öteki' olmak her açıdan çeşitli ve tehlikeli çağrışımları içinde barındırır. Beden anlamında, düşünce veya kültür anlamında, ırk veya din anlamında öteki olanlar gözden çıkarılmışlardır. Faşizm olarak isimlendirilmesi yadırganmayacak bu ötekileştirme ile başa çıkabilmenin yolları aranmıştır.

---

[143] Reviewed by Grek Pollock, Writer: Cary Wolfe, "What is Poshumanism?" Journal for Critical Animal Studies, Volume IX, Issue 1/2, 2011, p. 235.
[144] İnceleyen: Pollock, Yazar: Wolfe a.g.e,. s. 235.

Braidotti'nin Tany Davis'ten alıntıladığı cümle çok çarpıcıdır: *"Bütün hümanizmler emperyalist olagelmiştir*." [145]

Hümanizm, birçok soykırımın dayanağı olurken diğer yandan da bazı beklentilere umut olmuştur. Bu karşıt yönlü durumlar, hümanizmin uzun zaman kendinden bahsedilmesini sağlamıştır. Bu uzun tarihsel sürece rağmen hümanizm karşıtlığı, posthümanizm düşüncesinin de başlangıcını oluşturur. Sosyolojik ve tarihsel anlamda hümanizm tek kaynaktan çıkmamıştır. Rosi Braidotti "*Savunduğum hümanizm sonrası konum, hümanizm karşıtı mirasa, bilhassa da postyapısalcı neslin epistemolojik ve siyasi temellerine dayanır ve bunların ötesine geçer."* [146] der. Postyapısalcı kuşak hümanizm eleştirisi yaparken, feminizmin çeşitli dalları, ırkçılık karşıtlığı, çevreciler, engelli hakları, LGBT teorisyenleri, yerel kültürcüler hümanizmin ayrımcı yaklaşımına karşı beyanlarda bulunmuşlardır. Posthümanizm, Braidotti'ye göre, karmaşık karakterli hümanizmin savunduğu tekçi öznenin konumunun gerilemesinin etkisiyle ortaya çıkan durumu kavrama çabasıdır.

Vitruvius Adamı'nın ortaya koyduğu standartların ortadan kalkması anlamına gelen hümanizm ile insan-merkezciliği sonrası birbirine bağlı süreçler midir? Braidotti'ye göre bunlar birbirinden farklı süreçlerdir. Her ikisinin de soykütüksel hatları farklıdır. İnsan merkezcilik sonrası insanın, hayvanlar, bitkiler, nesneler, virüsler, robotlar, algoritmaların yani insan ve insan olmayan şeylerin birbiriyle bağlantılı ve bir aradalık ilişkisinin ne düzeyde olması gerektiği önemli bir problemdir ve çözülmesi gerekmektedir.[147] Farklı siyasal geçmişlerden gelen sosyal düşünürler olan Habermas, Fukuyama, Sloterdijk ve Derrida teknolojinin çok ilerlediği çağda insanın konumuyla ilgili ahlâkî kaygılarını ifade etmişlerdir. Burada önemli olan konulardan birisi eleştirelliğin yanı sıra, "Biz kimiz?" sorusu üzerinden ikili karşıtlıkları aşarak, insan ve insan olmayanların birbiriyle bağlantısı içinde ele almaktır. Bu durum problemleri çözebilmenin çıkış yolu gibi görünmektedir.

---

[145] akt.:Rosi Braidotti, *İnsan Sonrası,* Çev. Öznur Karakaş, Kollektif Kitap, İstanbul, 2018, ss.25-27.
[146] Braidotti, a.g.e., 2018, s. 53.
[147] Braidotti, a.g.e., 2018, ss. 123-127.

3.3.3. Posthümanist Düşüncede Etik Söylemler

Braidotti insanın kendi dışındakiler arasındaki yeri ve onlarla ilişkisi sorununu çözmenin yolunun etik üzerinden düşünmek ve iyi tanımlanmış bir özne ile mümkün olduğunu düşünür. Ona göre dönüşüme denk yeni etik, toplumsal ve söylemsel özne şemaları tasarlanmalıdır. Bu etik anlayışın temelinde iyi tanımlanmış olan bir özne vardır. Bu özne temelcilik karşıtı olmayıp süreç hâlinde bir yapıya sahiptir. Burada öncelikle Braidotti'nin bedensel materyalizmin anlayışını açıklamak gerekir. İnsan ile insan olmayanların iç içe geçmiş hâline (bu iç içe geçmişlik karşılıklı etkileşimin olduğu, etkileşimde üstün olan bir tarafın olmadığı, değişkenliğin olduğu haline) *zoe* adını vermiştir. *Zoe*'nin karşıtı da *bios*'tur. Bios geleneksel anthropos[148] ile ilgili maddi ve söylemsel bir yapıdır. Bunlar Antik Yunan'da da tanımlanan kavramlardır. Zoe, Aristoteles için, doğa için verili olan en özel ve ayırıcı olanı ifade eder. Zoe insanlar için algılama ve düşünmedir. Siyasi bir hayvan olan insana ait özellikleri anlatmak için önemli bir kavramdır. Aristoteles'e göre *bios*, beslenici ruhun hâkim olduğu hayvani hayatı anlatan bir kavramdır.[149] Atfedilen anlamlar farklı olsa da insanın kendisi ile ve diğer varlıklarla ilişkisini tanımlamaları noktalarında ortak özelliklere sahiptir. Braidotti içkinlik felsefesinin altını çizer. İçkinlik insana farklı bir bakış açısı sunar. Bu bakış açısı "*Bu işte beraberiz ama bir ve aynı değiliz.*"[150] diyen özneleri ifade eder. İnsan sonrası etik, insan ve insan olmayanların çokluğuyla bir arada olumlayıcı bir ilişkisellik olarak ifade edilebilir. Ona göre, bu ilişkisellik içindeki özneler üniter değil, karmaşık ve çok katmanlıdır. Bu etik anlayışında Spinoza'nın etik vurgusuna atıf olduğu düşünülebilir. Spinoza'ya göre, etik hayat, insanın kendini varlığın bütünselliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görmesidir. Bu bütünün bir parçası olduğu sadece bedenlenmiş veya maddi yönden değil, aynı zaman da zihinselliği de gerektirir. Bu etik anlayışa ilişkin şunu söylemek mümkündür. Etik özne (insan ve insan olmayanların hepsi) hem bedenlerin hem zihinlerin bağlantılı bütünselliğinin bir parçası olduğunu kavrayabilir. Etik özne olumsuzluklara karşı duyarsız ya da pasif

---

[148] Yunancada insan

[149] Brooke Holmes, "Bios", https://www.sabahulkesi.com/2020/01/23/bios/ (28.10.2021)

[150] Rosi Braidotti, "İnsan Sonrası, Pek İnsanca: Bir Postümanistin Anıları ve Emelleri", çev. Bülent O. Doğan, *Cogito Düşünce Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı: 95-96, Kış 2019, ss. 73-74.

değildir. Sorumluluk alarak emeğini ortaya koyarak pratik anlamda diğer özneler ile edimselleşebilir. *"…insan ve insan olmayanların kendiliğinden katıldıkları bir ortakyaşam ağında hayatta kalmak, canlıların birbirlerini yarına aktarmasına dayanırken, aynı zamanda insanın, her canlının bu ilişkiler sayesinde var olduğunu ve dolayısıyla birlikte-yaşama özen göstermenin öneminin kavranması gerekir."*[151]

Posthümanizm, öznelerin materyalist bütünselliği içine teknolojiyi de katar. İnsan ve insan olmayanlar arasında eşitlikçi bir yaklaşıma sahip anlayış zekâ, düşünme ve bilgi üretmenin sadece insana ait olmadığını, bunu teknolojinin de yapabileceğini kabul etmeyi gerektirir. Bunun posthümanizmin en tehlikeli düşüncelerinden olduğu söylenebilir. Üstün insan yaratma amacında olan transhümanizmin bu yarattığı üstün insan ile diğer özneleri tahakküm altına alma düşüncesi bu tahakküm altına alma işini çok gelişmiş teknolojilerin de yapabileceğini hatırlatır. Üstün insan ne kadar etik değerlerle geliştirilirse geliştirilsin bu durum her zaman sıradan insanlar için bir tehdit unsuru olabilecektir. Teknoloji aracılığıyla dönüşen insanın dönüşümü, dönüşümü bırakması, dönüşümü bırakmanın hızı ve tüm bunların neticeleri üzerinde durulması gereken diğer konulardandır. Öznenin yaşamış olduğu değişim ve dönüşümsel süreç karmaşık bir yapıya doğru ilerlemektedir. Bu nedenle bunu anlamanın bir yolunu geliştirmek için posthümanizm söylemlerini incelemek önemlidir.

Posthümanistlere göre posthümanizmin etik anlayışı hümanist ve postmodern dönemden ciddi farklar göstermektedir. Hümanist dönemde geleneksel etik hâkimdi ve ölümlülerin ruhlarının akibetine dair beklentileri söz konusuydu. Postmodern etik formülü ise, var olan etik anlayışlara şüpheyle bakmış ve nükleer sonrası öznelerin soyunun tükenişine odaklanmıştı. Posthümanist etik formül ise, Braidotti'nin tabiriyle *"Bu işte beraberiz."* sözü ile ifade edilebilen, tüm varlıkları (insan ve insan olmayan her şeyi) aynı zeminde denk, karşılıklı etkileşimli ve sorumluluk sahibi görür. Posthümanist etik ile olumsuz duygulanımları ve ilişkileri yeniden işleyip dönüştürerek kollektif bilinçle hayata geçirmek hedeflenir. Bu problemi çözme çok geniş bir ittifakı gerektirir ki bu mümkün müdür? Braidotti'ye göre *zoe* çeşitliliği

---

[151] Ece Ezgi Çelik, "Yerkürelilerin Ortakyaşamı Mevcut Ortaklıkar, Yeni Yaşamlar" *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı:93, Bahar 2019, s.68.

hiyerarşik bir yapıya sahip olmadığı için *zoe* kendi zekâlarını, yeteneklerini ve neler yapabileceklerini bilirler. Düşünmek ve bilmek sadece insana ait olarak düşünülmediğinden çok çeşitli düşünen türler için yeryüzü bir yerleşme yeri olarak görülür. Bu yerleşme yerinde tüm türler, eko-sofi bakımından birbirine bağlı oldukları için zoe/jeo/tekno'ya bağlı perspektifler yaratır. Bu farklı düşünme tarzlarının ortaya çıkmasına neden olur ki, bunları hayata sokmak önemlidir. Bu durumu Braidotti şu cümlesiyle özetler: *"İnsan sonrası özneler maddi açıdan iliştirilmiş biyo-teknoloji dolayımlı bedenlerin 'oluş' kapasitesi bulunan her şeyle denemeler yapmayı kapsayan pragmatik bir etik praksisi sürdürüyor."*[152] Materyalist olan Braidotti etiğini posthümanist epistemolojiyle ilgili olarak Spinoza'daki *conatus*'a atıfla yeni bir materyalist ontolojik zemine oturtur. Düşünmek, oluş kapasitesine bağlı, bedenlenmiş beyinlerin ve beyinlenmiş bedenlerin potansiyelini görmesiyle ilgilidir. Daha açık ifadeyle düşünmek yeni kavramlar oluşturmaya bağlıdır. İnsan ve insan olmayan tüm türlerin eleştiri ya da yaratımla elde ettiklerinin bir kavramsallaştırma ile (ki ortaya konana karşılıklı saygı çerçevesinde ast üst ilişkisi olmaksızın) eşit değerde olduğu ortak bir üretim esastır. Metodolojik olarak kartografik[153] üretimler önemsenmektedir.

Braidotti, beşeri bilimlerin posthümanizmi ne derece benimseyip gerçekten ne ölçüde ilgilenebileceği ile ilgili değerlendirmeler yapar. Hümanizm sonrası bilgi edinen, yani bilen sadece insan değildir. Yeni materyalist içkinlik felsefesi çerçevesinde madde akıl sahibidir, öznellik insan olmayanlar için de geçerlidir. Biyolojik ve teknolojik bedenler çokluğun içinde birliği ifade eden bir ilişkiselliğe sahiptir. Bundan dolayı, doğa-kültür ikiliği son bulur ve bunun yerine süreklilik getirilir. Posthümanizm, yalnızca insanın akıl sahibi varlık olduğunu kökten reddederek hümanizmin temel argümanını yerinden eder.

Hümanizmin insan merkezciliğini yerinden eden sadece Braidotti değildir. Karen Barad da fizikçi Feynman'ın çalışmaları üzerinden ayrıntılı alan bilgisi vererek hümanizmin temel iddiasına karşı çıkar. Barad öncelikle zamansallık anlayışını eleştirerek işe başlar. Ona göre, "*İlerlemeyi kaçınılmaz ve geçmişi de geçip*

---

[152] Braidotti, a.g.e., 2019, s.77.
[153] Bilgileri toplayıp, yapılandırıp, değerlendirip, saklayarak anlaşılır bütünlük hâline getirme.

gitmiş ve artık bizimle olmayan bir şey olarak alan yaygın zamansallık anlayışlarını feshedecek kollektif tahayyüller üretmenin aciliyeti öyle elle tutulur, öyle içten gelen bir şey ki, tekil ve kollektif bedenlerimizde hissedilebiliyor."[154] Barad'a göre 20. yüzyılın nükleer silahlanma ve faşizm tehdidi dolayısıyla ortaya çıkan askeri yarış nedeniyle ciddi bir güvensizlik duygusu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında içinde bulunduğumuz 20. yüzyılın geçip gittiğini söylemek mümkün değildir. Barad'a göre, kıyamet saatinin zamanı kendi kendine ilerlememekte, fiziksel fenomenlerden ziyade, küresel siyasetin etkisiyle teknolojik ve bilimsel ilerleyiş ile eş zamanlı gitmektedir. Barad, atom bombasının vermiş olduğu yıkımı örnek verir ve şimdi de nükleer savaşın patlayabileceği konusunda bizi uyarır. Zamanın evrenselliği anlayışı ona göre tarihi de evrenselleştirmek anlamına gelir ki bu yanlıştır. Tüm insanların aynı saate yerleştirilmesi tarih sahnesindeki bazı haklar için "zamanın ürünü", "zamanın ilerisinde" ya da "zamanın gerisinde kalmış" olarak görülmesine yol açar. Bu ileri ve geri halklar şeklindeki tasnif ona göre Batı uygarlığının ürünüdür ve modernite için ideolojik bir soyutlamadır. Barad burada temelde tarihsel zaman çizelgesi algısında ilerleme düşüncesini sorunlu bulur. İlerleme düşüncesi gezegenin biyolojisine büyük bir tehdittir. Barad, kuantum fiziğinin zamanı nasıl algıladığının da sorunlu olduğuna vurgu yapar. Kuantum fiziği askeri-sınai bağlantıları olan kapitalizm ve emperyalizm ile dolaşıktır. Bunun içinde militarizm, ırkçılık, sömürgecilik gibi tüm yıkıcı unsurlar barınır. Bu anlamda fizik siyasi bir projeyi ilerletme yönünde önemli bir noktada durmasına rağmen kuantum teorisinin yıkıcı yanı sıra yapı bozuma uğratıcı yönlerini de açmaya çalışır. Barad Nobel ödüllü fizikçi Richard Feynman'ın kuantum çalışmalarında tümüyle kırınım (yani çakışma) nosyonunun anlaşılması için parçacığın bir konumdan öbürüne giderken belirli bir yol kullanmadığını, muhtemelen tüm muhtemel yolların çakıştığını tespit etmiştir. Kuantum fiziği mekânsal kırınımın zamansal kırınıma da neden olduğunu bunun da dolaşıklık ve birbirine bağlanmışlıkla mümkün olduğunu göstermektedir. Barad, Aydınlanma düşüncesinin kötücül bir ilerlemeci ideoloji ile tek yönlü ardışık zaman nosyonunun kendini beslemek için tasarlandığını düşünür. Ona göre yeni ile eski bir

---

[154] Karen Barad, "Meşakkatli Zaman/lar ve Hiçlik Ekolojileri: Tekrar –Dönme, Tekrar-Hatırlama ve Hesaplanamazla Yüzleşme" *Cogito Düşünce Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 95-96, Bahar 2019, s. 161.

arada var olabileceği, birinin yerini diğerinin almadığı veya onu yenmediği bir zamansallık düşüncesine ihtiyaç vardır. Bu durumda kuantum çalışmaları yıkıcı amaçla kullanılmasının yanında aynı zamanda, zamanın iç içe örülü ve birbirinden ayrılmazlığını geliştirme imkânı veren tek alandır. Barad'a göre, zamansal ve mekânsal kırınım içindeki "*Benlik, varlık (mekân) ve zaman yoluyla saçılmış/kırınıma uğramıştır." Birey diğerleriyle etkileşim içindedir. Bu anlamda "öteki –esasen dışlanan- daima hâlihazırda içeridedir: "Ben" kavramının ta kendisi içsel/dışsal ayrımına meşakkat çektirilmesidir."*[155] Barad; benlik, maddi unsurlar ve ötekilerin dolaşıklığına ve döngüselliğine vurgu yapar. Bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Barad bunu etimolojik bir örnekle açıklar. Yeryüzü, humus (Latinceden), insan etimolojisinin parçasıdır. Adam (İbranice: insansoyu) "adamah"tan türemiştir (İbranice: yer, toprak, yeryüzü). Bu ilişkiselliğe bakınca insan ve insan olmayanların arasında keskin ayrımların olmadığını, tür ilişkisinden ziyade akrabalık ilişkisi olduğunu söyler.

Barad gibi zamansızlaştırma yapmayıp ilerlemeciliği kabul eden Haraway kendini posthümanist kabul etmese de insan istisnacılığını reddederek insanların dünyayla birlikte onun bir parçası olduğunu kabul eder. Dünya, biyotik ve biyotik olmayanların gelecek hikâyelerinin argümanıyla şekillenmektedir. Haraway, kendini *compostist*[156] olarak tanımlar. Haraway'in cyborg teorisi transhümanistler tarafından farklı değerlendirilse de düşüncesinin temelinde hümanist öznenin konumunu kaybetmesi vardır. Bundan dolayı kendisi posthümanizmin gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

F. Ferrando, posthümanizmin, hümanizmin insan merkezli tarihsel kavramına gönderme yaparak kendi agümanını ortaya koyar. Ona göre posthümanizm ile insanın üstünlüğü ya da merkezîliği aşılırken, diğer varlıkların veya türlerin (teknoloji gibi) üstünlüğü söz konusu değildir. Türcülük, bütünleyicilik yapısına dönmüştür. Posthümanizm, postmodern yapısökümcülüğüyle herhangi bir ontolojik kutuplaşmayı gizleyen bir ön ikilik veya antitez kullanmaz. Ona göre eleştirel

[155] Barad, a.g.e., ss. 193-194.
[156] Farklı özellikteki şeylerin bir araya gelmesiyle oluşan bileşim anlamında "compost" sözcüğünden türetilmiştir. Henüz Türkçe çevirisi olmadığı ve anlam kaybı olmaması için sözcük orijinal haliyle kullanılmıştır.

posthümanizm, antroposen olgusunu sorgulamak için uygun bir ideolojidir. İnsan faaliyetlerinin tüm varlıklar âleminde etkisinin kapsamına işaret eden antroposenin yanı sıra insanı söylemin odağından uzaklaştırmaya yönelik eğilimi posthümanizmi çerçevelendirir. İnsan özerk bir etken olmayıp, geniş bir ilişkiler ağı içinde yer alır. Bu ağ içinde insanlar varoluşun "maddi düğümleri" olarak algılanır. İnsanların yaşamlarındaki tüm yapıp etmeleri, ne oldukları, nasıl oldukları, hangi ilişkileri oluşturdukları bu ağı oluşturur. Bu ağ yeni materyalist düşünürlerin işaret ettiği gibi siyasi, sosyal ve biyolojik sınırı aşan maddi bir ağdır. Bu bağlamda indirgemeci veya özcü yaklaşımlara bir sınır çekilir. Posthümanizm ikilikçiliğe yapısökümcü bakmanın yanı sıra geçmişin günümüz sebeplerini doğurması noktasında kabullenicidir. Geçmiş şimdiki zamanın içindedir, gelecekte ne olacağı oldukça önemlidir. Posthümanizm bu konuda argümanlar geliştirir. Ferrando'ya göre felsefi odaklı bu konulara ilişkin geniş kapsamlı bir soruşturma gerekmektedir. Posthümanizm, sadece bir hümanizm eleştirisi değil, aynı zamanda birçok ilgi merkezini anlamak adına bir post-merkezîyetçiliktir. Burada önemli olan çoğulcu, kapsamlı ve kapsayıcı olmaktır. Bu bakış açısıyla birçok farklı yönelimli sorunla ilgilenilebilir. Posthümanizm hangi konu veya sorunla ilgilenirse ilgilensin, bunu hiyerarşik bir sistemle yapmamaktadır. Posthümanist bakış açısı formüle edilirken yüksek veya daha düşük seviye algısı söz konusu değildir. [157] İnsanın diğer varlıklardan daha üstün olmadığı, canının istediği gibi diğer varlıkları hatta kendini sömüremeyeceği, etik anlamda hem kendine hem de diğer varlıklara karşı sorumlu olduğu vurgusu insanlık için önemli ve acildir.

Transhümanizm eleştirisi bağlamında posthümanizmin 'insan' ve 'ego'nun belli refah ve güç sahibi kişiler için ideal insan tanımı altında modellenmesinin doğurduğu problemler bilinmektedir. Posthümanizm bu modellemenin yarattığı problemlerle ilgili birçok soru sorar. Bunlardan bizim odaklandığımız soru şudur: İnsan-doğa ve insanın diğer varlıklarla (insan olmayanlarla) ilişkisi nedir? Transhümanizmin bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ölümsüzlüğe ve bunun doğurmuş olduğu para ve güce tapmaya devam ededursun; posthümanizm,

---

[157] Frencesca Ferrando, "Posthümanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms Differces and Relations" http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.mhp-8b7e40e7-611d-4db6-aedd-7a3e452f4d99 (12.11.20204)

transhümanizm insanın kendi eliyle getirdiği insanın sonuna bir "Dur" deme ve bu durumdan bir çıkış bulma çabasıdır. Şunu belirtmek gerekir ki posthümanizm teknoloji veya bilim düşmanı değildir. Aksine posthümanizme göre bu iki alan hayatın ayrılamaz parçası olup insanlığın birlikte var olmaya devam edeceği yoldaşlarıdır. Hümanizmden transhümanizme görüldü ki insanı ve teknolojiyi merkeze almak sorunlu bir yaklaşımdır. İnsanı diğer türlerle yoldaş görmek, insanı ve teknolojiyi merkeze almamak posthümanizmin temel savıdır. Hümanizm insanı merkeze koyarken "Hangi insan?" sorusuna Avrupalı, beyaz, erkek, sağlıklı, fit vücutlu gibi ayrıştırıcı ve ötekileştirici cevabını verirken, posthümanizm bunun tersine posthümanizm "Hangi insan?" sorusuna ırk, etnik köken, biyolojik ve toplumsal cinsiyet unsurlarından kurtarılmış, kategorize edilmemiş insan yanıtını verir. Posthümanizm, insanı olması gerektiği durumda ve yerde yani tüm diğer varlıklarla aynı düzlemde, yatay konumda görür. Tüm bu varlıklar karşılıklı eyleyicilikleri ile birbirleriyle etkileşim ve dönüşüm içerisindedirler. Bu sürekli bir oluş hâlidir. Transhümanizmde ise bitmişlik, olmuşluk hâli söz konusudur. İlerleyiciliğin zorunlu kabulü olan olmuşluk ileri aşamaya geçebilmenin şartıdır. Posthümanizm insanın bireysel eyleyiciliği, akıllı olduğu için fail olması gerektiği, inancı bundan kaynaklı diğer tüm varlıkları ötekileştirici tutumunu bertaraf etmeye çalışır. Dışlamayı ve dışlanmayı çoğulcu ve kapsayıcı bir anlayışla yok etmeye çalışır. Posthümanizme göre insan yeni adıyla "posthüman" heterojen bileşenleri olan, hem materyal, hem biyonik, hem de enformasyonel tüm çeşitleri karşılıklı etkileşim ve dolanıklık içinde barındırandır. Posthümanizmde karşılıklı etkileşimi sağlayabilme kabiliyeti "canlı madde" kavramıyla açıklığa kavuşturulur. Ağın bu kavrama ilişkin olarak Diana Coole ve Samantha Frost'un söylediklerini şöyle alıntılar: "*Bir anda diğerine (geçtiğimiz o kısacık sürede dâhil) varoluşumuz; sayısız mikroorganizmaya ve çeşitli daha yüksek türlere, hayal meyal alışmış kendi bedensel ve hücresel tepkilerimize, amansız kozmik hareketlere, çevremizdeki nüfusu oluşturan yapay özdeklere (material artifacts) ve doğal şeylere, bunların yanı sıra da günlük hayatımızın koşullarını üreten ve yeniden üretip çoğaltan sosyoekonomik*

yapılara dayalı"[158] ise kendi ve çevresi hakkında kararlar alıp onları kontrolü altına alabilecek bir insan modelinden bahsedilemez.

Biyoliberalizme karşı biyokonservatizm önerisi, posthümanizme sorulan önemli bir soru olan "Posthümanizm bilime karşı mı?" sorusuna cevap vermek açısından önemlidir. Bu iki yaklaşım arasındaki ayrımın temel nedeni kendini teknolojiden veya doğadan ayrı konumlandıran modern hümanist insan düşüncesidir. Kendini doğadan ve teknolojiden farklı bir yerde konumlandıran insan bunlara yaklaşma veya uzaklaşma mantığıyla teknolojik nesneleri ve doğadaki varlıkları kaynak olarak değerlendiren ve aynı zamanda bunları bağımsız biçimde düşünen bir varlıktır. Ağın, biyoliberalizm ile biyokonservatizm'i iki başlı ve iki sakallı bir erkek bedeninde yapışık ikiz olan Roma Tanrısı Jonus'a benzetir. Tek bedenli, iki başlı bu yapışık ikizlerin her bir başı farklı tarafa bakmaktadır. Biri doğaya dair bozulabilir özellikteki potansiyele sahip bedeni aşmayı, hatta mümkünse bedenden kurtulmayı istemektedir. Diğeri ise teknolojiyle birlikte evrildiğini inkâr etmektedir. Hâlbuki her ikisi de insan doğasının tanımlanmamış özüne dair inanç beslemekte, o özün ne olduğunu ruhanî bir üfleme mi yoksa ilerlemeyi amaçlayan bir mükemmel akıl mı olduğunu tam olarak söyleyememektedir. Jonus'un durumundan da anlaşıldığı üzere posthümanizm biyoliberalizm ile biyokonservatizm arasında bir orta yol tutmaya çalışır gibi algılanmasına rağmen Roache ve Clakrke'a göre:

> "*Biyo-ortayolculuktan öte bir düşünce biçimi olduğu ve aslında zıt görünümlü ikiz görüşlerin her ikisini de, yani hem biyoliberalizmi hem de biyokonservatizmi, temel bir noktadan eleştirdiği açıktır: Hem doğayla hem de teknolojiyle zaten ayrı ayrı ontolojik eksenlerde bulunmadığımız gerçeği, bu eleştirinin özüdür.*"[159]

Posthümanizme göre transhümanistler teknolojinin insanın mükemmelleştirilmesini (beden, zihin anlamında) amaç edinmişken, biyokonservatizm teknofobik bir yaklaşım sergiler. Daha önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere insan, doğa ve teknoloji gibi insan dışı unsurlarla ayrım posthümanizme ters düşmektedir. Posthümanizme göre teknolojiyle iç içe geçme karşılıklı ilişkiyi ifade eder ve bu iç içe geçme, ekonomik, felsefi, teknobilimsel ve kültürel düzeyde gerçekleşir. Posthümanizmde doğa, kültür için bilim ve teknoloji

---

[158] akt.:Ağın, a.g.e., s. 31.
[159] akt.: Ağın, a.g.e., s. 61.

için bir kaynak pozisyonunda olamaz. Bunları iki farklı ontolojik zeminde değerlendirmek sosyal olarak kurgulanmış politik bir bakışın ürünüdür. Latour göre, nasıl ki insan/insan-dışı ayrımı yoksa bunun gibi doğa/kültür ayrımı da yoktur. Ona göre tek bir kültür yoktur, her toplum kendi içinde farklı özelliklere sahiptir. Bundan dolayı çok çeşitli ve sayıda kültür vardır. Buradan hareketle, Latour, çeşitli özellikte ve sayıda varlığın da kendi içinde farklı davranışları bulunduğunu, doğanın da tek bir kavram olarak ele alınamayacağını vurgular. Latour, doğa ile kültürün birbirinden bağımsız olmadığını karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde olduklarını aralarında öncelik-sonralık ilişkisinin bulunmadığını söyler. Latour, asbest örneği vererek (sihirli materyal diye bilinen maddenin yıllar sonra çok zararlı bir madde olduğunun anlaşılması), tüm kimyasal, biyolojik, fiziksel her şeyin politik uygulamalar sonucu hayatımıza nasıl yön verdiğini anlatır.[160] Bu, bağlamda teknolojiden tamamen bağımsız olmanın mümkün olmadığı anlamına gelir. Burada daha önce değindiğimiz Karen Barad'ın kırınımsal yöntemini (kuantum fiziğinin açıklayamadığı bir biçimde parçacıkların gözlemlendiğinde farklı hareket etmelerini) ifade eden 'dolanıklığı' hatırlatmakta fayda vardır. İnsan bilgi üretiminde kendini özne konumuna yerleştirdiğinde bilginin nesnesi onu tamamen kontrol altına almamıza müsaade etmeyecektir. Bu durumda özne, nesne karşısında tam olarak nesnellik çerçevesinde bilgi üretebilmekte midir? Buna göre, nesne olarak isimlendirilen maddenin sosyal hayattan bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. İnsan ile birlikte yeryüzünü paylaşan tüm varlıkların biyolojik-tarihsel-sosyal-çevresel-politik bir dolanıklığa sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Doğanın kültürden ayrılamaz oluşunun sebebi budur. Haraway *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness* adlı eserinde şu cümlelere yer verir: *"Siborgların ve yoldaş türlerin her biri, insan ve insan-dışını, organik ve teknolojik olanı, karbon ve silikonu, özgürlük ve yapıyı, tarih ve miti, zengin ve yoksulu, devlet ve özneyi, çeşitlilik ve tükenmeyi, modernite ve postmoderniteyi, doğa ve kültürü, beklenmedik bir biçimde bir araya*

---

[160] Ağın, a.g.e., s.69.

getirir.”[161] Bu bağlamda posthümanizme göre, insan-doğa-teknoloji yüksek ve çok katmanlı bir şekilde birbirleriyle ilişkilidir.

Posthümanizmde “insan sonu” demek, kendini insan olmayanlardan üstün gören ve kendisiyle ötekiler arasına bariyer koyup onları istediği gibi sevk ve idare eden insan anlayışının sonu demektir. Bu kabul bize insanın hem kendisine karşı hem de diğer varlıklara karşı daha adil olmasını sağlayan ve ayrımcılığın sonunu getiren bir anlayış kazandıracaktır. İnsanın kendisini Tanrı gibi görmesine yol açan kibrinin kırılmasına neden olacak, insan kendine ve çevresine karşı sorumluluklarını hatırlayacak, kendi doğasına dönmek için bir fırsat elde etmiş olacaktır.

[161] Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness,* https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4320269/mod_resource/content/0/Haraway_The_Companion_Species_manifesto.pdf (07.11.2020)

SONUÇ

İnsan binyıllar boyunca kendisinin ne olduğu ve nasıl değişip dönüştüğüne dair çözümlemeler yapmaya çalışmıştır. Yaşadığı tarihsel, sosyal, siyasal, coğrafik ortamlar ve bilgisel değişim ve gelişimler onu yeni düşüncelere ve yeni süreçlere götürmüştür. Bu değişimleri tek sebepli ve sonuçlu açıklamak, tüm dünyadaki insanlar için genellemek yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Ne var ki belli toplumlar elde ettikleri siyasi, ekonomik vs. güç ile düşüncelere yön vermiş, toplumların yaşadığı tarihsel süreçleri evrenselci bakış açısıyla sunmaya çalışmışlardır. Bunun en klasik örneği Avrupa merkezli hümanist süreç ve hümanizm akımıdır. Bu dönem aynı zamanda insanın ne olduğu tanımının tekrar yapılmaya başlandığı dönemdir. Günümüze gelindiğinde ise başka bir insan tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Dönem ve argümanlar değişmiş, artık teknolojinin ve bilimin şekil verdiği yeni bir insan ve dünya söz konusudur.

"Yeni insan" denildiğinde bu sıradan insanın sonuna vurgu mu yapılmaktadır? Yoksa bu söz tamamen nötr bir tespit veya bir mecaz mıdır yahut gerçekliği vurgulayan bir tasvir midir? Süreç göstermiştir ki modern dönemin kastettiği yeni insan, ideolojik bir yapıya sahiptir. Modernlik "yeni insan"ı kronolojik olarak gelişen ve gelişmeye devam eden olarak tanımlamaktadır. Kronolojik bakış tüm yaklaşımlara post, öte, sonra kavramının eklenmesine neden olmuştur. Bazı kesimlerce, insan için bu post, öte, sonrası kavramları, insanı evrim zincirinde bir ilerleme olarak görme eğilimindeyken bir kesim için de felaket senaryolarının tasvirini sağlamıştır. Son 400 yıldır Batı hümanizmi insanı "gerçek insan" ya da "insanı kâmil" olarak değil, hayvanlar âleminin en üstünü olarak görmüştür. Bu anlamda Aydınlanma insanı sadece zihinsel olarak değerlendirmiştir. Buna göre insan, bedenine ve dünyanın şartlarına sıkışmış durumdadır. Nazife Şişman *Kaderle Tasarım Arasında Yeni İnsan* adlı kitabında Martin Lings'in metafizikten uzak maddeci yaklaşımlarını eleştirmek için *"insanı tavanı alçak bir yere hapsedip sonra da uçmaya izin verilmesi"*[162] benzetmesine başvurur. Kendini aşmak, sınırları değiştirmek isteyen insanın bu beklentisini sadece bedensel unsurlara yönelttiği, ruhun hayattan çekildiği görülmektedir. Aydınlanmayla başlayan ve modern dönemle

[162] Nazife Şişman, *Kaderle Tasarım Arasında Yeni İnsan*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 185.

devam eden süreçte mutluluğun kaynağı ahlâktan sağlığa ve maddi refaha doğru evrilir. Transhümanizm, insanın ömrünü uzatma hatta ölümü yok etme çabasıyla insanı bedenden ibaret görerek, siborg ontolojisi ve implante bir varoluş vadetmektedir.

Sıradan insan; hayatını idame ettirirken gösterdiği çaba ile teknoloji ve ortaya çıkan yeni değerler ile toplumdan, çevreden, Tanrı'dan hatta kendinden (bedensel ve bilişsel orjinalinden) her an uzaklaşmaktadır. Her an daha atıl hale gelen insan, hümanizm ile başlayan ve posthümanizm ile devam eden, yeni akım ve kavramlarla anlaşılmaya çalışılan en büyük soru işareti olmaya devam etmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan yeni insan entelektüel çevreler için başlı başına bir sorundur. Konuya ilişkin görüşler ortaya koyan Habermas, *İnsan Doğasının Geleceği* kitabında, insanın tasarımcısının yüce bir varlık değil de yine kendisinin oluşu üzerinde durur. John Lukacs da "*Modern Çağın Sonu*" adlı kitabında *"model, insan yapımıdır ve mücidine bağımlıdır."* [163] der.

Posthüman veya posthümanizm sözcüklerini karşılayan doğrudan bir Türkçe karşılığı bulunmamaktadır. İnsan sonrası veya insan ötesi gibi bir çevirme yanlış çağrışımlara neden olmaktadır. Çağrışımlardan biri, insanlığın sonu gelsin, diğer canlılar rahat bir hayat sürsün düşüncesidir. Posthümanizm kavramının tam karşılığını verecek Türkçe bir kelime bulununcaya kadar bu kavram Türkçede kullanılmak zorundadır. Bizim tercih ettiğimiz anlam itibarıyla Posthümanizmdeki post öneki hümanizm sonuna vurgu yapar ve liberal hümanist düşüncenin problemli olduğunu ileri sürer. Bir diğer problemli anlayış da modern dönemin bilim mantığının eleştirisinden dolayı bilim düşmanlığının söz konusu olmasıdır. Bu yaklaşımlar, kendi içinde birçok sorun barındırmaktadır. Tartışılan bu sorunlar bir günde ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle bu sorunları anlayabilmek için hümanizmin ortaya çıkışına, yani Orta Çağ'ın sonuna dönmek gerekir. Tezimizin birinci bölümünde bu tarihsel süreç ayrıntılı anlatılmıştır. Kısaca toparlamak gerekirse insan üzerinde baskı yaratan, insanın doğuştan günahkâr olduğunu söyleyen, yozlaşmış (dini ve Tanrı'yı temsil etmeyen) bir kilise vardır. Buna tepki olarak insanın

---

[163] Jhon Lukacs, *Modern Çağın Sonu*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Ketebe yayınları, 2018. s.106.

doğuştan günahkâr olmadığını (teolojik sınırlarda kalarak ve teolojik çözüm önerileri sunarak) söyleyen Erasmus ve yine insanın aklıyla, bilinciyle çevresini algılayıp, onu yorumlayıp kendisi için ve dünya için gereken en iyi mertebeye getirebileceği inancıyla yola çıkmış birçok düşünür ve bilim insanı vardır. Kilise baskısından sıyrılan ve bilimsel çalışmalar ile insan aklıyla yeni değerler üretilen bir süreç ortaya çıkmıştır. Hümanizm söz konusu olduğunda insan "Tanrı içindir" anlayışı yerini, "doğa insan içindir" anlayışına bırakır. Artık insan dünyanın merkezinde, aklını ve iradesini kullanan bir bireydir. Bu süreç toplumsal bazda eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hümanizm söz konusu olduğunda Rönesans ve Reform hareketleri akla gelmelidir. Yaşanan bu tarihsel süreçleri yani Orta Çağ, ardından Rönesans, Reform hareketleri sonra Aydınlanma çağındaki gelişmeleri yadırgamak veya yadsımak mümkün değildir. Modern filozoflar olan Descartes (zihin-beden iki ayrı ontolojik eksen olduğunu söylemişti), çağdaşı F. Bacon gibi filozoflar insanın doğayı kontrol edebileceğini ona şekil verebileceğini, ona egemen olması gerektiğini söylemişlerdir. Doğmakta olan mekanik evren anlayışını benimseyen Descartes da doğayı tıkır tıkır işleyen bir düzenek olarak görmüştür. Bu düşüncelerin perçinlenmesini sağlayan bilim insanı da Newton olmuştur. Newton, klasik fiziğiyle doğanın kanunlarını ortaya koymuştur. Buraya kadar gelişmeler zinciri insanlık lehine gibi görünmüştür. Bu gelişmeler neticesinde pozitivist paradigma doğmuş ve 20. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüştür.

Günümüze geldiğimizde gerek doğa bilimlerinde, gerek mühendislik bilimlerinde gerek teknolojik çalışmalarda elde edilen sonuçların bahsedilen paradigmaya sığmadığı görülmektedir. Sosyal ve beşeri bilimler gibi çok kanallı büyüyen çalışma alanlarında hayatı 1 veya 0 tabanına indirgemenin pek de mümkün olmadığı görülebilmektedir. Bir varlığı, canlı bir organizmayı madde gibi ele alıp onu da en küçük alt birimine kadar, bunu ister atom olarak adlandıralım, ister hücre, o seviyeye indirgeyip incelemek ve bundan bütüne yani genele gitmek artık sosyal bilimler için hiç de uygun görülmemektedir. Bu durum sosyal bilimlerin kendini kıskaca sokmasına neden olmuştur. Bu durumdan kurtulmanın yolu olarak postmodern söylemler gelişmeye başlamıştır. Postmodern süreçte hümanizmden kopuşu açıklama çabaları, bilimsel paradigma sınırlamalarının getirdiği zorlukları

aşmaya çalışan düşünce ve fikirler ortaya atılmıştır ama bu söylemler uygulama sahasında kendine bir gerçeklik alanı bulamamıştır. Diğer bir ifadeyle söylemsel düzeyde kalmıştır. Postmodern sürecin ürettiği postyapısalcılığın getirdiği yapısöküm metodu her alanda uygulanmaya çalışılmış ama bu yöntemden beklenen gerçekleşmemiş, postyapısalcılık sorunlara yeterince cevap verememiştir. Posthümanizm açısından bakılırsa asıl sökülmesi gereken insan ve insan olmayan karşıtlığıdır ki bu karşıtlık yapı söküme uğratıldığı sürece postmodern düşüncenin kendi içinde devinip duran bir hâle geldiği görülür. Bu devinimin yaşandığı süreci doğuran yine öncül durumundaki tarihsel gelişmelerdir. İnsan tanımına geri dönersek, insan aklını kullanan, doğanın ve dünyanın merkezinde olan, çevresini kendi istediği gibi şekillendirebilen bir güce ve yeteneğe sahip, erk sahibi bir bireydir. Eşitlik, özgürlük, adalet gibi değerlere sahip çıkmaya çalışan kendi iradesiyle özerk karar alabilen bir varlıktır. Leonardo da Vinci'nin *Vitruvius Adamı* adlı eskiz eserinde kollarını ve bacaklarını iki yana açmış bir insan bedeni vardır. Braidotti'nin kitabında yer verdiği bu resme bakıldığında bu kişinin ilk olarak erkek olduğu görülür. Beyaz bir erkektir ve Avrupalıdır. Gücü kuvveti yerinde olup bir aklı ve bilimsel düşünceyi temsil etmektedir. Bu, kilisenin baskısından kurtulmuşluk anlamına gelir. Kısaca bu temsil hümanizmi anlatır. İdeal bir portre çizen bu temsilin uygulama alanına gelindiğinde aslında durumunun böyle olmadığı görülmektedir. Bu resmin yani aslında hümanizmin temsil ettiklerine bakılacak olursa, Avrupalı olmayanlar, biyolojik olarak kadın olanlar, beyaz olmayan yani siyahiler yok sayılmaktadır. Bu düşünce ötekileştirmenin bir yordamı olarak karşımıza çıkar. Burada fiziksel bir ölçüt söz konusudur, yani temsilde fit bir vücut vardır. Peki bu idealin standartlarını kim belirlemektedir? Bu ideal vücut ölçülerine uymayanların tamamı göz ardı edilmektedir. Protez kullananlar, yapay organları olanlar, doğal olmadığını düşündüğümüz gözlük takanlar, kontak lens kullananlar, dişinde implant bulunanlar, vücuduna her türlü teknolojik imkânlarla üretilmiş kimyasalları bulunduranlar da bu temsilin dışında kalmaktadır. Herhangi bir görünür görünmez engeli bulunanlar, aklını kullanma olgunluğuna sahip olmadığı için (ki bunun tam olarak ne demek olduğu tartışılabilir) çocukları, yaşından dolayı akli melekelerini yitirmiş olanları veya doğuştan bu melekelere sahip olmayan ya da yeteri kadar sahip olmayanları da temsil dışı bırakıyor. Vitruvius Adamı bir Avrupalı olduğu için

Avrupa dışındaki tüm ulusları da dışlamaktadır. Buna göre insanı temsil ettiğini iddia eden hümanizme "Hangi insan?" sorusunu sormak önemlidir. Bakıldığında hümanizmin bir avuç insanı temsil ettiği görülür. Bu önemli bir sorundur. Bir başka açıdan bakıldığında yine hümanizm doğayı bir sömürü kaynağı olarak görmesi sorunludur. İnsan doğada bulunan hayvan, bitki, canlı-cansız, organik-inorganik ne varsa insan o tanımının dışında ele alındığı için diğer varlıklara karşı ötekileşmenin yolu açılmıştır. Bununla da öteki olana tahakküm hakkı da insana devredilmektedir. Bu anlayış sadece doğaya karşı değil ideal insan kapsamı dışında kalan insanların da ötekileştirilmesine yol açmıştır. Irkçılığı körüklemiş, cinsiyet ayrımcılığının kapısını aralamıştır. Farklı dilleri ve dinleri de dışlamıştır.

Hümanizmin bazı argümanlarına karşı çıkan posthümanizm, hümanizmi tamamen ortadan kaldırma girişimi değildir. Nitekim Rosi Braidatti'ye göre hümanizm, posthümanizmin temelinde bulunmaktadır. Post öneki hümanizm sonrası, yani bir sonraki aşaması olarak düşünülebilir. Posthümanizm, hümanizmin savunduğu, eşitlik, özgürlük, adalet, insan hakları vs. tüm bu değerleri kabul etmekle birlikte eksik gördüklerini ekleyerek daha kapsayıcı bir hareket gibi görünmektedir. İnsan tanımı dışında kalan her şeyi kapsayacak şekilde, doğayı ve teknolojiyi kendine yoldaş gören, alt-üst ilişkisi gibi bir hiyerarşiyi reddeden varlık anlayışına işaret eder. Posthümanizmde hümanizmdeki gibi insanın, doğanın ve kendi dışındaki her şeyin üzerinde değil onlarla aynı düzlemde yer aldığı ileri sürülür.

Günümüzde insan söz konusu olduğunda laboratuvarlarda ciddi çalışmaları yapılan insana dair yeni varoluş şekilleri söz konusudur. İnsan potansiyelini daha da geliştirme çalışmaları ile insan, "Sibernetik organizma mı olacak, yoksa kendisini bir bilgisayara indirip bedensiz varlıklar mı olacak, ölümsüz varlıklara mı dönüşecek?" gibi konuları inceleyen transhümanizmin kullandığı posthüman kavramını, posthümanizm kavramıyla karıştırmamak gerekir. Transhümanizm bilimsel ve teknolojik tüm imkânları insanın gelişimi için seferber ederek insan türünü yaşatmaya ve bütün potansiyellerini açığa çıkarmaya çalışmayı amaçlanmaktadır. Sürecin ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik, etik, sanatsal, siyasal sorunlarla baş edebilme imkânına sahip olanlar en başta bilimsel ve teknolojik imkânlara erişebilen refah düzeyi yüksek bir avuç insan olacaktır. Nitekim transhümanizmin atası olan

hümanizm de aynı şekilde ayrıcalıklı bir kesimi temsil etmektedir. Günümüzden bir örnek vermek gerekirse dünya pandemiyle çalkalanırken Elon Musk uzaya roketler göndermekteydi. Amacı da eğer bir gün bu dünya yaşanmaz hâle gelirse Mars'ta yeni bir hayat kurmaktı. Bu mümkün olduğunda kaç insan başka gezegene taşınma imkânı bulabilecektir? Transhümanizm insanın doğaya karşı ahlâkî sorumluluklarını yerine getimek yerine, üretim ve teknolojinin esiri hâline gelmiş insan anlayışını temsil etmektedir. Transhümanizm, bilim ve teknoloji desteğiyle kendini geliştiren insana transhüman, ulaşacağı son aşamaya da posthüman demektedir. Transhümanizmi hem teorik hem bilim bazında destekleyenlere bakıldığında Kuruzweil ve Harari gibi isimlerin agnostik ve ateist çizgide oldukları görülür. Harari'ye göre insan hayvandan sapiense evrilen, insan sapiensin sınırlarını aşarak ve doğal seçilim kurallarını kaldırarak kendi tasarımını ortaya koyar. Harari bununla yetinmez, homosapiens sürecinin bittiğini ve bu sürecin insan için artık yetersiz kaldığını, siberneticusa geçileceğini onun da bir geçiş süreci olup asıl olarak homodeusa geçilmesi gerektiğini ileri sürer. Homodeus, tanrılaşmış insandır. Posthüman ile hedeflenen insanın tanrılaştırılması ve diğer tüm varlıkların tamamen bir eşya gibi bu yeni insanın kullanımına sunulmasıdır.

Posthümanistlerin çoğunluğunun ortak kanaati ile posthüman 2.0 kavramı ile ifade edilir. Transhümanistler posthümanın ulaşılabilecek son aşama olmadığını, onun geliştirilmiş insan olduğunu söylerler. Transhümanistler, posthüman kavramı ile ulaşılabilecek son noktayı anlarken, posthümanistler bu kavram ile insana ait özelliklerin diğer varlıklara da atfedilmesini anlarlar. Bu atfedişle insan tanrılaşmaz diğer varlıklarla aynı seviyeye indirgenir. Bütün varlıklar eşitlik, insan hakları, adalet, özgürlük gibi doğanın dengesini bozmadan ve teknolojiyle yoldaşlığın belirli bir sınırda tutulduğu, bütün türlerin hepsinin bir kapsayıcılık içinde ele alındığı (hiçbirinin diğerine üstün olmadığı) eşit düzlemde değerlendirilir.

Tabiatın efendileri ve hâkimleri olmak ya da bilgiyi güç olarak görmek insanlığı tartışılır bir noktaya getirmiştir. Yusuf Kaplan'ın "*teknoloji hapishanesi* tabiriyle ifade ettiği durumdan kurtulup, doğanın bir parçası olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Daha önce yaşanmış tecrübelerden yola çıkarak insanı tanrılaştırmanın çözümü farklı sorunlara yol açtığı ve bu öngörülebilir sorunların

arifesinde olduğumuz kanaatindeyiz. İnsanın kendini Tanrı zannedip diğer varlıkları eşya olarak algılaması sonucu ve yine kendini bilginin ve gözlemlemenin merkezi olarak görmesi sonucu, dünyayı sömürüsü yine kendi başına çeşitli sorunlar açmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda ekofobi alanındaki çalışmalara bakmak yeterlidir. Burada bu çalışmaların ayrıntısına girmeyeceğiz fakat kısaca değinmekte yarar vardır. Hümanizm ve biraz daha gelişmiş hâliyle teknolojinin çocuğu diyebileceğimiz transhümanizme göre insan eyleyici bir varlık. Dünyadaki kaynakların kullanım şekli; hayvan ve bitkilerin bazı türlerinin neslinin tükenmesi, iklim krizi, çevre kirliliği gibi daha birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bakıldığında da bu sorunların meydana gelmesine sebep olan şey insanın doğaya sorunlu bakışıdır ki bu yaşanan problemler yine insana geri dönmektedir. Doğanın insan konforu için şekillenmesi, hayvanların ve bitkilerin türlerinde azalmaya yol açmıştır. Tarım alanları küçülmüş, tarımda kimyasal ilaçların kullanımı, sağlıklı yiyecek bulmayı zorlaştırmıştır. Organik ürünlere ulaşım zorlaşmış olup ileride organik ürünlere ulaşan sınırlı bir sınıfın bile ulaşamayacağı duruma doğru gitmektedir. Bu gidişat sadece hayvanlara, bitkilere, çevreye değil doğrudan insana zarar vermektedir. İnsan konforumu arttıracağım derken, sürekli kullandığı ve bağımlısı olduğu teknoloji nedeniyle kendi fiziksel becerilerini bile kaybetmektedir. Bununla kalmayıp bizzat ruhunu teknolojiye teslim etmiştir. Ekofobideki eko ön eki hem ekonominin ön eki olup Yunanca "*oikia*" dan gelir ve ev demektir. İnsan egosuyla kurulduğu tahtından inmediği sürece felaketler yaşamaya devam edecektir. Batı medeniyeti ilim ile bilim ayrımı yapamadığı için kaçırdığı çok nokta olmuştur. Bilim, sadece somut nesnelerin bilgisini bilmeye çalışırken, ilim, somut soyut tüm alanlarla ilgili hakikati idrak etmeye çalışır. İnsan, bilimde, aklıyla bedenine ve dünyaya söz geçirebileceğinde ısrar ettiği sürece bulunması gereken zemine yerleşemeyecektir. Sıradan insanın, sıradan doğal olmayan yani doğayla, Tanrıyla ve kendisiyle uyum içinde olmayan hayatı sonucunda geleceği tehlikededir. Hümanizm insana özgürlük vadetmiş fakat sadece belirli bir sınıfın konforunu arttırmaktan veya teorik metinlerde bir ideal olmaktan öteye gidememiştir. Transhümanizm de özgürlük vadetmiş fakat insan bu süreçte hem bedeninden hem de ruhundan olmuştur. Posthümanizm ise insanı sıradan olduğu yere koymaya çalışmış fakat insanın nesneleşmesinin önüne geçememiş görünmektedir. İnsanı, Tanrı'nın

seviyesine çıkarmak da, evrendeki diğer varlıkların aşağısına indirmek de aşırı uçlar gibi görünmektedir. Aristoteles'in orta yol görüşünü, insanın konumu konusunda değerlendirmek yani altın ortayı bulmaya çalışmak önemli çıkış yolu gibi durmaktadır.

KAYNAKLAR

ABRAHAM Matthew, “Edward Said ve Hümanizmin Geri Kazanımı”, *Sabah Ülkesi Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi,* Ed. Ahmet Faruk Çağlar, İslam Toplumu Milli Görüş ve Sabah Ülkesi Derneği Yayıncılık, Köln, Ocak 2016, S.s. 33-33.

AĞIN Başak, *Posthümanizm, Kavram, Kuram, Bilim-Kurgu, Bilim-Kurgu,* Siyasal Yayınları, Ankara, 2020.

AKDOĞAN Recep, “Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış; Sosyal Darvinizm ve Öjenik”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Ed. Prof. Dr. Mehmet Akif Özdoğan, Kahramanmaraş, 18, 2011, S.s. 1-36.

ALESSANDRINI Antony C. “Hümanizm ve Ötekileri”, *Sabah Ülkesi-Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi,* , Ed. Ahmet Faruk Çağlar, İslam Toplumu Milli Görüş ve Sabah Ülkesi Derneği Yayıncılık, Köln, Ocak 2016, S.s. 34-37.

ARISTOTELES, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Furkan Akderin, 5. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2020.

ARISTOTELES, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

ASHFORD LEE Edward, *İnsan ve Teknoloji Arasındaki Yaratıcı Ortaklık Dijital Ruh,* çev. Avni Uysal ve Gizem Uysal, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

ATSIZ Hasan, “18. Yüzyıl Felsefesi – Aydınlanma” https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/hasan.atsiz/65079/ilt310_unite_12.pdf (10.01.2020)

BACON Francis, *Yeni Atlantis*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Felsefe Yayınevi, 2014.

BARAD Karen, “Meşakkatli Zaman/lar ve Hiçlik Ekolojileri: Tekrar –Dönme, Tekrar-Hatırlama ve Hesaplanamazla Yüzleşme” *Cogito Düşünce Dergisi*, Ed. Şeyma Öztürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı: 95-96, Bahar 2019, S.s. 161-202.

BAŞOK DİŞ Sebile, *Doğal Olanın Yitimi ve İnsanın Düşüşü Hakkında Felsefi Bir İnceleme*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2019.

BAUDRILLARD Jean , *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

BEST Steven - KELLNER Douglas, *Postmodern Teori*, çev. Mehmet Küçük, 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

BILL McKibben *Yeter! Genetik Mühendisliği ve İnsan Doğasının Sonu*, çev. Fatma Çolak, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.

BLOCH Ernst, *Rönesans Felsefesi Üzerine,* çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınları, İstanbul, 2002.

BOSTROM Nick, "In Defense of Posthuman Dignity", https://www.nickbostrom.com/ethics/dignity.html (20.06.2020)

BOSTROM Nick, "Transhumanist Values", https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html (20.06.2020)

BOTTERO Jean, *Gılgamış Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, çev. Orhan Suda, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2018.

BRAIDOTTI Rosi, "İnsan Sonrası, Pek İnsanca: Bir Postümanistin Anıları ve Emelleri", çev. Bülent O. Doğan, *Cogito Düşünce Dergisi*, Ed. Şeyma Öztürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı: 95-96, Kış 2019, S.s.53-97.

BRAIDOTTI Rosi, *İnsan Sonrası,* çev. Öznur Karakaş, 2. Basım, Kollektif Kitap, İstanbul, 2018.

BRIDLE James, *Yeni Karanlık Çağ, Teknoloji ve Geleceğin Sonu*, çev. Kemal Güleç, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

BRONOWSKI Jacob, *Batı Düşünce Tarihi*, çev. Elvan Özkavruk Adanır, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

BROTTON Jerry, "Rönesans Hümanizmi ve Modern Beşeri Bilimler", *Sabah Ülkesi, Kültür, Sanat ve Felsefe Dergisi*, Ed. Ahmet Faruk Çağlar, İslam Toplumu Milli Görüş ve Sabah Ülkesi Derneği Yayıncılık, Köln, Sayı:46, 2016, S.s.26-29.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Tarihi - Thales'ten Baudrillard'a*, 8. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2018.

COŞKUN Gökben, "Evrimcilerin Üstün İnsan Hayalleri" http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/canlilar/evrimcilerin_ustun_insan_hayalleri.asp (02.01.2021)

COTTİNGHAM Jhon, *Descartes'i Nasıl Okumalıyız?* çev. Fatma Erkek, 1. Baskı, Runik Kitap Yayınları, İstanbul, 2021.

ÇELİK Ece Ezgi, "Yerkürelilerin Ortakyaşamı Mevcut Ortaklıklar, Yeni Yaşamlar" *Cogito Düşünce Dergisi*, Ed. Şeyma Öztürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sayı:93, Bahar 2019. S.s.54-68.

DAĞ Ahmet, "Hümanizmin Radikalleşmesi Olarak Transhümanizm" *Felsefi Düşün, Akademik Felsefe Dergisi*, Ed. Sadık Türker, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Sayı: 9, Ekim 2017, S.s. 46-68.

DAĞ Ahmet, *Transhümanizm, İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*, Elis Yayınları, Ankara, 2018.

DESCARTES *Meditasyonlar*, çev. Engin Sunar, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

DESCARTES *Metod Üzerine Konuşma*, çev. Afşar Timuçin-Yüksel Timuçin, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.

DORSEY Roderick, “Vücut Kapma” https://tr.asayamind.com/how-criminal-underworld-body-snatching-corpse-robbers-galvanized-modern-medicine (27.10.2021)

DREYFUS Hubert L. *İnternet Üzerine*, çev. V. Metin Demir, 1. Baskı, Küre Yayıncılık, İstanbul, 2016.

DURALI Teoman, Sorun Nedir? https://www.teomandurali.com.tr/wp-content/uploads/2015/08/sorun_nedir.pdf (28.06.2020)

ERASMUS Desiderius, *Deliliğe Övgü*, çev. Hasan Can, Tutku Yayınevi, Ankara, 2015.

FAZLIOĞLU İhsan, *Kendini Aramak, İnsan-Tarih Yazıları*, 9. Baskı, Papersense Yayınları, İstanbul, 2019.

FERRANDO Frencesca, “Posthümanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms Differces and Relations” http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.mhp-8b7e40e7-611d-4db6-aedd-7a3e452f4d99 (12.11.20204)

FUKUYAMA Francis, *İnsan Ötesi Geleceğimiz Biyoteknoloji Devrimini Sonuçları,* çev. Çiğdem Aksoy Fromm, 1. Baskı, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2003.

GÜÇLÜ Abdülbaki ve diğerleri, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2008.

GÜNAY Mustafa, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2003.

GÜNDOĞDU Hakan, “Hümanizm, Teosentrizm ve Jaques Maritain*”, Felsefi Düşün, Akademik Felsefe Dergisi*, Ed. Sadık Türker, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2017, Sayı: 9, S.s. 104-125.

HABERMAS Jürgen, *İnsan Doğasının Geleceği*, çev. Kaan H. Ökten, 1. Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2019.

HARAWAY Donna, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness, Pricly Paradigm Press, Chicago,* https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4320269/mod_resource/content/0/Haraway_The_Companion_Species_manifesto.pdf (07.11.2020)

HASSAN İhab, “ Prometheus as the Performer: Toward a Posthümanist Culture? The Georgia Review Vol. 31, No. 4 (Winter 1977), pp. 830-850.

HAYLES N. Katharine, *How We Become Posthuman, Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* Chicago Press, Londra, 1999.

POLLOCK Grek (Reviewer), Cary Wolfe (Writer), What is Poshumanism? Journal for Critical Animal Studies, Volume IX, Issue 1/2, 2011 , p.p. 235-241.

HEIDEGGER Martin, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2011.

HOBBES Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, 6. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993.

HOLMES Brooke, "Bios", https://www.sabahulkesi.com/2020/01/23/bios/ (28.10.2021)

HÖFFE Otfried, *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Okşan Nemlioğlu Aytolu, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2008.

HUXLEY Aldous, *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, 3. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2002.

KANT İmmanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

KARSLI Ömür, "Akıl Kültür İlişkisi Bağlamında Aydınlanmacı Akıl ve Eleştirisi", *Erdem Dergisi*, sayı: 75, Aralık 2018, S.s. 149-166,

KARTAL SOYSAL, Esra, *Gen Ötesi-İnsan Sonrası, Epigenetik Felsefesine Giriş*, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020.

KOCA Engin, "Hümanizm Üzerine Bir Tez", *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, Ed. Eriko Ogden, Beytulhikme Felsefe Çevresi Yayınları, cilt:9, sayı:4, 2019, S.s. 941-958.

KÜÇÜKALP Kasım - CEVİZCİ Ahmet, *Batı Düşüncesi Felsefi Temelleri*, İsam Yayınları, İstanbul, 2019.

LENTS Nathan H. *İnsanını Kusurları İşe Yaramaz Kemiklerden, Bozuk Genlere, Arızalarımıza Genel Bir Bakış*, çev. Şiirsel Taş, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

LEONHARD Gerd, *Teknolojiye Karşı İnsanlık, İnsan Makinenin Yaklaşan Çatışması*, çev. Cihan Akkartal - İlker Akkartal, Siyah Kitap, İstanbul, 2018.

LUKACS John, *Modern Çağın Sonu*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

MACHİAVELLİ, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994.

MCKİBBEN Bill, *Yeter! Genetik Mühendisliği ve İnsan Doğasının Sonu,* çev. Fatma Çolak, 1. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.

MEGİLL Allan, *Aşırılığın Peygamberleri*, çev. Tuncay Birkan, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

MIRANDOLA Pico Della, *İnsanın Değeri Üzerine Söylev ya da Rönesansın Manifestosu*, çev. Levent Özşar, Biblos Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2016.

MONTAİGNE, *Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yayınları, İstanbul, 1999.

MORE Max, "Transhümanizm ve İnsanlığın Yeni Çağı", https://www.mmo.org.tr/istanbul/haber/transhumanizm-ve-insanligin-yeni-cagi (26.12.2020)

NAYAR Pramod K. *Posthumanism*, Cambridge, England, 2014.

NIETZSCHE Friedrich, *Gezgin ile Gölgesi*, çev. Murat Batmankaya, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

O'CONNELL Mark, *Makine Olmak, Mütevazı Sorunumuz Ölümlülük ve Bunu Çözmek İçin Siborglar, Ütopyacılar, Hackerlar, Fitüristler Arasında Bir Yolculuk*, çev. Öznur Karakaş, Domingo Yayınları, İstanbul, 2018.

ÖNAL Didem G. "Çağlar Boyu Batı Dünyasında Hümanizma", https://panorama.khas.edu.tr/caglar-boyu-bati-dunyasinda-humanizma-109 (31.06.2020)

ÖZCAN Muttalip, *İnsan Felsefesi - İnsanlığın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*, 1. Baskı, Bilgesu Yayınevi, Ankara, 2016.

ÖZDAĞ Cenk, "Transhümanizm ve İnsan Olmayan İnsan: Hümanist Yüklemlerden Kurtulmuş Bir Transhümanist Etik Arayışı", *Felsefi Düşün, Akademik Felsefe Dergisi*, Ed. Sadık Türker, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, sayı: 9, Ekim 2017, S.s.164-191.

PLATON, *Phaidros*, çev. Hamdi Akverdi, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1997.

RIFKİN Jeremy, " İnsanlar ve Diğer Hayvanları: Diğer Hayvanların da Duyguları Var - Dolayısıyla Hakları da Olmalı", https://birikimdergisi.com/guncel/644/insanlar-ve-diger-hayvanlar-diger-hayvanlarin-da-duygulari-var-dolayisiyla-haklari-da-olmali (25.06.2021)

ROUSSEAU Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Ersin Cengiz, Olimpia Yayınları, Kocaeli, 2020.

SAYGIN Alkım, "Petrarca ve Hümanizm Üzerine" Sanat Duvarı, Aralık 2015. https://www.sanatduvari.com/petrarca-ve-humanizm-uzerine/ (06.06.2020)

SAYGIN Alkım, "Rönesans ve Hümanizm Üzerine" https://www.sanatduvari.com/ronesans-ve-humanizm-uzerine/ (28.06.2020)

SCHWAB Klaus ve Nicholas DAVİS, *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek*, çev. Nadir Özata, Optimist Yayınları, İstanbul, 2019.

SINGER Peter, "*Hayvan Özgürleşmesinin 30. Yılı*", çev. Hayrullah Doğan, *Birikim Dergisi*, sayı: 195, Temmuz 2005, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-195-temmuz-2005/2379/hayvan-ozgurlesmesinin-30-yili/5909 (25.06.2021)

SKIRBEKK Gunnar, Nils Gilje, *Antik Yunan' dan Modern Döneme : Felsefe Tarihi*, 4. Baskı, çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.

ŞİŞMAN Nazife, *Kaderle Tasarım Arasında Yeni İnsan,* 1. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

TAFTALI Oktay, "Tarihi Eylem ve Anlam Bakımından Hümanizm, *Felsefi Düşünce Dergisi, Akademik Felsefe Dergisi*, Ed. Sadık Türker, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2017, Sayı:9, S.s.207-223.

TARNAS Richard, *Batı Düşünce Tarihi*, *Modernite'den Günümüze Kadar*, çev. Yusuf Kaplan, 2. Cilt, Külliyat Yayınları, İstanbul, 2014.

TARNAS Richard, *Batı Düşünce Tarihi*, *Modernite'den Günümüze Kadar*, çev. Yusuf Kaplan, 1. Cilt, Külliyat Yayınları, İstanbul, 2011.

UMBRELLO Steven, Jessica, Lombard, "Silence of the Idols: Appropriating the *Myths of Daedalus and Sisyphus* for Posthumanist Discourses", https://pdfs.semanticscholar.org/4327/8cee01202a4687b8170099258df0ab6d59b9.pdf?_ga=2.40886950.50485100.1636625979-1661199072.1636625979 (01.02.2021)

VOLANDER Karl, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

WALSH Toby, *2062 Yapay Zekâ Dünyası*, çev. Zerin Dirihan, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2020.

WEST David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Rausseau, Kant ve Hegel'den Faucault ve Derrida'ya,* çev. Ahmet Cevizci- Hüsamettin Arslan, 4. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2016.

YAZGÜNOĞLU Kerim Can, " Öte-insan Bedenleri: Nesneler, Ekolojiler ve Moleküller" *Pasajlar Posthümanizm*, *Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:3, sayı:7, Ocak 2021. S.s.113-128.

ZEKERİYAN Boğos, *Hümanizm (İnsancılık), Düşünsel İçlem ve Tarihsel Kökenler*, İnkılap Yayınevi, Ankara, 2005.